

શ્રી. ચન્દ્રકાન્ત સુતરીઆ નું નામ બાહોશ પત્રકાર તરિકે બણીતું છે. જન્મભૂમિમાં 'નથ્યુલાઈ' ને નામે તેઓ 'પરચોટા' નું લાસ્યરસિક સાદિન્ય રજૂ કરતા અને તે વાચકોને ખૂબ ખૂબ ગમતું હતું.

૩૧

પ્રસ્તુત સંગ્રહમાં શ્રી. સુતરીઆએ વાંચેલા, સાંભળેલા અને ઉપજાવી કાઢેલા એમ જાતજાતના દૃશ્યકાઓ આપીને સ્થળ, કાળ, પાત્રો ને પ્રસંગો એ સર્વ બાબતમાં વિરલ વૈવિધ્ય આપ્યું છે. આ પ્રકારના ખીજ સંગ્રહો કરતાં આની એક વિશિષ્ટતા એ છે કે લેખક એમ દૃશ્યકાઓ ઉપરાંત ઘણી નવીન ને બાળવા જેવી લકીકતો પણ રજૂ કરી છે. લેખક આપણને જાપાની દુનિયામાં લઈ જાય છે ને પત્રકોને અમુક બનાવો મારે અગાઉથી તકલી કરતાં વિચારણા શી રીતે ને ક્યારે વાપરે છે તે જણાવી દઈ પોતાના પ્રધાનું નવન્ય વાચક આગળ ઉઘાડું કરી દે છે. જાપામાં મુદ્રારાજસની લીલાને પરિણામે જે રજૂ બહો થાય છે તેના ઘણા ખેસનાઓ એમણે રજૂ કર્યા છે.

૩૨

સામાન્ય રીતે દૃશ્યકાના સંગ્રહોમાં લેખકનું વ્યક્તિત્વ જણાત આવે એ રીતે બાજ્યે જ હિતરી આવે છે. પરંતુ

સૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

| સૂજરાતી કાપીગદ્દ વિભાગ |

અનુક્રમાંક ૪૬૦૩૮ . કિમત ૩-૦-૦

ગ્રંથનામ ૫૨૫૦૨૧

વર્ગિક ૮-: ૬

બોલનારની બુદ્ધિ અંકાય અને સાંભળનારને સ્થાન આવે
એવા રંગભર્યા, ચટાકેદાર શબ્દે શબ્દે હસાવતા, વાંચવાથી
પેટનું વાયુ સમી બળ તેવા શ્રી. 'નથ્યુભાષ' ની નજરે
નીહાળેલા બુદ્ધિપ્રધાન રમુજ દ્વચકાઓ

પ ર પો ટા

: લેખક :

ચન્દ્રકાન્ત સુતરીઆ

: પ્રવેશક :

જયોતિન્દ્ર દવે

એમ. એ.

એન. એમ. ઠક્કરની કું

બુક સેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ

૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨

ગુજરાત વિધાપીઠ ગાંધીનગર
૨ ડાવાદ
ગજરાતી ગ્રાંપીરાઈટ-અંગ્રા

૨૬૦૩૮

ત્રણ રૂપિયા

: મુદ્રક :

રામલાલ ઇ. પટેલ
૨ ન ની પ્રિન્ટરી
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ ૨

☆

: પ્રકાશક :

નંદલાલ મો. ઠક્કર
એન. એમ ઠક્કરની કું.
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨

પ્રવેશક

ઘણા વખત પર 'નથ્યુભાઈ'ની સહીથી આપણા એક બહુતા વર્તમાનપત્રમાં શ્રી. ચન્દ્રકાન્ત સુતરીયા 'પરપોટા' ઉડાવતા હતા. એ પત્ર મારા હાથમાં આવતું ત્યારે ખીબ સમાચાર રહેવા દષ્ટ પ્રથમ હું 'પરપોટા' વાંચી જતો. મારી પેટે ખીબ અનેક વાંચકોને 'પરપોટા'નું ખાસ આકર્ષણ રહેતું એ હું બાળું છું.

પહેલાં પણ આપણા સામયિકો ને માસિકામાં આ પ્રકારના રમુજ દ્રવ્યકા જેવાં લખાણો આવતાં. પણ હું ધારું છું ત્યાં સુધી આ જાતના શિષ્ટ ને વિશિષ્ટ પ્રકારના 'પરપોટા' નિયમિત રીતે ઉડાવનારા 'નથ્યુભાઈ' પહેલાં જ છે. પરપોટાઓ ઊઠીને પાછા સમુદ્રના જલમાં વિલીન થઈ જાય છે, તેમ આ 'પરપોટા' ઓ પણ વર્તમાનપત્રની કટારમાં દર્શન દઈને કાલના અગાધ સમુદ્રમાં વિલીન થઈ જાય તે પહેલાં એને પુસ્તકાકારે પ્રગટ કરાવવાનું શ્રી. સુતરીયાએ યોગ્ય ધાર્યું છે તે બદલ એમને અભિનંદન ઘટે છે.

અંગ્રેજી સાહિત્યમાં આ જાતના અનેક ગ્રંથો છે પરંતુ આપણે ત્યાં 'કૌતુક સંગ્રહ,' 'ખેમાન સંગ્રહ,' 'રમુજ દ્રવ્યકા સંગ્રહ' તથા હમણાં જ પ્રસિદ્ધ થયેલા 'દ્રકું ને ટચ' ને બાદ કરતાં આ જાતના સંગ્રહો બહુ ઓછા જોવામાં આવે છે.

કેટલાક વિવેચકોને મતે દ્રવ્યકામાં દ્રકી વાર્તાનું મૂળ રહેલું છે. અમુક અંશે આ વાત સાચી છે. પણ દ્રકી વાર્તા એ જેમ દ્રકાવેલી નવલકથા નથી. ખંડ કાવ્ય એ મહાકાવ્યની

નાની આવૃત્તિ નથી તેમ દ્રવ્યકો એ દ્રંકાવેલી લઘુકથા નથી અલબત્ત, એમાં કથાનું તત્ત્વ હોય છે, પરંતુ એમ તો નવલકથા ને દ્રંકી વાર્તામાં પણ કથાનું તત્ત્વ હોય છે. છતાં એ બંનેનાં કલાસ્વરૂપ જોમ ભિન્ન હોય છે, તેમ દ્રંકી વાર્તા ને દ્રવ્યકાના સ્વરૂપમાં પણ તાત્ત્વિક ભેદ રહેલો છે. દ્રવ્યકાને આપણે સંસ્કૃત સાહિત્યનાં પુસ્તકો સાથે સરખાવી શકીએ, પુસ્તકો પદ્યમાં હોય છે, દ્રવ્યકા ગદ્યમાં લખાય છે. છતાં દ્રંકાણુ, સચોટતા ને અંત ભાગમાં આવતી ચમત્કૃતિ એ બંનેમાં પ્રધાનરૂપે જોવામાં આવે છે. કેટલાક જાનુઆરીનું બળ એમની પાંઠડીમાં રહેલું હોય છે, તેમ દ્રવ્યકા ને મુક્તકની શક્તિ હૃદયને ને બુદ્ધિને ડોલાવનારી શક્તિ-એના પુરુષમાં-અંત ભાગમાં-રહેલી હોય છે. એ રીતે એ કંઈક અંશે 'સોનેટ' ને મળતા આવે છે, એમ પણ કહી શકાય. સોનેટની છેલ્લી પંક્તિમાં આખો વિચાર પલટો લે છે ને ચમત્કૃતિ નીપજાવે છે, તેમ દ્રવ્યકામાં પણ એના અંત ભાગમાં કંઈક અણુધારી વસ્તુ આવીને ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરી રસનિષ્પત્તિ સાધે છે. બધા જ રસની પાછળ અદ્ભુત રસ રહ્યો છે એમ આલકારકો કહે છે, તેમ. દ્રવ્યકાનો પ્રધાન રસ તો હાસ્યરસ હોય છે, પણ એ રસની પુષ્ટિ કંઈક અદ્ભુતતા-કંઈક ચમત્કૃતિ વડે કરવામાં આવે છે. અને એ ચમત્કૃતિ અથવા અદ્ભુત તત્ત્વનો સ્ફોટ એ દ્રવ્યકાના અંત ભાગમાં થાય છે.

Brevity is the soul of wit (સંક્ષિપ્તતા એ બુદ્ધિનું લક્ષણ છે) એમ એક આગલ લેખક કહ્યું છે, ત્યાં wit (બુદ્ધિ) ને સ્થાને 'દ્રવ્યકો' શબ્દ મૂકી દઈએ તો ચાલે. દ્રવ્યકા શબ્દ પરથી જ સ્વચિત થાય છે તેમ એ દ્રંકો હોવો જોઈએ એ ઉપરાંત દ્રવ્યકા ને ચટકા સાથે પણ ગાઢ સંબંધ છે. સાંભળનારને ચટકો લાગે અને ચટ દઈને એની અસર થાય એવો દ્રવ્યકો હોવો જોઈએ.

એક ટૂંકી વાર્તાના સંગ્રહની પ્રસ્તાવનામાં આપણા એક સહૃદય ને સંમાન્ય સાહિત્યકારે એવી મતલબનું વિધાન કર્યું હતું કે આ જમાનો ઝડપનો છે, લોકોને લાંબી વાર્તાઓ વાંચવાની પુરસદ નથી, એટલે એમને, આ એરોપ્લેન ને મોટરના યુગમાં, ઝડપથી વાંચી નખાય એવી ટૂંકી વાર્તાઓ જોઈએ છે. આ કારણે ટૂંકી વાર્તાઓ લોકપ્રિય થતી જાય છે. એમનો આ અભિપ્રાય સાચો નથી. અત્યારે, મોટર ને એરોપ્લેનના જમાનામાં પણ, લાંબી વાર્તાઓની લોકપ્રિયતા ઘટી નથી, અને ઘટશે એવા કોઈ ચિન્હ જણાતાં નથી એ તો કોઈ પણ અંતઃ-વિકેતાને ત્યાં અથવા પુસ્તકાલયમાં જઈને તપાસ કરનારને સહેજે જણાઈ આવશે. ચાર ચાર ભાગની લાંબી નવલકથાઓ આપણે ત્યાં જ નહિ, પણ અતિશય ઝડપ એ જે દેશનું પ્રધાન લક્ષણ થઈ પડ્યું છે તે દેશોમાં પણ ટૂંકી વાર્તાઓ કરતાં થે વધારે ખર્ચે છે ને વધારે વંચાય છે એ હકીકત છે. વસ્તુતઃ કૃતિના લાંબાણ કે ટૂંકાણ કરતાં એની રસવત્તા જ એની લોકપ્રિયતાનું સાચું કારણ હોય છે. કોઈ પણ વાર્તા, પછી તે લાંબી હોય કે ટૂંકી, જો રસાળ હોય તો લોકપ્રિય બને છે. એનું લાંબાણ અથવા ટૂંકાણ રસાનુભવમાં બાધક ન થવું જોઈએ, એટલું જ. પ્રાચીનકાળમાં, લોકો જ્યારે પગપાળા કે ગાડામાં મુસાફરી કરતા, ત્યારે લાંબી નવલકથાઓ કે મહાકાવ્યો ને પુરાણો વંચાતાં ને હવેના જમાનામાં, જ્યારે લોકો ચાલતા નથી, પણ ટ્રેન, મોટર ને એરોપ્લેન મારફતે દોડે છે કે ભેડે છે ત્યારે ટૂંકી વાર્તાઓ, દુયકાઓ ને નાનાં નાનાં ઊર્મિ કાવ્યો વંચાય છે એમ કહેવું એ યુક્ત નથી. અસલના જમાનામાં થે ટૂંકી રચનાઓ ને લાંબી કૃતિઓ લોકાદર મેળવી શકતી ને આ જમાનામાં થે મેળવી શકે છે. અકબર ને બિરબલને તથા લઉવાને નામે ચઢેલા દુયકાઓ તો છેક પ્રાચીનકાળથી ચાલ્યા આવે છે.

વાચનનો રસિયો માણસ, ગમે ત્યાંથી પણ વખત કાઢીને, લાંબી ને સુમિલિત કથાઓ વાંચે છે ને ટૂંકી વાર્તાઓનો તથા દૂચકાઓનો રસારવાદ પણ માણે છે. રસારવાદની જાદી જ સામગ્રી એનો આદર મેળવી શકે છે. આમ છતાં આ ઝડપના જમાનામાં ટૂંકી રચનાઓ માટે વધારે સગવડ મળે છે અને એની માંગ એ રીતે વધારે રહે છે, એમ કહી શકાય. ખાસ કરીને પ્રવાસમાં ગમે ત્યાંથી શરૂ કરીને ગમે ત્યાં પૂરી કરી શકાય એવી કૃતિઓ વાચનરસને વધારે સારી રીતે તૃપ્ત કરી શકે છે. અત્યારે તો ટ્રેનમાં કે ટ્રામમાં વાંચવું હોય તો હાથ પહોળા કરીને ચોપડી ઉઘાડી શકાય એવો અવકાશ હોતો નથી. બીડમાં ઊભા રહેવાની જગા માંડ માંડ મળી હોય ત્યાં ચોપડી કાઢીને વાંચવાની ફાવટ શી રીતે આવે? પરંતુ પહેલાં ટ્રેનમાં ને ટ્રામ આદિમાં વાંચવાની સારી સગવડ રહેતી અને આપણે આશા રાખીએ કે આ હીણી વર્તમાનદશા જલદી પૂરી થશે ને આપણું ભાવિ-ખીજું કંઈ નહિ, તો ટ્રેન ને ટ્રામમાં પ્રવાસ કરનારા વાચનરસિક મુસાફરો પૂરતું-ભૂતકાળના જેવું જ ભવ્ય ને આનંદમદ્દ થશે, ત્યારે આ પ્રકારનાં પુસ્તકો વાંચવાની ખરી વિજિત માણી શકાશે. આ ભતના સાહિત્યને આપણે પ્રવાસ સાહિત્ય કહી શકીએ. પ્રવાસમાં આ પ્રકારનું સાહિત્ય બહુ અનુકૂળ તથા રોચક થઈ પડે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ એ સાહિત્ય પોતે પણ પ્રવાસનું બહુ શોખીન છે. એક પ્રાંતમાંથી બીજા પ્રાંતમાં, એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં, એમ જનતાને મુખે ચઢીને આ દૂચકાઓ લાંબા લાંબા પ્રવાસો ખેડે છે. અને 'જેવો દેશ તેવો વેશ' એ કહેવતને અનુસરી જે જે પ્રદેશમાં એ પ્રવાસ આદરે છે તે પ્રદેશને અનુકૂળ એવો વેશ પણ એ ધારણ કરે છે. એકને એક દૂચકો બુદ્ધા બુદ્ધા દેશમાં, બુદ્ધે બુદ્ધે રૂપે આપણને જોવા મળે છે. પણ એણે ગમે તેટલું રૂપાંતર

કયું હોય છતાં એની મૂળ ભૂત ધૂપી રહેતી નથી. ઘણી વાર કર્તા વિસરાઈ જાય છે ને કૃતિઓ ચાલુ રહે છે. દ્રવ્યકાંત્રી મૂળ રચના ગમે તેણે કરી હોય, પણ વખત જતાં એ સાવજનિક બની જાય છે ને લોકો એને પોતાની મિલકત ગણી એનો ઉપયોગ કરે છે. સામાન્ય રીતે સાહિત્યની કૃતિઓ ‘ઑડર-ચેક’ જેવી હોય છે. જેના નામનો ચેક હોય તેજ એને વટાવી શકે છે અથવા ખીજને આપવો હોય તો પણ પાછળ પોતાની સહી કરી પછી તેને એ આપી શકે છે, તેમ કાંઈ લેખકની કૃતિ ખીજે કાંઈ મનુષ્ય પોતે વટાવી ખાય એમ ભાગ્યે જ બને છે, પરંતુ દ્રવ્યકાંત્રી ઘણી વાર ‘ઑરર ચેક’ જેવા હોય છે; જેના હાથમાં આવે તે એને નીરતિ વટાવી શકે છે. એમાં જેના નામનો ચેક હોય તેની સહીની જરૂર પડતી નથી. જરૂર માત્ર એ હાથમાં આવે તેની રહે છે. તેમ દ્રવ્યકાંત્રી ઉપયોગ, એ બધું પોતે જ રચ્યો હોય તેવી રીતે, કાંઈ પણ કરી શકે છે. વાર્તા-લાપમાં, ભાષણમાં, લખાણમાં ને અન્ય સ્થળે વાંચેલા કે સાંભળેલા દ્રવ્યકાંત્રીનો ઉપયોગ આ રીતે વક્તાઓ ને લેખકો કુશળતાપૂર્વક કરે છે.

પ્રસ્તુત સંગ્રહમાં શ્રી. સુતરીઆએ વાંચેલા, સાંભળેલા અને ઉપભવી કાઢેલા એમ ભતભતના દ્રવ્યકાંત્રી આપીને સ્થળ, કાળ, પાત્રો ને પ્રસંગો એ સર્વ બાબતમાં વિરલ વૈવિધ્ય આણ્યું છે. આ પ્રકારના ખીજ સંગ્રહો કરતાં આની એક વિશિષ્ટતા એ છે કે લેખકે એમાં દ્રવ્યકાંત્રી ઉપરાંત ઘણી નવીન ને બહુવા જેવી હકીકતો પણ રજૂ કરી છે. લેખકે આપણને જાપાની દુનિયામાં લઈ જાય છે ને પત્રકારો અમુક બનાવો માટે અગાઉથી નક્કી કરેલા વિશેષણો શી રીતે ને કયારે વાપરે છે તે જણાવી દઈ પોતાના ધંધાનું રહસ્ય વાચક આગળ ઉઘાડું કરી દે છે. જાપામાં મુદ્રારાક્ષસની લીલાને પરિણામે

જે રમુજ લોકો થાય છે તેના ઘણા નમુનાઓ એમણે રજૂ કર્યા છે પણ મને વહેમ બચ છે કે એ ખરેખર લોકો જ હતી કે કાષ્ઠો (કદાચ લેખકે પોતે જ) બહુ ભેદને એ રીતે, જેમાંથી બુદ્ધિ જ બર્ષા નીકળી શકે, એવી છાપલુલો આવવા દીધી હશે! આ સંગ્રહમાં આવી જ એક છાપલુલ, આવી લોકોના નમુના પછી તરત જ થયેલી ભેવામાં આવે છે તે આવી લોકો કેટલી ચેપી હોય છે તે બતાવે છે. પૃષ્ઠ ૨૫ પર ‘તબિયત કેમ છે?’ એ શીર્ષક હેઠળના લખાણમાં છપાયું છે: “ત્રણ ચાર ડિગ્રી તાવથી પીડાતો કે શીરો વેદના અનુભવતો” એ વાંચી પ્રથમ તો મને થયું કે લેખક ત્રણચાર ડિગ્રી તાવથી પીડાતા હોય તેમાં શીરો શા માટે વેદના અનુભવે? કદાચ કાષ્ઠ રસવૈદ્યે એમને માત્રા આપી હોય ને તેના ઉપર સારી પેઠે શીરો ખાવાનો હોય તો “આને હવે તાવ આવ્યો છે, કોટલે એ મારું બક્ષણ કરી જવાનો” એમ માનીને શીરાને વેદના ઘટી હોય તો કાણુ બળે? પણ પછી સમજ પડી કે એ તો ‘શિરોવેદના’ને બદલે લૂલથી ‘શીરો વેદના’ એમ છપાયું છે.

સામાન્ય રીતે દૂયકાના સંગ્રહોમાં લેખકનું વ્યક્તિત્વ જણાઈ આવે એ રીતે બાગ્યે જ ઊતરી આવે છે. પરંતુ આ સંગ્રહમાં લેખકે સ્થળે સ્થળે પોતાના વ્યક્તિત્વ, સ્વભાવ આદિનું સુંદર દર્શન કરાવ્યું છે. જૂના જમાનામાં એમણે હાથેગાં સિદ્ધ કરેલો એમ તેઓ કહે છે તે આપણે એ બાબતમાં તેઓ એકલા જ પ્રમાણભૂત હોવાથી કબૂલ કરી લઈએ. પણ એમને સર્વેખમ ધાય તે ગમે છે એ વાત જરા વિચિત્ર લાગે છે. ખાસ કરીને ડોક્ટરને એ વસ્તુ નહીં ગમે. અને એ બાબતનું વિધાન એમણે જે ડોક્ટર ‘સમજ કયું’ તેઓ એમને ‘વિચિત્ર’ માનીને એમની આગળથી ચાલી ગયા. આ ઉપરથી તેઓ ‘વિચિત્ર હાથેગાં છે’ એટલું બહુવાનું મળે છે. લેખક મારા-

મારીના શોખીન છે અને કાંઈ જોડે જોડાચાલી થતાં તેને મેથીપાક જમાડવાનો આગ્રહ પણ કરે એવા છે તે એમના કહેવા પરથી જ જણાઈ આવે છે. આ ઉપરાંત મુંબઈના સોલિસિટરોનો એમને ઘણો સારો પરિચય હશે એમ લાગે છે. કંઈ નહિ, તો મુંબાઈની દરેક સોલિસિટરની પેઢીનાં પાટિયાં એમણે વાંચ્યાં છે, વાંચ્યાં છે એટલું જ નહિ, પણ સામેના ઓટલા પર કે બીજી કોઈ અનુકૂળ જગાએ બેસીને એ ઉતારી લીધાં છે, તે ચોક્કસ છે. શેરબજાર ને સદાનો એમને સારો અનુભવ હશે, એ બજારમાં 'માંદા પડ્યા તે મહાસુખ માણું' કરીને તેઓ કદાચ ભૂતે પડ્યા નહિ હોય, પણ બીજા પડેલાઓનું તીરે ઊભા ઊભા બહુ સારી રીતે નિરીક્ષણ કર્યું હશે એમ, આમાં શેર બજારિયાઓ, ને શેરબજારની જે વાતો આવે છે તે પરથી લાગે છે. 'અભિલ શ્રદ્ધાડમાં જુબવે રૂપે' વ્યાપી રહેલા સદા રૂપી હરિનું જે પ્રભાતિયું બેડયું છે તે પરથી એ દેવના જુજવા રૂપોનું એમને સારું જ્ઞાન હોય એમ જણાઈ આવે છે. આમ તેઓ વિવિધ વિષયોના જ્ઞાતા છે, પરંતુ સૌથી અધિક તો એમનો 'સુરતી લાલા સહેલાણી'ને છાજે એવો લહેરી સ્વભાવ ને ગમે તેથી વસ્તુમાંથી પણ રમૂજનું તત્ત્વ ખેંચી કાઢવાની શક્તિ દેખાઈ આવે છે. વિવિધ વિષયો ને પ્રસંગોમાં રહેલું રમૂજનું તત્ત્વ પારખી, તેને વાચક એનો રસાનુભવ કરી શકે એવી રીતે રજૂ કરવાની શક્તિ શ્રી. સુતરીઆમાં રહેલી છે. રમૂજ સમજવાની ને નીપજાવવાની બંને પ્રકારની ઇશ્વરદત્ત શક્તિ એમને વરેલી છે. હાસ્યરસનાં વિવિધ પ્રકારનાં અનેક પુસ્તકો એમના તરફથી આપણને પ્રાપ્ત થાય એવી આશા રાખીએ.

નિવેદન

આ પુસ્તકમાં માત્ર પરપોટા છે. કોઈ ખરા છે, કોઈ ખોટા છે, કેટલાક નાના છે, કેટલાક મોટા છે. ઘણા મારા છે અને થોડા બીજાના પણ છે.

એમાં માનવજીવનના હજવા પ્રસંગો ગુંથ્યા છે. વિચિત્ર પ્રસંગો અને તે પરથી ઉઠેલા કલ્પના તરંગો પણ છે, પણ પંખીની અલક મલકની વાતો પણ છે, કોઈક જુની દંતકથા નવા રૂપમાં છે અને મારા અને બીજાંઓના અનુભવોનું આલેખન પણ છે.

દૈનિક અખબારની હજવી કટાર રૂપે, ‘જન્મભૂમિ’ પત્ર શરૂ થયું તે દિવસથી—૯ મી જુન ૧૯૩૪ થી— આ લખાણો મેં લખ્યાં ત્યારે, પ્રાસંગિક હોવાથી આ પરપોટા ક્ષણિક રહેશે એમ મને લાગ્યું હતું એટલે ઉડાવ્યા પછી એને બળવી રાખવાની મથામણ મેં કરી ન હતી. પણ કેટલાક વાચકમિત્રોને તેમાં ખૂબ રસ પડતો, ને તેઓ તે બળવી રાખતા એમ મેં પાછળથી જાણ્યું. એવા એક સદ્ભાવી વાચકમિત્રે બળવી રાખેલી સામગ્રીમાંથી ૧૯૩૭-૩૮ ના વર્ષો દરમિયાન લખાયેલાં લખાણોનો આમાં સમાવેશ થાય છે.

રોજ રોજ હળવી કટાર લખવા માટે મારે રાજકારણના-
જ નહિ, પણ સામાજિક અને ધીમ ચિત્રવિચિત્ર પ્રસંગો
પર નજર ઠેરવવી પડતી. એવા પ્રસંગો તત્કાળ જોવા બહુવામાં,
વાંચવા સાંભળવામાં આવતા નહિ ત્યારે પરદેશી અખબારોમાં
આવેલી કોઈ અજબ ગજબની વાતનો મારે આશરો લેવો
પડતો. ‘લખાડ સંઘ’ એ રીતે થકેલું છે. તેમ વળી, ‘કડકા
ખાલુસનું કોળખાણુ’ પણ પરદેશી સાપ્તાહિકમાં આવેલા
નાનકડા લેખનું રૂપાંતર છે. ‘ભાતભાતનાં નામ’ એ મુંબઈના
એક અંગ્રેજી પત્રમાં આવેલાં ચર્ચાપત્રોમાંથી મળેલાં નામો
પરથી લખ્યું છે. ‘વિવિધ વાનીઓ’ માં થકેલો ચટણી બનાવ-
વાનો શ્લોક તો એક ગુજરાતી સાપ્તાહિકમાં આવ્યો હતો,
તેમાંથી ઉતારેલો છે ! એટલે એ લખાણોનું ઋણ સ્વીકાર મારે
કરવું જોઈએ.

કેટલાકે પ્રસંગો બહુને જે હળવા મનોભાવ ઊઠતા
તેજ મોટે ભાગે દૈનિક કટારમાં થકવા હું લલચાતો; એ માટે
મને મારા તે વેળાના સાથીઓ અને ધીમ મિત્રો પણ ઠીક
ઠીક પ્રેરણા આપતા. તેઓ પોતાના કોઈ રમુજ કે વિચિત્ર
અનુભવની ઉદાર ભેટ કરતા અને કલ્પનાનો દોર પણ આપતા
એટલે આ લખાણોમાં તે સૌ મિત્રોનો હિસ્સો પણ કોઈ જોવા
સેવો નથી.

મારા સ્નેહી શ્રી. નાગરદાસ પટેલે આ લખાણોના સંપાદન
પાછળ ખૂબ જહેમત લીધી છે. તેમણે આ લખાણોનાં કાપકાં
ઠીક ઠીક કરી, તેને યોગ્ય રૂપમાં ગોઠવી મારી ઘણી મહેનત
દાળી છે, તે માટે તેમનો આભાર આ તકે માનવો જ જોઈએ.

આ લખાણો, ઉપર જણાવ્યું તેમ પ્રાસંગિક કટાર રૂપે
લખામાં હોવા છતાં, હજીયે રસ બળવી શકશે એવી શ્રદ્ધા છે.

જો આ લખાણોમાંથી વાચકને પોતાનું મન જહેલાવે તેવું કંઈ મળી શકશે તો આ પુસ્તકની પ્રસિદ્ધિ સાર્થક બનશે.

આ લખણોને પુસ્તકરૂપે પ્રકટ કરવા દેવાની ‘જન્મભૂમિ’ ના સંચાલક શ્રી૦ અમૃતલાલ શેઠે પરવાનગી આપી છે તે બદલ તેમનો આભારી છું; અને બહુતા સાહિત્યકાર શ્રી૦ જ્યોતીન્દ્ર દવેએ ‘પ્રવેશક’ લખી આપીને ગુજરાતી વાચક-જનતા સમક્ષ આ પુસ્તકની પિછાન આપી છે તે માટે તેમનો પણ આભારી છું.

ગોડબંદર રોડ

વાં ૬ રા

}

ચન્દ્રકાન્ત સુતરીઆ

અ નુ ક મ

૧	બિલાડીના પગ	૯
૨	જર્મન ફીલસુફ	૧૧
૩	એક ભોજન સમારંભ	૧૨
૪	છાપાળવા શબ્દો	૧૪
૫	લલ્લુભાઈએ ભરૂચ ગુમાવ્યું	૧૭
૬	છાપાનાં હાત...	૨૦
૭	લાગી-રૂપિયા રૂપિયાની	૨૩
૮	તબિયત કેમ છે ?	૨૫
૯	હુલ્લડમાં ગયો ન હતો	૨૮
૧૦	અજગરનું ચામડું	૩૧
૧૧	પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી !	૩૪
૧૨	નામનાં રૂપાંતરો	૩૬
૧૩	રાજનામાના પ્રકાર	૩૮
૧૪	કનકવો કામપો છ	૪૧
૧૫	પતિના નામની પંચાત	૪૪
૧૬	સેવાભાવી સજ્જનો	૪૭
૧૭	વિગતવાર સમાચાર	૫૦
૧૮	ભલકણા ભરથાર	૫૩

૧૯	અશ્વાનો ખુશાસો ...	૫૬
૨૦	નાજુક તબિયત ...	૬૦
૨૧	ખીસાકાતરૂની સીઝન ...	૬૩
૨૨	ધારે છે એટલું નહિ ...	૬૪
૨૩	આખાદ છોક ...	૬૫
૨૪	પશુ પંખીઓ અને આપણે ...	૬૭
૨૫	કેટલાંક વાંદરાઓ ...	૬૯
૨૬	પૂનર્જન્મમાં માનો છો ? ...	૭૧
૨૭	અધિપતિને કાગળ ...	૭૪
૨૮	બાગકો જેવાં મોટાંઓ ...	૭૭
૨૯	ખાંડ ખાય છે ...	૮૦
૩૦	લોર્ડ લોધીયનને પત્ર ...	૮૨
૩૧	દિવસમાં બે વાર પાક ઉતરે છે ! ...	૮૫
૩૨	સરોડિયાનાં માનસ ...	૮૮
૩૩	વણુ નોતર્યો મહેમાન ...	૯૦
૩૪	પુશીથી લગ્ન લે ...	૯૩
૩૫	સોલીસીટરો અને કામી એકતા ...	૯૪
૩૬	સ્ત્રી સોલીસીટરો ...	૯૬
૩૭	મોડા થતા મુકદમાઓ ...	૯૯
૩૮	લોર્ડ પ્રેમોર્નને કાગળ ...	૧૦૧
૩૯	કળિયુગનું પ્રભાતિયું ...	૧૦૪
૪૦	માનવ-પ્રાણી વચ્ચેની માયા ...	૧૦૭
૪૧	લખાણને માટે કાગળને બદલે કાપડ કે ભીંત ...	૧૦૯
૪૨	ચઢી ગએલી ઉધરાણીની વસુલાત ...	૧૧૨
૪૨	ધાપ મારતાં શીખો ...	૧૧૫
૪૩	નાગની છત્રછાયા ...	૧૧૮

૪૪	લડાઈનાં નવાં શસ્ત્રો	૧૨૦
૪૫	દાણુચોરીના અજબ કિસ્સા	૧૨૩
૪૬	વાછરડાની ચોરી	૧૨૬
૪૭	દીકરાની ચિંતા	૧૨૯
૪૮	ભાતભાતનાં ભેળસેળ	૧૩૧
૪૯	ભિંતને પણ કાન હોય છે	૧૩૪
૫૦	હાથીમાં માનવસ્વભાવ	૧૩૭
૫૧	મારવાડી ને બિખારી	૧૩૯
૫૨	પાંખ ફફડતાં વટે મ્હેલ	૧૪૧
૫૩	ટેલીફોનના ઇટીસ	૧૪૩
૫૪	પ્રગતિશીલ નામો	૧૪૬
૫૫	દશરકા ટીકીટ હય	૧૪૮
૫૬	બાળકની વય કેટલી ?	૧૫૧
૫૭	દાદી નડે છે !	૧૫૪
૫૮	લખાડ સંઘ	૧૫૭
૫૯	કંકોત્રી પૂરાણ	૧૬૨
૬૦	લગ્નની ભેટ સોગાદો	૧૬૫
૬૧	ચરખાની ભેટ	૧૬૮
૬૨	ગાલે ગુમડું થયું	૧૭૦
૬૩	આપણા વેપારીઓ	૧૭૩
૬૪	ભળતાં નંબરની પંચાત	૧૭૬
૬૫	કડકાબાલુસનું ઝોળખાણ	૧૭૯
૬૬	મોટાં તંત્રોની પીડા	૧૮૨
૬૭	કથો સાણુ ?	૧૮૫
૬૮	ભાત ભાતનાં નામ	૧૮૯
૬૯	‘ઝોષ કાઢ્યો છે’	૧૯૩
૭૦	પહેલો કટોરો	૧૯૬

૭૧	મહાપુરુષોના હસ્તાક્ષર	૧૯૮
૭૨	જપમાલા શિરોમણીની સેવામાં...	૨૦૧
૭૩	વિવિધ વાનીઓ	૨૦૩
૭૪	જીવીમાસીનું વીલ	૨૦૬
૭૫	દેડકાં પુરાણ	૨૦૯
૭૬	અદ્રશ્ય સહી	૨૧૨
૭૭	સમાજવાદીની સાથે	૨૧૪
૧૭૮	મઝાનાં કુરકુરિયા	૨૧૮
૭૯	માનવ સમાજનો દુશ્મન: માંકડ...	૨૨૧
૮૦	વીમાના એજ'ટો	૨૨૪
૮૧	જમીન બેસી જશે	૨૨૭
૮૨	કીકાભાઇનું કરીશ	૨૩૦
૮૩	કામરૂ દેશની કામિની	૨૩૩
૮૪	કર્ચારી કૂટી નીકળ્યા ?	૨૩૬
૮૫	વિકસતું વિજ્ઞાન	૨૩૯
૮૬	અધિપતિનો પ્રભાવ	૨૪૨
૮૭	પુરસ્કૃત નથી	૨૪૫

☆ ☆ પર પોટા ☆ ☆

શીવરીમાં ચાર મારવાડી ભાઈજાઓ ભાગીદારીમાં રાખેલા રૂના ગોડાઝિનની આ વાત છે.

એ ગોડાઝિન થણું મોટું હતું તેમાં ચારેય મારવાડી વેપારીઓનો સરખો હિસ્સો માલ રહેતો. દરેકની સરખી માંસડીઓ અંદર રહે. એ ગોડાઝિનમાં એક બિલાડી આવી વસી. ‘આ બિલાડી પણ આપણા સૌની’ એમ એક જણે કહ્યું: ‘એનો ખર્ચ એકને માથે પડે તેમ ન થવું જોઈએ.’

બાકીના ત્રણ એ વાત સાથે સંમત થયા. બિલાડીના ચાર પગ હતા તેમાંનો દરેક પગ કાનો તે પણ મુકરર થયું.

*

એક પગને ઈલા થઈ

એક દિવસ, એ બિલાડીના એક પગને કારમો જખમ લાગ્યો, એ બાપડીને ખૂબ વેદના થઈ. ઈલા પામેલો પગ જેના

લાગેના હતો એ વેપારીને માલિકી અપાઇ.

એ જીવદયાનો દિમાયતી હતો એટલે બિલાડીને લઇને પ્રાણીઓના દાકતર પાસે ગયો, દાકતરે બિલાડીનો પગ ભેથો, જખમ સાફ કર્યો; દવા મૂકી અને સરસ પાટો પણ બાંધ્યો—સૌ આ વેપારીની બિલાડી પ્રત્યેની લાગણી માટે અભિનંદન આપવા લાગ્યા. બિલાડી એક પગે તદ્દન લંગડી થઇ થીમે થીમે ચાલવા માંડી.

*

આગ કેવી રીતે લાગી ?

તેજ રાતે બિલાડીને પગનો પાટો સ્થેજ ઢીલો થયો. અને ક્યાંક દીવાની આંચથી સળગી ગયો. બિલાડી ગભરાઇ. એક પગે લંગડી છતાં દોડતી દોડતી તે પોતાના ઘરમાં—રૂના ગોડાકિનમાં ભરાઇ ગઇ, એટલે તો ૩ ભડભડ બળવા લાગ્યું. બિલાડી બહાર નીકળી શકી—પણ બધું ૩ બળી ગયું—દબરેની મતા ભસ્મીભૂત થઇ ગઇ.

*

આરમાં પડી એક તકરાર

આથી ત્રણ મારવાડીઓ અને બિલાડીને સારવાર કરવા લઇ જનાર મારવાડી વચ્ચે મતભેદ પડ્યો. પેલા ત્રણ કહે; ‘તારી માલિકીનો બિલાડીનો પગ જ આગ લગાડવામાં સીધો કારણભૂત હતો, માટે બધાનું નુકસાન તારે ભરપાઇ કરી દેવું જોઇએ.’

*

‘બિલાડી સૌની હતી’

પેલો ભલો હતો તે કહે; ‘બિલાડી આપણા ચારેની હતી, એનાથી આગ લાગી ગઇ એટલે નુકસાન સરખે દિસે વહેંચી લેવું જોઇએ.’

પણ પેલા ત્રણ મમત ન મૂકે; તેમ વળી, તેઓ વધુ

પ્રતિષ્ઠિત હતા એટલે તેઓ બજારમાં કહે: ‘જુઓ ભાઈ, ન્યાય-
ની વાત છે. બિલાડીનો પગ એની માલિકીનો, એણે એને
પાટો બંધાવ્યો અને એ પાટો સળગી જવાથી આગ લાગી, ને
હવે નુકસાન સરખે હિસ્સે વહેંચવાનું કહે એ કેવું બેહુકું છે ?
એવી એ ત્રણેની ફરિયાદ હતી.

*

લવાફનો ચુકાદો

એવટે લવાફ પાસે ઝગડો લઈ જવાનું નક્કી થયું. લવાફ
કહે તે નિર્ણય ચારે ય કબજા કરે એમ નક્કી થયું. લવાફે બધી
હકીકત સાંભળી પછી જે ચુકાદો આપ્યો તે આ મુજબ:-

‘આરોપીના ભાગનું જે ૩ બળી ગયું છે તેની નુકશાની
ત્રણ ફરિયાદીઓએ આપવી જોઈએ કેમકે, ગોડાઉનમાં બિલાડી
ગઈ તે એની માલિકીના જખ્મી પગે ચાલીને નહિ પણ
બાકીના સાબસામા ત્રણ પગોએ ચાલીને ગઈ. અને એ ત્રણ
પગ આ ત્રણેયની માલિકીના હતા, એટલે ખરું જોતાં એ પગજ,
આ આગ લગાડવામાં મુખ્યત્વે કારણભૂત છે.’

મ વિખ્યાત જર્મન ફ્રીલંડુક અને માનસશાસ્ત્રી ફ્રેડરીક
સ્લેર મેકરને એક જણે પૂછ્યું કે : ‘તમારા ભાષણો
સાંભળવાને કાલુ આવે છે ?’

‘માટે ભાગે કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ, જુવાન સ્ત્રીઓ અને
શુદ્ધ અધિકારીઓ’ તેણે જવાબ આપ્યો. ‘વિદ્યાર્થીઓ આવે
છે કેમકે, હું તેમના પરીક્ષકોમાંનો એક છું. સ્ત્રીઓ આવે છે
તે કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ અહીં આવે છે માટે: અને અધિકારીઓ
આવે છે તે સ્ત્રીઓને લીધે. બાકી મારી ખાતરી છે કે, એમાંના
એકેયને મારા ભાષણમાં રસ હોતો નથી.’

એક ભોજન સમારંભમાં ફટલાક મિત્રોએ ભાગ લીધો હતો તે વેળાના દરેકના અનુભવ ઉદ્દગાર આ નીચે છે:

શેરહવાલ: લાડુની તેજ મારા બાણમાં બેઠું હતું ગભરાયો કારણ કે હું મંદીમાં હતો એટલે મારાથી દેવાલીમાં પડાય એમ ન હતું, મને તરતજ લાડુનું કે આ તેજ ખોટી છે કેમકે એ ખપે એમ નથી. થોડી જ વારમાં એને કાઢ લેવું ન હતું, એના ભાવ ગગડવા માંડ્યા પણ ભાતના ભાવ, જે મંદીમાં હતા તે તેજમાં આવવા માંડ્યા. દાળમાં વધઘટ થયા કરતી હતી અને ભજ્યાં ટકેલાં હતાં. શાકમાં પહેલાં તેજ અને પાછળથી નરમાઈ હતી. અથાણું ચટણીના ભાવ તો બોલાતા જ ન હતા.

*

ધજનેર

યજમાને જેટલી ઉંચાઈએથી લાડુ પીરસ્યા એટલી ઉંચાઈએથી પીરસવામાં હંમેશાં જોખમ છે; વળી વાડકામાં દાળ ત્રણ ઇંચ રહે તે કરતાં વધુ ના રહેવી જોઈએ. ભોજનની વસ્તુસામગ્રી જોતાં થાળીનો ઘેરાવો ત્રણ ફીટથી વધુ હોવો જોઈતો હતો. એ પાટલા વચ્ચેનું અંતર ભરાબર હતું, પણ આપણે સૌ જમવા બેઠા તે દિશા ખોટી હતી: ઉઘટી દિશામાં બેઠા હોત તો પવન અને પ્રકાશનું સુખ મળત.

*

કઢીની ઝાટકણી

પત્રકાર: લાડુની જંગી સભા બેઠું ચક્રિત થઈ ગયો... શાક તીખું તમતમતું હતું એટલે એનો ચકચારભર્યો પ્રશ્ન મને મુંઝવતો હતો. એ સંબંધી મેં પાડોશમાં બણીતા-જમવા બેઠેલા

રાવસાહેબની મુલાકાત લીધી પણ એમણે જણાવ્યું કે: 'હાલને તબક્કે હું કાંઈ કહેવા માંગતો નથી' કઢી હૃદયસ્પર્શી હતી એટલે ભાત સાથેના સંમેલનમાં તેની મેં સખ્ત ઝાટકણી કાઢી અને કઢીના બીજ વાડકા માટે હાકલ કરી હતી. પરંતુ, એમ જણાવાય છે કે, એ વિષે મહત્વનો મુદ્દો ઉભો થતો હતો એટલે ચળમાને રસોઈયા સાથે મંત્રણા કરી હતી. એ મંત્રણાને પરિણામે જમવા બેઠેલા સંમેલનમાં 'કઢી ઝીંદાબાદ' જયનાદના પોકારો થયા હતા.

પાન સોપારી પછી, મેળાવડો વિભેરાયો હતો.

✽

ધારાશાસ્ત્રી જીભાની લે છે

ધારાશાસ્ત્રી:—'મેં તો રસોઈયાની ઉલટ તપાસ લીધી, એટલે તે શરૂઆતમાં શાંત હતો, પણ પાછળથી ગભરાયો અને ચળમાને દસ દિવસ પછી ચુકાદો આપવાનું જણાવ્યું.'

મેં રસોઈયાને પૂછ્યું: 'આ લાડુ તમે કર્યા ત્યારે તમે ક્યાં હતા?'

'કેમ વળી, શગડી પાસે' રસોઈયાએ કહ્યું.

'તે વખતે આશરે કેટલા વાગ્યા હશે?'

'અગિયાર!'

'ઇજનેર સાહેબ મોટરમાં આવ્યા તેનું હોર્ન તમે સાંભળ્યું હતું?'

'હા સાહેબ.'

'તમારું બ્યાન હોર્ન સાંભળવામાં હતું કે લાડુ બનાવવામાં?'

'હેલાં લાડુ બનાવવામાં, અને પછી હોર્ન સાંભળવામાં.'

'આ લાડુ, એજ કારણે વધારે પડતા શેકાઈ ગયા છે—ને ભેસ્વાદ થયા છે—એવી જીભાની પડી છે: તમારે કાંઈ કહેવું છે?'

'ના.'

બસ, મારે વધુ જીજ્ઞાસી નહોતી લેવી.'

*

તર્કશનો ઉપયોગ

વૈદરાજ:-'કારેલાતું શાક ખાવામાં સાર, પણ તે સાથે બટેટા ખાટા: લાડુ પાચનશક્તિ વધારે છે એવું આયુર્વેદમાં લખેલું છે, પણ તે સાથે કઢીનો નિષેધ છે-તુવેર-છડેલી, દાળના રૂપમાં કે કાચી ને કાચી ખાવાથી પ્રકૃતિને હાનિ થતી નથી એમ સિદ્ધ થયેલું છે. લીંબુનો અચાર સમ્રમાણ આરોગ્યો હોય તો ભોજન ઉત્તમ પ્રકારનું મનાય છે. કઢી ન હોત-એને બદલે તર્કશનો સવિષેષ ઉપયોગ થયો હોત, તેમ વળી દાંત-ચોકડાને હાનિ કરે એવા તાંબુલને બદલે, મારી ફાફી લીધી હોત તો, સર્વથા ઇષ્ટ હતું!'

*

ઈન્જેક્શનના હિમાયતી

દાક્તર:-કઢીના ઈન્જેક્શન્સ કોઈકને માફક આવે છે કોઈકને નથી આવતાં. જમ્યા પછી, તરતજ જાણનો ડોઝ લેવો એ માન્યતા મુખ્યદેખરી છે.

પાલો, આજે તમને હું જાણાવવા શબ્દોની દુનિયામાં લઈ જઈ. તમને એમ લાગતું હશે કે અમુક બનાવ બને ત્યારે પત્રકારો ચપોચપ તેને અનુરૂપ શબ્દો કયાંથી શોધી કાઢી લખતા હશે? પણ વાત એમ છે કે, તેઓ એક મસમોદું રજીસ્ટર રાખે છે તેમાં કયો શબ્દ કોની સાથે મુકવાથી તે શબ્દ શોભી ઉઠે છે, અને પ્રસંગનો આમેલુબ

ભાવ લાવી શકે છે તે દર્શાવાયતું હોય છે એટલે ત્યારે એક એક બાજુ બનાવો બનતા બચે છે ત્યારે બીજી પાસે તેના ભાવનું નિરૂપણ કરે એવા શબ્દો પત્રકારના મગજમાં વિચારાતા હોય છે—અને એ શબ્દો બરાબર છે કે કેમ તે એવા તે પેલા રજીસ્ટરની સહાય છે.

*

ઘડાકો-બોંબનોજ હોય

કથો શબ્દ કયા શબ્દ સાથે સારો લાગે તે જોઈ લ્યો:— જંગ શબ્દ પહેલાં જૂનખાર આવવું જ જોઈએ. અકસ્માત દમેશાં 'પ્રાણુધાતક' જ હોય, હુલ્લડ 'ગંભીર' હોય અને આગ 'મોટી' હોય, હોનારત 'જંગી' હોય તોજ શોભી ઉઠે. જૂન 'કરખીજુ' હોય તોજ તે ઠીક લાગે.

'આંચકો' ધરતીકંપનોજ શોભે અને 'ઘડાકો' મોટે ભાગે બોંબનોજ હોય તો ફક્કડ લાગે.

*

કુદરતી અકસ્માતો

વરસાદ મુશળધાર હોય કે ધોધમાર હોય તો સારો લાગે, વાવાઝાંટું પ્રચંડ હોય તોજ તે છાપવા જેવું લાગે, 'હોટી ઉધી વળી' એવા સમાચાર પહેલાં 'નદીમાં ફળી મૂવા' એવું આવવુંજ ઘટે. અથડી પડવાનો બનાવ બે મોટર વચ્ચે હોઈ શકે અને સળગી ઉઠનાર વાહન વિમાન હોય તેજ અનુરૂપ કહેવાય.

*

ભંગ-કાયદાનો

બળવો દમેશાં 'ફાટી નીકળે' અમલ-લસ્કરી કે 'કડક'જ હોય, કાયદાની કલમ '૧૪૪ મી' હોય તોજ શોભે. ભંગ-મનાઈ હુકમનો, કાયદાનો કે સવિનય હોય તોજ છપાય, 'આખલા'

પ્રવૃત્તિ વાધસરોયની જ કહેવાય, જવાબ પહેલાં 'હિઝાઉ' શબ્દ અને તે પહેલાં 'હોમ મેમ્બરના' ઝીવી રચના થાય તો કેવું સારું લાગે છે! ધારાસભા-વડી હોય તોજ તેની ચર્ચા થાય અને ત્યાં થે સભામોકુફીની 'દરખાસ્ત' સત્યમુર્તિની હોય તો તે શોભી ઉઠે.

*

સભા ભરાય ત્યારે

ટપાટપી સભામાં જ થાય, ત્યાં ભાષણ પણ મનનીય જ હોય અને તેથે કાંઈ દેશનેતાએ કયું હોય તો તે પહેલાં, 'બણીતા' એ શબ્દ મૂકવો જરૂરનો છે. એ સભા મોટે ભાગે 'વિરાટ'જ હોય અને 'પરિસ્થિતિ' પર તે પ્રવચન હોય તો તે પહેલાં 'ચાલુ અને રાજકીય' એમ હોવું જોઈએ. એ સભામાં કાંઈ પ્રમુખનો 'આભાર' માને તો તે અધકચરો હોયજ નહિ, હંમેશાં 'અંતઃકરણપૂર્વક'નો જ હોય: સભા પૂરી થયા પછી તે કાંઈ 'આકાર'માં ફેરવાય-તો તે મોટે ભાગે 'સરઘસ'ના :તે સરઘસે 'ભવ્ય'જ શોભે. કામદારોની સભા લાલબાગમાં, કેનાડા સયાળની વાડીમાં જ હોય. એ વગર વિચાર્યું પણ સમજી શકાય.

**

જુદ્ધ લક્ષ સામે પોકાર

જ્યારે આવા કિસ્સાની વાત આવે ત્યારે તે સામાજિક હોવા જોઈએ. 'સીતમની ભટ્ટીમાં' એમ લખવા કરતાં 'સમાજ સીતમની સળગતી ભટ્ટીમાં' એમ લખવાથી તેની ગંભીરતા સમજાય. હવે એ ભટ્ટીમાંથી કાઢને બચાવવાની વાત હોય તો તે બાળાનીજ; અને તેની કહાણી, કાયમ 'કરણુ'જ હોય, મોટે ભાગે તો 'પોકાર'ની વાત હોય અને તે 'જુદ્ધલક્ષ સામે' આટલું થઈ ગયું એટલે, કાંઈ પગલું ભરાય તે 'પ્રશંસનીય'જ હોય-ધણે ભાગે તો સ્થાનીક યુવક મંડળનું: આ કિસ્સાથી જે

‘સનસનાટી’ ફેલાય તે ‘ભારે’ હોય તોજ સાર્થક કહેવાય.

*

શેરોની વેચવાલી

ફંડ ફાળાની વાત આવે તો પહેલાં ‘સંકટ નિવારણ’ એ લખાવું જોઈએ. ભાવ વેપારનાજ અપાય, વેચવાલી શેરોની, ને તેજ મંદી સોના ચાંદીની શોભી ઉઠે. બનાવ ચોકાવનરોજ હોવો જોઈએ.

‘વા’તમાં ને વાતમાં લલ્લુભાઈએ ભર્યું યુમાવ્યું તેમ તમે પરપોટા લખવામાં કયાંક સાન્તાકુઝ યુમાવી ના બેસો!’ એવી ચેતવણી સવારના પો’રમાં જ મળી—ને હું ચોંક્યો. બહાર જઈને બેયું તો લશ્કરનો ધસારો નહતો, તેમ લખ્યા કિસાનોનું ટોળું પણ ન હતું. ‘અરે, આ જાપામાં વાંચો, બહાર શું બુઝો છો?’ મને કહેવામાં આવ્યું અને મેં જાણ લીધું. સાચે જ, એક સંદેશો હતો: ‘ઉત્તર તરફ ૧૬ માઈલ દૂર સાન્તાકુઝ શહેરમાં સરકારી સેનાને ઘેરી લેવાનો બળવાખોરોનો ઇરાદો છે.

*

સાન્તાકુઝ ત્રણ છે

જે ગામમાં પિયર હોય તે ગામ, પોળ અને આસપાસના લતાઓની ભૂગોળમાં પારંગત એવી બેન ઓફ આર્ક ઉઠે જગદંબાને શી રીતે સમજવું કે સ્પેનમાં પણ સાન્તાકુઝ છે અને ત્યાંજ બળવાખોરોનો ધસારો થશે અને એ સમાચારથી આપણા સાન્તાકુઝને કશોય ભય નથી! વાત એમ છે કે આપણે જે ગામ કે નામથી પરિચીત હોઈએ તેજ ગામ કે નામવાળા

સ્થળો અને વ્યક્તિઓ હોય છે એ મૂળ સિદ્ધાંત ખ્યાનમાં રાખીએ તો વસ્તુસ્થિતિ સમજવામાં સરળતા થઈ પડે. દાખલા તરીકે દક્ષિણ અમેરિકામાં પણ સાન્તાક્રુઝ છે; ત્યાં આઠ વર્ષ પર જવાલામુખી ફાટી નીકળેલો. સ્પેનમાં સાન્તાક્રુઝ છે ત્યાં કદાચ બળવાખોર સેના ધીંગાણું કરશે. મુંબઈના પરા સાન્તાક્રુઝમાં બહુ બહુ તો ગરબા ગવાય. લડાઈ થાય નહિ; થાય તો સાક્ષરોની શાખિદક લડાઈ થાય, શસ્ત્રોની તો હરગિજ નહિ.

*

એક નામવાળાં અનેક ગામો

સાન્તાક્રુઝ પાસે વાંદરા ગામ છે. એનું ખરું નામ વાંદરે છે; પોર્ચુગીઝોએ એનો અપભ્રંશ કરી બેન્દરા કરી નાખ્યું. પોર્ટુગલમાં પણ એ નામનું ગામ છે. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈમાં છે તેમજ કરાચીમાં પણ છે. એજ નામનો સુવિખ્યાત વેપારી લત્તો એડીનબરોમાં છે. હેમ્પટન નામનું ગામ ઈંગ્લાંડમાં છે, અને ન્યુઝીલેંડમાં છે. પ્લીમથ ઈંગ્લાંડમાં છે ને તેવુંજ ગામ ઓસ્ટ્રેલિયામાં છે. અદમદનગર મહારાષ્ટ્રમાં છે, અને ગુજરાતમાં છે. ડુંગરપુર ગુજરાતમાં છે અને પંજબમાં છે. નવાપુર સુરત જિલ્લામાં છે, અને દિમાલયની તળેટીમાં પણ છે, ચીખલી નામનું ગામ બીલીમોરા પાસે છે અને રાજપીપળા પાસે પણ છે. દહેગામ નામનું ગામ સુરત જિલ્લામાં છે, અને પ્રાંતીજ પાસે પણ છે. બામણુગામ ત્રણ છે. એક બામણુગામ ગંભીરા, બીજું બામણુગામ ગંધારા ને ત્રીજું બામણુગામ માતર તાલુકામાં છે.

*

જ્યાં જ્યાં જસે જઈ કચ્છી

કચ્છમાં માંડવી મુખ્ય વેપારી ધામ છે, તેમ સુરત પાસે પણ માંડવી છે. મુંબઈનો મુખ્ય વ્યાપારી લત્તો પણ માંડવી

નામે ઝોળખાય છે, વડોદરામાં પણ માંડવી નામનો લત્તો છે; મને લાગે છે, કચ્છી વેપારીઓ જ્યાં જ્યાં ગયા હશે ત્યાં ત્યાં તેમણે માંડવી સ્થાપ્યું હશે.

*

ચીકુ-ગાંવનો અપભ્રંશ

શુપારિકતું સોદાલા, કણાવતીનું ખંભાત, ભૂગુકચ્છનું ભરૂચ-ઐમ લાંબે કાળે મૂળ નામનો અપભ્રંશ થાય છે. મહારાષ્ટ્રનો એક સાહસિક ખેડુત જસેં વર્ષ પર એક મોટું જહાજ લઈ અમેરિકા ગયેલો અને ત્યાં એક ફળદ્રુપ પ્રદેશ પર તેણે ખેતી જમાવી: મોટે ભાગે ચીકુનાં આડ તેણે વાવ્યાં અને તેણે ચીકુ અને ખીજાં ફળફળાદિનો વેપાર પણ કરવા માંડ્યો; તે ત્યાં પરણ્યો અને સુખી થયો એ જ સ્થળે રહ્યો તેનું નામ તેણે ચીકુ-ગાંવ ઐમ પાડ્યું. કાળ ક્રમે તેનો અપભ્રંશ થયો અને આજે તેનું નામ ચીકાગો છે: ચીકુ માટે નહિ પણ ચોર-બદમાસો માટે એ નગર આજ નામચીન બન્યું છે.

*

પ્રેસ્ટન નગર

ઐજ પ્રમાણે અહિંથી પેસ્ટનજ નામનો એક પારસી ઇજલાંડ ગયેલો: એક ગામડામાં તેણે પરીપકારી કામ કર્યાં અને સખાવતો કરી તેથી તે ગામનું નામ પેસ્ટન પડ્યું. આજે એ ગામ પ્રેસ્ટન નામે મશહૂર છે; એટલું જ નહિ પણ એવું નામ અમેરિકાના એક નગરનું પણ પડ્યું છે.

—આમ, આપણે ત્યાંથી પણ પરદેશમાં જઈ નગર વસાવનારા પડ્યા છે.

૧૧ પાઓમાં લેખકની શરતચક્રી, કે ભાતમીદારની
 બેદરકારીથી, કે કમ્પોઝીટરની ઉતાવળથી કે મુદ્ર-
 રીડરની ભૂલથી કોઈકવાર એવું બકાઈ બમ છે કે,
 તેનાથી ગેરસમજ ઉભી થાય છે; એટલા માટે મને લાગે છે કે,
 શુદ્ધિપત્રકનું કોલમ દરેક જાપાએ રાખવું બેઠએ, અને એ
 અંકમાં રહી ગયલી જાપભૂલોની સુધારણા બીજા અંકમાં
 થવી જોઈએ.

*

‘સુરત જવાનું નક્કી કર્યું’

એવી જાપભૂલોના કેટલાક નમૂના મેં એકઠા કર્યા છે.
 એક ઘણાં ચર્ચાસ્પદ લગ્ન સુરતમાં થવાનાં હતા. પાછળથી એ
 લગ્નની યોજના પડી ભાંગી. વરને સુરતની કન્યા પરણવી ન
 હતી એટલે તેણે મુંબઈમાં લગ્ન કરવાની વ્યવસ્થા કરવા માંડી
 અને સુરત નક્કી કર્યું. એને લગતો અહેવાલ અખબારમાં આ
 પ્રમાણે આવ્યો: ‘વરરાજાએ હવે વિચાર બદલ્યો છે અને કહે
 છે કે એણે સુરત જવાનું નક્કી કર્યું છે.’

—આથી ભારે ગેરસમજ થઈ પાછો ઝઘડો થયો. બીજે
 દિવસે એ જાપામાં આ પ્રમાણે સુધારો આવ્યો: ‘વરરાજાએ
 વિચાર બદલ્યો છે અને કહે છે કે તેણે સુરત જવાનું નક્કી
 કર્યું છે.’

*

બેભાનને બદલે ભેરો

બીજે એક હેવાલ આમ જપાયા હતા:

‘હુમલાખોરોનો ભોગ થઈ પડેલા વેપારી હાલ હોસ્પિ-
 ટલની પથારીમાં કાંદો પડ્યો છે અને ભેરો છે (ખરી વાત

કેમ હતી કે તે હોસ્પીટલની પથારીમાં માંદો પડ્યો છે અને બેભાન છે.)

*

નાદાર હીવાનાખાનામાં

અને આ પણ વાંચો—

‘એ શ્રીમંત વેપારી સામે, કહેવાય છે કે ગંભીર આક્ષેપ છે. પોતાના મહેતાજીએ નજીવો વાંક કર્યો તે માટે તેણે તેને પુકળ માર્યો, પણ, પછી વેપારી દાદર પર ઉભો હતો. બુનો દસે તેથી કે કોણ બણે કેમ પણ એ નાદાર ઓચીંતો પડી ગયો. આથી સારી જેવી સબ પામ્યો. તરતજ તેને હીવાના ખાનામાં લઈ જવામાં આવ્યો.’

*

એક ભાપણનો હેવાલ

એક બહેરસભામાં શ્રીમતી સરોજીની નાયકીએ કરેલાં ભાષણનો હેવાલ આ પ્રમાણે હપાયો હતો. તે પાછળથી સુધારાયો પણ નહતો.

‘પરદેશી સલામી (ગુલામીને બદલે) ને કારણે આપણે ડંબેલ (કંગાલને બદલે!) હાલતમાં જીવીએ છીએ પણ આપણે એ ભૂલવું જોઈએ નહિ કે આપણે સૌ એક માતાના ઘેટાઓ (અહીં શું જોઈએ તે કલ્પી લો) છીએ. આપણે એકી નમાજે (અવાજને બદલે) સ્વરાજ માટે કાર્ય મરવા મંડી પડ્યું જોઈએ.’

*

અદાલતમાં જુખાની

એક આરોપીએ ઓપેલી જુખાનીનો અહેવાલ આ પ્રમાણે મળત થયો: ‘ધારાશાસ્ત્રીની ગુલાંટ તપાસમાં આરોપીએ જણાવ્યું કે ‘જ્યારે હું રેશન પર ઉતર્યો ત્યારે મારા મગજમાં (લગેજને બદલે) કાંઈ હતું નહિ.’

એજ પ્રમાણે એક જ્યુરીની તપાસની વિગત આવી રીતે પ્રગટ થઈ હતી:

‘મરનારને પ્રેમમાં નિસાસા (નિરાશાને બદલે) મળવાથી તેના હૃદયને ભારે સુખ (?) લાગ્યું હતું. અને તેથી તેણે વેર લીધું હતું. તબીબે તેની ઓપરી (હાજરીને બદલે) ની તપાસ કરતાં તેમાંથી વેર (ઝેર ને બદલે) નાં તત્ત્વો મળી આવ્યાં હતાં.’

*

વાર્તાનો છબરડો

એક વાર્તાનો એક ફરો છાપામાં આ રીતે છપાયેલો મારા વાંચવામાં આવ્યો છે:-

એ જુવાન તેને ગુંદર લાગ્યો; એને બેતાં વેંતજ એ માળા એના પર મોઢ પડી. એના બહેરા નામું (ચહેરા સામું) ખાકી ખાકીને એ બેઠ રહી...

હંદગી (માંદગીને બદલે) માંથી લગનલાલ માંજે થયો. જંગલી (ભાંગલી) બોકડી (લાકડી) એની પાસે ન હતી.

...તેણે તેની પત્નીને કહ્યું કે, તું સુખેથી નાસી (કાશ્મીને બદલે) જ; અને ધરમ ધ્યાન કરવામાં કાકીનું (ખાકીનું) ને બદલે) ઇવતર પુરું કર!’

*

સંગીતનો જલસો

અને એક સંગીતના જલસાનો હેવાલ આ પ્રમાણે:-

એ સંગીતના ભેળસા (જલસા) માં ભારે જંગ (રંગ) જામ્યો હતો. ગાનારે જ્યારે નાવા માંડ્યું ત્યારે સૌ સ્તબ્ધ બન્યા. એક પછી એક તેણે મવાલી છેડવા માંડી અને વાતાવરણમાં એવી દવા પ્રસરી ગઈ કે ત્યાંથી છૂંટવાનું મન થાય નહિ.’

‘બોલો, લાગી-રૂપિયા રૂપિયાની’ ‘અરે, પાંચ-પાંચની, લાગી’ એવા ઉદ્દગારો પરસ્પર ઉચ્ચારી કાઢ પણુ નાની મોટી બાબતમાં શરત બકવાને આપણા-માના ઘણા ટેવાયલા હોય છે. ઘણી વાર તો આવી શરત બક્યા પછી, પોતે જૂઠો પડે-રૂપિયાને બદલે પાંચની ઓફર કરનાર માણસ બોટો પડે-તોથે એ રકમ આપવાનાં ગદલાં તલ્લાં કરે છે અને કહે છે: ‘એ તો તમારી પાહેથી આકબી વાત કદાવવી હતી, હું હમજ્યા ?’

*

શરત બક્યા પછી

સ્વભાવે ચક્રમ જેવા દેખાતા મારા એક પડોશી વિષે હું બીજા પડોશી સાથે વાત કરતો હતો ત્યારે તેણે મને કહ્યું કે ‘એ તો બિચારો તદ્દન દીવાનો થઈ ગયો છે. મેં કહ્યું: ‘એ દીવાનો નથી અને બિચારો તો નથી જ’. પણ પેલાએ માન્યું નહિ ને મને કહ્યું: ‘એ દીવાનો છે જ. કરાવો ખાત્રી-પાંચ પાંચની શરત, કબૂલ છે?’ મેં કહ્યું: ‘શરત બરત તો ઠીક પણ એ દીવાનો નથી એ વાત ચોક્કસ છે.’

પણ પેલાએ કહ્યું: ‘દશ દશની શરત. એ દીવાનો નથી એમ સાબિત થાય તો હું દશ હાર્-નહિ તો તમે હારો.’

*

તબીબી પરીક્ષા કરવી

છેવટે મેં કબૂલ્યું. પેલા દીવાના ગણાતા માણસની તબીબી પરીક્ષા કરાવી અને દાક્તરે લખી દીધું: ‘આ માણસ સંપૂર્ણ બાનસાનમાં છે. જે કામ કરે છે તે પુરી બુદ્ધિપૂર્વક

બેઠ વિચારીને કરે છે પણ બહુી બેઠને દીવાનો હોવાનો ડોળ કરે છે.’

આ રિપોર્ટ જ્યારે આપ્યો ત્યારે તે લખ મેં મારી સાથે. શરત બકનાર પડોશીને તે જતાવ્યો.

*

‘અમથું હસવા ખાતર’

મને આશા હતી કે, મારા છતેલા દશ રૂપિયા મને મળશે. પણ પેલા કહે કે, ‘દાકતરખી ખરો, આખરે એ ઘોંગસોંગ કરવા-વાલાને ઓલખી કાઢે’ એમ કહીને એ હસી પડ્યો.

‘હા, પણ હવે પેલા દશ રૂપિયા...’

‘એ સું બોલતા, મારા સાહેબ, તમે હું એમ માનતા ઉતા કે હાથેહાથ મેં શરત બકેલી છે?—એ તો હું અમથું હસવા ખાતર કેતો ઉતો!’

*

એણે બેડા ચાવ્યા

તે દિવસથી હું કાંઈ જાતની શરત બકતો નથી—અથવા બકું છું તો શરત બકનાર પાસે પહેલેથી કાંઈ ત્રીજે સ્થળે ડીપોઝીટ મૂકાવું છું. પણ, આજે તો મને સંતોષ છે કે, મારા જેવા એક ખીબ માણસને પણ એવો અનુભવ થયો છે. વાત એમ બની કે, થોડા વખત પર પોલાંડના પાટનગર વોરસોથી સો માઈલ દૂર ડ્રાઇકર્ઝીન ખાતે, સોળ વર્ષનો એક વિદ્યાર્થી, એક સાંજે બેડા ચાવતો બેઠો હતો. એની આસપાસ નાનું સરખું ટોળું જમા થયું. બધાં કહેવા લાગ્યાં: ‘અલ્યા, તને ભૂખ લાગી હોય તો, લે, ખાવાનું લે: પણ બેડા શું કામ ચાવે છે?’

*

પોણોસો રૂપિયાની શરત

‘ભાઈ તો મને લાગી છે, પણ અજ નથી ખાતું. પેલા સામો ઉભો છે એ દુકાનદાર મને કહે છે કે, ‘હું જોડા ચાલે ત્યારે ખરો’ મેં કહ્યું: ‘હું ચાલી જઈશ. પછી અમે એ માટે શરત બકી છે. હું જોડા ખાઈ જઈ તો એ મને પોણોસો રૂપિયા આપે અને બન્ને જોડા ચાલીને ખાઈ ન જઈ તો મારે તેને દશ રૂપિયા દેવાના!’

*

‘એ તો મસકેરી ઉતી’

એમ કહી, એ વિદ્યાર્થીએ ફરી જોડા ચાવવા માંડ્યા. બન્ને જોડા પુરા ચાલીને ખાઈ જતાં તેને ત્રણ કલાક થયા ત્યારે તેને આનંદ થયો. પેલા દુકાનદાર પાસે જઈ તેણે કહ્યું: ‘લાવ, પોણોસો રૂપિયા: વચનની કિંમત હોય તો પાળજે!’

‘અરે, ચલે છેકરા, વાત લાયકો’ પેલાએ કહ્યું: ‘એ તો ખાલી મસકેરી ઉતી: રૂપિયા કેવા ને વાત કેવી?’

—હવે પેલા વિદ્યાર્થી એના પર મુકદ્દમા માંડવાની ભાંજગડમાં પડ્યો છે.

તબિયત કેમ છે ?

જે દિવસથી મને સળેખમ થઈ ગયો છે એટલે મારા ભલા મિત્રો ‘તબિયત કેમ છે ?’ એ પ્રશ્ન વારંવાર મને પૂછે છે. કા’ને ખબર કેમ પણ એ પ્રશ્ન મને રચતો નથી. ત્રણ ચાર ડીઝી તાવથી પીડાતો કે શીરો વેદના અનુભવતો ત્યારે પણ ‘કેમ ભાઈ, તબિયત કેમ છે ?’

એ સવાલ કોઈ પૂછે તો મને અકાર્ણ લાગતું. આનું કારણ એ છે કે, તબિયતનો પ્રશ્ન આપણે એટલો બધો સાધારણ કરી નાખ્યો છે કે, હવે એ પ્રશ્નની ગંભીરતા ચાલી ગઈ છે. ટ્રેનમાં ને બસમાં, રસ્તે ચાલતાં કે મોનજીનીમાં ચઢા પીવા જતાં કે ઓફિસમાં, કોઈ મિત્ર, ઓળખીતું માણસ કે સગવડાણું આપણને મળે ત્યારે આપણે તેને પહેલો પ્રશ્ન એ પૂછીએ કે, 'કેમ તબિયત ખુશમાંને?'—આ પ્રશ્ન કોઈ દાકતર પૂછતા હોય તો આપણે માનીએ કે, એ પોતાના ધંધા માટેનું ક્ષેત્ર આપણી પાસે માગે છે; પરંતુ સામાન્ય માણસ એ સવાલ કેમ પૂછતો હશે તે સમજતું નથી.

*

એક વાર એક આદમી સાથે રેલ્વે સ્ટેશન પર મારે બોલા-ચાલી થઈ ગઈ. મુંબઈમાં ઘણી વાર બને છે તેમ અમે મારા-મારી પર ઉતરી પડ્યા. ખર્ચ પૂછો તો, એને શિયાળું મેથીપાક જમાવવાનો મેં આગ્રહ પણ કરેલો પરંતુ એક મુરબ્બી વચ્ચે પડ્યા અને અમે છુટા પડ્યા. પણ વળી, હમણાં તાજેતરમાં જ એ માણસ મને પાછો મળ્યો ત્યારે તેણે પહેલો પ્રશ્ન એ પૂછ્યો કે: 'કેમ તબિયત તો મજામાંને?' જેની સાથે મને અણબનાવ થયો એણે મને આવો સવાલ કેમ પૂછ્યો? કદાચ એના મનમાં એમ હશે કે, 'આજે એની તબિયત ઠીક ન હોય તો હું જ એને મેથીપાક જમાવું' પણ હું એની એ યુક્તિ સમજી ગયો હતો, એટલે મેં કહ્યું કે, 'તબિયત તો, બાઈ આજકાલ પ્હેલવાન જેવી રહે છે.'

*

મારી તબિયત વિષે બણવાનું એ માણસને કેમ કુતૂહલ થયું એ જેમ હું બણી ગયો તેમ એક દાકતર મને વારંવાર 'કેમ તબિયત તો ઠીક રહે છે ને?' એ પ્રશ્ન કેમ પૂછે છે તેની

મને ખબર પડી ગઈ છે. મને આ સંજોગમ થયું છે તે દરમ્યાન એ દાકતર ફરી મને મળી ગયા. ‘અરેરે તમને સંજોગમ થયું છે ?’ એમણે કહ્યું. તેમના એ શબ્દો પાછળનું રહસ્ય હું તારવી શક્યો. એટલે મેં કહ્યું કે: ‘દાકતર, એ તો સ્હેજ: આવું તો મને હંમેશ હોય છે.’

‘શું કહ્યું ?’ દાકતર યોદ્ધા બિચારા. ‘માયું બમી જશે. અરે, તમને ચિત્તભ્રમ થઈ જશે. તમે કંઈ દવા તો કરો. અમે તમારા મિત્ર થયા તે શા કામના ?’

અલબત્ત, દાકતર મૈત્રી ગાઠ બનાવવા માગતા હતા એ સ્પષ્ટ હતું, અને એ મૈત્રી ગાઠ બને તો સાચે જ મને ચિત્ત-ભ્રમ થાય તેમ હતું. મને ચિત્તભ્રમ થાય એવું જ કરવાની તેમની ઘણા વખતથી ઇચ્છા હતી. પણ હું તેમને મચક આપતો ન હતો. મેં કહ્યું: ‘દાકતર હું દવામાં માનતો નથી. કુદરતી ઉપાયોમાં માનું છું. નેચર ક્યોર, દાકતર, નેચર ક્યોર !’

*

દાકતર બહુ ચીવટવાળા હતા. એટલે એમણે મને બહુ સમજાવ્યો. ‘નેચર ક્યોર’માં માનતો હોઉં તોયે મને દવા લેવાની બલામણુ કરી. મેલેરીઆમાંથી ન્યુમોનીઆ થઈ જાય, તે ડબલ ન્યુમોનીઆમાં પરીણમે, માંદગીમાં ખર્ચ થાય, સગાઝાલાની ચિંતા વધે એ બધું શાસ્ત્રીય રીતે તેમણે મને સમજાવ્યું. પણ જૂના જમાનામાં મેં હૃદયોગ સિદ્ધ કરેલો હોવાથી મેં કહ્યું: ‘દાકતર, મારો નિર્ણય નહિ ફરે. ખરી વાત એ છે કે, કોઈ કોઈવાર આમ સંજોગમ થાય તે મને ગમે છે. સંજોગમથી મારી તબિયત ખગડી છે એમ મને લાગતું જ નથી.’ દાકતર આ જવાબ સાંભળી દસ્યા ને મને વિચિત્ર માની ચાલી ગયા.

*

આથી મારી તબિયત વિષે પૂછનારનો, એ પ્રશ્ન પૂછવામાં એનો પ્રમાણિક હેતુ શો છે એનો વિચાર પહેલા કરી પછી જ હું એને જવાબ દઉં છું. એ પ્રશ્ન પરસ્પર કેમ પૂછાતો હશે એજ મને તો સમજતું નથી. જાણે બધા જ માંદલા, નમાલા તાવથી પીડાતા હોય એમ શું આપણે માની લાએ છીએ !

કાલે સાંજે ફલોરા ફાકિન્ટન ટ્રામજંકશને ઓક ગડીઆ જેવી તબિયતના માણસને ઓકે પૂછ્યું : ‘કેમ મિસ્તર તબિયત કેમ છે ?’ અને પેલાએ જવાબ દીધો : ‘તારા જેવા ચારને ખોખરા કરી દઉં એવી’ આવો જવાબ મળવાની ‘પેલાએ આશા નહિ રાખી હોય ને તેથી, તબિયતનો પ્રશ્ન પૂછવા માટે પસ્તાયો પણ હશે. આપણે પણ કોમને તબિયત વિષે એમ પ્રશ્ન પૂછ્યું તો કાષ્ટવાર પસ્તાયું છતાંયે, મારી ખાત્રી છે કે, બધાં માણસો ૯૯૯ બધાં માણસોને પૂછશે : ‘કેમ, તબિયત કેમ છે ?’

હુલ્લડમાં ગયો ન હતો

તમે એમ ન માનશો કે હું આટલા દિવસ હુલ્લડમાં ગયો હતો : હુલ્લડમાં માણસ અનેક કામ માટે જન્મ શકે છે. હુલ્લડ કરવા કે ઉસ્કેરવા; એ કામ ન હોય તો હુકાન લુટવા કે લુટમાં ભાગ લેવા અથવા રસ ધરાવવા. સારા માણસ આવા કામ માટે જન્મ નહિ. પણ તેમ છતાં તેઓ હુલ્લડમાં જન્મ છે—હુલ્લડ શમાવવા અથવા હુલ્લડીઆઓને સમજાવવા; પણ હું તો એ માટેય નહોતો ગયો. કદાચ પથરો લાગી જાય તો તો જાણે સમજ્યા પણ કોઈની જીરી લાગે કે ચોલિસ શક પરથી પકડી જાય તો ? માટે, એ કારણે પણ

પાણુ હુલ્લડમાં જવું ઠીક ન હતું.

*

ફરજયાત જવું પડે છે

પણુ આ ઉપરાંત ફેટલાકને ફરજયાત હુલ્લડમાં જવું પડે છે. જાપાંઓના રીપોર્ટરોને, સેવાભાવી સંસ્થાઓના સ્વયં સેવકોને, પોલિસને-કોન્સ્ટેબલોને, સરકારી અમલદારોને. હુલ્લડમાં પોતાના કામની ફરજ બજાવનાર આ લોકોને ભારે સાવચેતી અને સમયસચકતા રાખવાની હોય છે. આ ઉપરાંત કેમ જાણે તમાસો કે નાટક, સરકસ કે રંગરાગ જોવા જવાના હોય તેમ ફેટલાક 'હુલ્લડ જોવા' જાય છે. આવા 'પ્રેક્ષકો'માંથી કાંઈકો પથરા ખાધાના કે હુમલાના ભોગ બન્યાના દાખલા પણ મળ્યા છે. આથી જ્યારે 'અરે જરા જોઈ તો આવો' એમ મને મિત્રોએ કહ્યું ત્યારે 'આ...આર્યો' કહી બગલમાં છત્રી મારી હું ગયો-પણુ હુલ્લડમાં નહિ, દવા ખાવા.

*

ઘાટી આબ્યો નહિ, અને

હુલ્લડને આંગે થયેલી અસર જોવા મેં પ્રયાસ કર્યો. 'માઝ્યા ઘરા જવળ કોકાવર દગડફેંકે ઝાલી. મહાલુન મી કામાવર નાય થેઈલ' એ ભતની સ્વચના ડોન્ટકર-બેફીકર ઘાટી શ્રીમાન તુકા છઠ્ઠો આપી તે પછી મારા ઘરમાં દરેકના મગજનો પારો ૧૦૧ થી વધુ ચઢેલો મને માલમ પડ્યો. શહેરમાં માંસ મળતું નથી માટે માંસાલારીઓ શાકાલારી બની ગયા છે એથી શાક મોઢુ થયું, કાંઈ પણ કારણ વિના માત્ર હુલ્લડને બદલે દૂધવાળો ભર ઉનાળામાં કોને ખજર ક્યાંથી દૂધમાં વધારે પાણી નાખી શક્યો.

ઉઘરાણી કરી ત્યારે

‘હવે થોડીજ રકમ રહી છે, આજનો વાવડો છે; આપી દે’ એમ એક ઓળખીતા પાસે મેં ઉઘરાણી કરી ત્યારે તેણે જણાવ્યું કે: ‘ખરી વાત, પણ મારા જે મિત્ર પાસે હું નાણાં માગુ છું તે મને હાલ આપી શકે તેમ નથી; એની દુકાન પરમ દિવસે લુંટાઈ ઓટલું જ નહિ, પણ તે તેના કુટુંબ સાથે હાલ મારે ત્યાં રહેવા આવ્યો છે.’

‘ત્યારે શું લાગે છે? ક્યારે આપી શકશો?’

‘હુલ્લડ પતે પછી વાત: તે વેળા કાંઈ વિચાર કરીએ!’

—અરે ખુદા, ને માર્ગતી: જેમ બને તેમ જલદી રમખાણ પતાવી દો: કે જેથી એ બાપડો નાણાં આપવાનો કાંઈ વિચાર કરી શકે.

*

ઔફીસે ન બચો

‘મારા મકાનને પાંચમે માળે મારી ઓરડીમાં બેઠો છું. નીચે ઉતરાય એમ પણ નથી. મારામારી ચાલે છે’ કહી, એક કારકુને પોતાની પેઢીને ટેલીફોનનો સંદેશો મોકલ્યો. એ મિસ્તરને બચાવવા માટે એ ચાર જણા ગયા ત્યારે ‘મફ્તે એ તો એ બાઈબલો બેડે સીનેમામાં ગીયા છે’ એવા મધુર અવાજમાં તેમનો સત્કાર થયો: પુરી તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે, એ બાઈ સાહેબે હુલ્લડને પ્લાને પાંચ દલાડા ગાળડી મારી હતી. હવે આજે તેમને ઔફીસમાં જવું પડ્યું છે.

*

મુંબઈ આવી પહોંચ્યા

‘બાઈને કહું કે, મને તો તારી કાંઈ ચિંતા થાય—કાંઈ ચિંતા થાય’ એમ કહી, એક મિત્રના કાકા ઔચિંતા, આ હુલ્લડ દરમ્યાન મુંબઈ આવી પડ્યા. ખુબીની વાત તો એ કે,

એમને બત્રિએ હુલ્લડ થવા માડ્યું ત્યારથી સાવચેતીથી રહે, ને બહેલો ઘેર આવે: પણ આ એમના કાકા હુલ્લડ 'બેવા' બન્યાં અને મોડા ઘેર આવે. બત્રિબની ચિંતા કાકા કરે તે કરતાં હવે કાકાની ચિંતા બત્રિબને કરવી પડે છે. મેં એ કાકાને પૂછ્યું 'માત્ર તાર કરી, જવાબ મંગાવવો હતો ને? આન્યા શું કામ?'

'અરે, બાઈને કહું કે, મમ્મણ આવવાનું મન થીયાજ કરતું ઉતુ, તાં હુલ્લડ બન્યુ એટલે દીલમાં થીયું કે લાવ, હુલ્લડ બેવાહે, ને બાઈની પાહે રહેવાહે!'

અજગરનું ચામડું

અજબ જેવી હેન્ડએગ મારા બેવામાં આવી. એક ઇટાલીયન વેપારીને કાલે હું મળ્યો ત્યારે તેની પત્ની પાસેની હેન્ડએગ આશ્ચર્યજનક હતી, 'એ શાની બનાવેલી છે?' મેં પૂછ્યું.

'તમેજ કલ્પના કરો!'

પણ મારાથી સમજાયું નહિ, તે એગ કપડાંની તો નહોતી જ, રેશમની ન હતી, છતાં મુલાયમ હતી—'કદાચ કદાચ ચામડાની હોય—છતાં આવું કાબરચીતર રંગીન ચામડું બેવામાં નથી આવતું' મેં કહ્યું.

'તમારી કલ્પના કંઈક અંશે સાચી છે' એમ મને કહેવામાં આવ્યું. એ એગ અજગરના ચામડાની હતી.

મને વિચાર આવ્યો. માણસો પણ કેવા હોય છે? મરી

ગયલા અજગરમાંથી પણ ધન પેદા કરવા, તેની ચામડી ઉતારી લઈને તેની વિવિધ વસ્તુ બનાવીને વેચવામાં આવે છે.

*

સાપ કાંચળી ઉતારે ત્યારે

અજગરના ચામડાની શી શી વસ્તુઓ બને છે એ જાણવામાં તમને રસ પડશે. હેન્ડબેગન નહિ પણ તેને બૃટ વાપરનારી ગૌરીઓ પણ છે. વળી, તેનો ગલપટો બનાવાય છે; કટીબેખલા પણ બને છે; તેના ઝલઝલ-લાથ મોઝાં અને નેકટાઇ પહેરનારાં પણ પડ્યાં છે.

અજગરની ચામડીનો આવો ઉપયોગ આપણા દેશમાં જાણીતો નથી. પરંતુ, પશ્ચિમમાં હવે થોડો થોડો જાણીતો થયો છે. આપણે ત્યાં સાપની કાંચળીનો ઉપયોગ સૌ જાણે છે. એમ મનાય છે કે, સાપ કાંચળીને ત્યાં પોતાની આખી કાંચળી ઉતારી જાય તો તે માણસનું નસીબ ખૂલી જાય. તેનું ભાગ્ય ઉઘડી જાય.

દેશમાં વસ્ત્રોમાં સાપની કાંચળી રાખવાથી જીવજંતુ આવે નહિ એ માન્યતાથી કબાટોમાં વસ્ત્રોની વચ્ચે કાંચળી રાખવામાં આવે છે.

*

વ્યાઘચર્મ અને મૃગચર્મ

વાઘનું ચામડું—વ્યાઘચર્મ આપણે ત્યાં હજીય વપરાય છે. પ્રાચીન ઋષિ મુનીઓ એનો ઉપયોગ કરતા, અને આજે લાખો તગડા જેવા નાગા બાવાઓ ગમે ત્યાંથી એ મેળવી લે છે. એજ પ્રમાણે મૃગચર્મ—હરણના ચામડાનો ઉપયોગ પણ થાય છે.

વ્યાઘચર્મ અને મૃગચર્મનો ઉપયોગ મુંબઈના એક આલી-

શાન બંગલાના દીવાનખાનામાં, વિશાળ પડદા-પંખા તરીકે થયેલો પણ મેં જોયો છે.

*

મોરપીંછાંનો ઉપયોગ

સસલાની ચામડીના ‘ફર’ બનાવી તે પહેરનારી યુરો-પની રમણીઓ હોય છે, કોટલું જ નહિ, પણ ફોને બજાર કેમ તેમને મરઘાનાં સફેદ પીંછાં કે બીજાં ફાઇ પક્ષીનાં રંગભેરંગી પીંછાં પોતાની ટોપીમાં મૂકી પહેરવામાં મગા પડે છે. આપણે ત્યાં, મોરના પીંછાંના પંખા બાણીતા છે. ફાઇક વળી, મોર-પીંછના પડદા ફરે છે અને ફાઇક એ પીંછામાંથી લખવાની દલમ બનાવે છે.

*

ભેંસના ચામડાનો ઉગલો

ભેંસના ચામડામાંથી પગરખા બનાવી શકાય એ તો બાણીતું છે; પણ તેમાંથી એક જણે ઉગલો પણ બનાવી દતો એ મેં નજરે જોયું છે. ઉગલા માટે એના કરતાં હાથીનું ચામડું વધારે સારું એમ એ ઉગલાના પહેરનારે મને કહેલું, અને એને એ અખતરો કરવો હતો, પણ તેણે તે કયો કે નહિ તેની મને ખબર નથી.

હાથીનું ચામડું આખું ઉતારવું મુશ્કેલ છે-એના તો માત્ર ફાંતજ વાપરી શકાય છે.

પ્રાણીઓને મરી ગયા પછી પણ તેમને સુખે અગ્નિદાહ કે ભૂમિદાહ દેવાતો નથી : તેમની ચામડી ઉતારી લેવાય અને તેમાંથી કમાવાની ભાવના સેવે એ કેવી મનોદશા હશે ?

પડી ટેવ તેતો ટળે કેમ ટાળી !

પરગામના એક ન્યાયાધીશ મારે ત્યાં મેમાન તરીકે આવ્યા છે. જાંદગીમાં જે ટેવ માણુસને પડી હોય છે તે જેમ જતી નથી તેમ તેમને પણ દરેક સુકદમાનો ઉપસંહાર કરવાની ને તે વિષે ચુકાદો આપવાની પડેલી ટેવ જતી નથી. તેમના પુત્રને ગઇ કાલે રમતાં વાગ્યું; એટલે તેમણે કહ્યું: ‘સંખ્યાકાળ હતો; સામાન્ય રીતે બાલકો માટે એ રમવાનો કાળ હતો તેથી તે રમવા ગયો એ સાવ સ્વાભાવિક છે, પણ પાડોશીના છોકરાએ બણીબેઠને તેને માયું’ એ હકીકત છે. હવે, બે એમ માની લઇએ કે, પેલાને ઉશ્કેરણીનું કારણ આ છોકરાએ દીધું હોય તો પેલો મારે; પણ એવું બનવું અશક્ય છે. મેમાન મદને આવેલો છોકરો ઓચીંતો ઉશ્કેરણીનું કારણ આપે એ બનવાબેગ નથી.

એટલે પેલો ગુન્હેગાર હરે છે, પણ તમારા બધાની વાતમીત પરથી એમ લાગે છે કે, એનો ગુન્હો આ પહેલોજ છે એટલે આપણે જવા દઇએ.’

※

દાદી જેટલું વિશાળ હૃદય

એ ન્યાયાધીશ પોતાના રસિક અનુભવો કહે છે. એકવાર તેમની અદાલતમાં એક આરોપીની જુબાની લેવાતી હતી. તે આરોપી દાદીવાળો હતો. ન્યાયાધીશે તેને કહ્યું: ‘તારી દાદી જેટલું તારું હૃદય પણ વિશાળ હોય તો કેવું સારું!’

‘અરે સાહેબ,’ આરોપીએ કહ્યું: ‘બે દાદી પરથીજ આપ હૃદયની વિશાળતાનું માપ કાઢતા હો તો! માફ કરજો, આપને દાદી નથી, આપનું હૃદય વિશાળ ક્યાંથી હોય?’

※

વકીલની જુબાની વેળા

એમની અદાલતમાં એક વાર એક વકીલની જુબાની લેવાતી હતી. બચાવપક્ષના ખારાશાસીએ સાક્ષીને પૂછ્યું: ‘તમારો ખંધો શો?’

‘કાયદાશાસી છું, સાહેબ.’

‘એમ, તમે કાયદાશાસી છો?’ હસીને ઉમેર્યું ‘તમને તો હું ખીસ્સામાં મૂકી દઉં’ કહી જુબાની પૂછનારા ખારાશાસીએ બડાશ મારી.

‘તમે તેમ કરો તો તમારા મગજમાં છે તે કરતાં તમારા ખીસ્સામાં કાયદાનું જ્ઞાન વધારે દર્શે’ એમને જવાબ મળ્યો.

✱

તમે પ્રાર્થના કરી હોય

એમના એક સાર્થી ન્યાયાધીશની વાત તેમણે કહી. એક માણસને દેહાંતની સખ એ ન્યાયાધીશે કરી, તે વેળા ચુકાદો આપતાં કહ્યું કે ‘તને દેહાંતની સખ ફરમાવવામાં આવે છે, પ્રભુ તારા આત્માને શાંતિ આપે.’

એચિંતોજ આરોપી મોટેથી બોલી ઉઠ્યો: ‘બસ કરો ન્યાયાધીશ, મારે માટે તમારે પ્રાર્થના કરવાની જરૂરત નથી. તમે જેને માટે પ્રાર્થના કરી હોય તે માણસ વધુ વખત જીવ્યો બળ્યો નથી.’

✱

ત્યાંજ આવ્યો છું, સાહેબ!

‘મને બહુ આકરી સખ થઈ’ એક તુર્કી વેપારીએ કહ્યું અને ન્યાયાધીશે જવાબ દીધો; મેં તો કહ્યું હતું કે ‘કાજ પાસે જઈ ટંટો પતાવો, તમે ન માન્યું. બહો કાજ પાસે બહો.’

‘પણ એ તો તમારાજ કાકા થાયને?’

‘ત્યારે મોટા વજર પાસે જાઓ.’
 ‘એનો ખાનગી મંત્રી તમારોજ પિત્રાઈ છે.’
 ‘ત્યારે તું સુલતાન પાસે જા,’
 ‘અરે, તેમની માનીતી સુલતાના તમારી ભત્રિણી છે!’
 ‘જા. ત્યારે દોજખમાં જા,’
 ‘ત્યાંજ આવ્યો છું સાહેબ! અને જોઈ છું કે અહીંથી
 તમારા સ્વજનો ઓછા નથી.’

નામનાં રૂપાંતરો

જીવનના કરનાર એક ખાતમીદારે જીવાવ્યું છે કે, શ્રી.
 જમનાદાસ મહેતાને મુંબાઈ સરકારમાં નહિ ફાવે
 તો, તેઓ જમનગરના દીવાન થાય એવો સંભવ
 છે! આ સંબંધી શ્રી. જમનાદાસ મહેતાને, એક મેળાવાના
 દરમ્યાન, જમનાદાસ નહિ પણ જમ-ના દાસ તરીકે સંબો-
 ધવામાં આવેલા એવો ઇસારો પણ કરવામાં આવ્યો છે.

પણ એ પાર્ટીમાં શ્રી. જમનાદાસને માત્ર જમ-ના દાસ
 તરીકે જ સંબોધવામાં આવ્યા ન હતા. એવો ઉદ્દેશ થયો કે
 તરતજ એક જણે કહ્યું કે, ‘જમનાદાસનું’ નામ ખોટું છે એ
 ખરું; પણ તેઓ જમ-ના દાસ નથી. તેઓ જન-ના દાસ છે.’
 —અને એક જણાથી ના રહેવાયું તે બોલી ઉઠ્યો: ‘એ પણ
 ખરું નથી: તેઓ જમાના-ના દાસ છે!’

*

રમણલાલ

મૂળ નામનાં આવાં રૂપાંતર કરવાં હોય તો શક્ય છે.
 દાખલા તરીકે રમણલાલ જેવું સામાન્ય નામ લ્યો. જે અનેક
 રમણલાલો આપણા સમાજમાં છે એમાંના એકને હું ઓળખું

છું: એના નામનાં લગભગ અર્ધાં ડઝન-અને બધાંયે સુચોખ્ય-
રૂપાંતર થયાં છે. પહેલાં તો, જ્યાં જન્મવાનું નોતરું મળે ત્યાં
જવા તે ચુકતા નહિ એટલે તેમનું નામ જમણુલાલ પડ્યું.
તેમના પેટના પરિધનું માપ અસાધારણ હોવાથી ક્રાઇક તેમનું
નામ જમણુલાલ પડ્યું: અને તેમને ઢોકળાં વધુ ભાવતાં હોવાથી
એકે તેમને જમણુલાલ નામની ભેટ આપી. આ માણસ ભૂલે
ચુકે આવે તો ઉઠેજ નહિ એવો છે એટલે એક ઓળખીતા
તેમને ગ્રહણુલાલ તરીકે પણ સંબોધે છે.

*

લામા-અને ધામા

મારે ત્યાં ઘરનોકર છે એનું ધૂળ નામ સોમા છે. એને
ખદારના મિત્રો રામા તરીકે બોલાવે એ સ્વાભાવિક છે પણ
જ્યારે જરૂર હોય ત્યારે તે મળતો નથી એટલે હું એને ટીબેટના
'લામા' કહીને સંબોધું છું. જ્યાં જય ત્યાં રોકાઇજ
રહે એવો એ છે એટલે ઘર-રાણી એને 'ધામા' કહી ઠપકો
આપે છે: વારંવાર આવા બનાવો બને છે છતાં પેલો સુધરતો
નથી એટલે ચળરાક બુચો 'ભોટમામાભાઈ' તરીકે એને
વધાવે છે.

*

ધૂળાભાઈનાં ઉપનામો

એવો એક ધૂળાભાઈ નામના કણ્ણીની વાત પણ રસિક
છે. એમને ક્રાઇ દબડાવે તો થે તે બોલી શકતા નથી એટલે
બધા એને લૂલાભાઈ કહે છે: પણ તેમ છતાં એની દડા ઉડાવવા
ખૂબ વખાણ થાય છે ત્યારે તે પુલાઈ બય છે એટલે તેને પુલા-
ભાઈ કહેનારા પણ થોડા મિત્રો છે: આમ સાવ ભોળા અને
સહાય છે એટલે ક્રાઇક એને ભોળાભાઈ તો ક્રાઇક ધૂળાભાઈ

તરીકે પણ એને ઓળખે છે અને બધાં શાકભાજીમાં તેમને મૂળાળ વધારે ભાવે છે એટલે મૂળાભાષ તરીકે પણ તે બહુીતા છે.

*

મૂળજી-મૂંજીભાઈ

એક મૂળજીભાઈ મૂંજીભાઈ તરીકે સુવિખ્યાત છે પણ તેમના કરતાં વધારે સારો દાખલો એક કરસનદાસનો છે. એક-વાર વચન આપે કે શરત મારે પછી તે પાળતા નથી એટલે તેમણે સરકણદાસ કહેવામાં આવે છે; પણ તેઓ કાયમ મસખ રહે છે તેથી પરસનદાસને નામે પણ તેઓ ઓળખાય છે. તેઓ ખૂબ ચપળ છે, બજારમાં આંટા મારી આવી, અને સૌને ‘કેમ છો, મજામાં?’ એટલું પૂછતા આવે, એના દર્શન રોજ સૌને થાય તેથી તેમને દરશનદાસ પણ કહેવામાં આવે છે, આટલું ઓછું હોય તેમ, મીઠાઈને બદલે તેમને બજારમાં વધારે ભાવતાં હોવાથી એમનાં પાસેનાં કુટુંબીઓ એમને ફરસણદાસ તરીકે પણ ઓળખે છે.

*

મીઠાલાલ-ઘેટાલાલ

એક આદમીને હું ઓળખું છું તેનું નામ તો છે મીઠા-લાલ પણ એના માથાના પહેરવેશ પરથી ફેંટાલાલ, એની કાયમની લાકડી પરથી ઠીઠાલાલ, એના અમ્મર વચનો પરથી ખોટાલાલ, એના શરીરે ઘણા વાળ છે તેથી ઘેટાલાલ અને દીલનો મેલો હોવાથી છેટાલાલ એવા અનેક નામે એમના સંબંધીઓ, મિત્રો, નાતીલાઓ વગેરે ઓળખાવે છે.

રાજનામાના પ્રકાર

મારો ફેમીલી ડોક્ટર જમક વચે પહોંચ્યો છે. એને ત્યાં

૧૮ વર્ષથી કમ્પાઉન્ડર છે. એ રહ્યો ત્યાર પછી તરત જ દર જી મહીને એ રાજનામું આપતો—એ આપી આઠ પંદર દિવસ ગાખડી મારી દેશમાં જતો, ને પાછો આવતો. પછી તેણે દર મહીને રાજનામું દેવા માંડ્યું, એક સવારે ડાકટર પર ચીઢાઈ, એણે મારા દેખતાં જ, એમને કહ્યું: ‘સાહેબ મારું રાજનામું’ અને તે કાટ પહેરી ચાલતો થયો.

‘મારી સાંજની દવા કાણુ બનાવી આપશે?’ મેં ઢાકતરને કહ્યું ‘જરા એને રોકવો તો હતો. બે ચાર દિવસ પછી જવાનું કહેવું હતું.’

‘તમે સાંજે નિયમીત સમયે આવજો; તમને એજ કમ્પાઉન્ડર દવા આપશે.’

—અને સાંજે એજ કમ્પાઉન્ડર દવા બનાવતો હતો.

*

એમાં રેકૉર્ડ તોડનાર

મુંબઈના એક પત્રમાં ૧૫ વર્ષમાં ૧૭ તંત્રી બદલાયા એવી વાત એક પત્રકારને મેં કહી ત્યારે તેણે કહ્યું: ‘પણ પાંચ વર્ષમાં મેં સાત છાપાં બદલ્યાં એ નવાઈ જેવું નથી લાગતું?’ અને પછી તેણે કહ્યું ‘દરેક ડેકાણે, જરા મતભેદ થાય એટલે રાજનામું ફટકાવી હું તો ચાલતી પકડું. પણ મારો રેકૉર્ડ તોડનાર એક ગોરા પત્રકારને મેં અલાહાબાદમાં જોયો છે. બે કે પત્રકાર તરીકેના છેલ્લા થોડા વર્ષમાં એ સ્થિતિસ્થાપક રહ્યો છે, પણ ૧૮ વર્ષની વયથી એ આપણા ધંધામાં પડ્યો અને ૩૦ વર્ષની વયે પહોંચતાં પહેલાં તે અનેક અખબારી કોશીસો ખુંદી વળ્યો.

*

અળગો થા-નહિ તો અધિપતિ

ઝીક ખીબ પત્રકારનો અનુભવ બાણુવા જેવો છે. તે નવેદ સર્વો પત્રકારત્વમાં પડ્યો. ઉપતંત્રીપદે પહોંચ્યો ન પહોંચ્યો તે પહેલાં અખબારના માલિકને લાગ્યું કે, એનું કામ નથી

‘જુઓ, મારે તમારો અપ નથી; તમે રાજનામું આપો તો સારું.’

હંડે કલેજે પેલા ભાઈએ સાંભળ્યું. ખીજે દિવસે રાજનામું આપ્યું. માનસીક વેદના અનુભવી, નોટીસના મહીના દરમ્યાન એણે ખીજે જવાની શોધ કરી. મહીનો પુરો થયો. માલિક એને કહ્યું: ‘જુઓ, કાલથી તમારી નોકરી ખતમ થાય છે. પણ, તમે આપણા પત્રના તંત્રી થવા કબુલતા હો તો તમને ચાલુ રાખું; તમે રાજનામું પાછું એવી શકા.’

ક્યાં તો અળગો થા કે ક્યાં તો અધિપતિ થા એ મનોદશા બેઠને, કહેવાની જરૂર નથી કે, પેલો પત્રકાર અધિપતિ થયો.

*

ચિંતામણી આવ્યા ત્યારે

મુખબના પત્રકારત્વમાં નોંધવા યોગ્ય રાજનામાનો કીરસો શ્રી. સી. વાય. ચિંતામણીનો છે. વાંચકોને યાદ દશે કે, ઇંડીયન ‘ડેઈલી મેલ’ જાપાના મુખ્ય સંચાલક મી. હોલ્સીંગર ને જવું પડ્યું ત્યારે, માલિકે, હીંદના સુવિખ્યાત પત્રકાર શ્રી. સી. વાય. ચિંતામણીને ‘ડેઈલી મેલ’નાં તંત્રીપદે ભારે પગારથી બોલાવ્યા.

શ્રી. ચિંતામણી આવ્યા, ત્રીજે ચોથે દિવસે મીલ મજૂરોની હડતાળ શરૂ થઈ. શ્રી. ચિંતામણીએ હડતાળની તરફેણ કરતી વિચારસરણી, ‘ડેઈલી મેલ’માં દર્શાવી.

*

ટેલીફોન પરજ રાજનાથ

માલિક તો મીલવાળા હતા; તેમણે કહે છે કે, એક પત્ર લખી શ્રી. ચિંતામણીને મોકલ્યો. અખબારની નીતિ વિષે તેમાં કંઈ ઉલ્લેખ હશે.

ચિંતામણી ‘ટેલી મેઇલ’ ની ચેમ્બરમાં બેઠા હતા. તેમને એ પત્ર મળ્યો. તેમણે વાંચ્યો અને ટેલીફોનની બંદડી વગાડી.

‘હલ્લો...તમારો પત્ર મળ્યો. હું હમણાં જ ઓફીસ છોડી બહાર છું.’ અને ટેલીફોન મૂકી, ટોપી પહેરી, લાકડી લઈ ચિંતામણી નીકળ્યા...ખીજે દિવસે તેમણે અલાહાબાદ જવાની ટ્રેન પકડી.

‘કનકવો કાઠપો છ’

‘દયા હો તીલચા લાડુ’ એમ જૂન મારતા રામભાડે શેવાળકર, પાવડી ખખડાવતા અને પીછોરી સમી કરતા, પરોઢીઆ પછી તરત આવ્યા ત્યારે મને એમ લાગ્યું કે આજ તો કંઈ વાર-તહેવાર નથી ને આ બહેને દક્ષીણા લેવા કેવી તરકીબ કરી હશે? પણ એટલામાં જ તે બોલ્યા: ‘આજ મકરસંક્રાંતિ, ધ્યા હો તીલચા લાડુ.’

‘હા, સાચે જ: હવે આપણે સંક્રાંતિ કાળમાંથી રસાર થતા લાગીએ છીએ’ મેં જવાબ આપ્યો, ને તલના લાડુ મેં અને ગૃહમંત્રીએ સત્કાર્યા અને પ્રજા વર્ગે તાળીઓના અવાજથી વધાવી લીધા.

તલના લાડુનું મહાત્મ્ય

સન્ક્રાંતને દિવસે તલના લાડુનું મહાત્મ્ય બાણે એ છે કે

નવો પાક કેવો છે તે, જેમ સંક્રાંત પહેલાં પોંક ખાઈ આપણે બાણી લઈએ છીએ તેમ સંક્રાંતને દિવસે નવો ગોળ ને નવા તલ ખાઈ નવા પાકની સમાધોયના કરવી બેઈએ. પણ આજે તો ગયા વર્ષના કે તેથીએ જૂના તલના માટી સાથે કે કચરાવાળી ખાંડના ટેકા સાથે ભેળવેલા ગોળ બેડે લાકુ બનાવીને વહેંચવામાં આવે છે.

*

‘કનકવો કાઈપો છ’

પણ સંક્રાંતનું મહત્વ આપણે મન તો કનકવા-પતંગ-ચગાવવા પુરતું પણ છેને? ‘હવાકાનો કનકવો અને ઢબ્બુનું પીદ્ધુ લઈ આવ કીકા ને ચાલ જાપરે.’ એ ઉદ્ગારો સાથે અનેક સુરતીઓ પોત પોતાનાં જીવ્યાંછોકરાં સાથે આજે બહેલી સવારથી જ સંક્રાંત ઉજવતા હશે અને પવન અને દોર તેમની તરફેણમાં રહેશે તો ‘એઈ કાઈપો છ’ ‘એઈ કાઈપો છ’ ની ગર્જનાઓ કરી, સમરાંગણમાં અરીદળ પર વિજય મેળવતાં જેવો આનંદ પ્રાપ્ત થાય તેવો આનંદ મેળવશે. અલખત, લડાઈ પરનો એ વિજય મેળવતાં કેટલાય સૈનિકો ધ્યાયલ્લ-થશે, પતંગ ચઢાવવાના ઉત્સાહમાં કંઈ કેટલા કિશોરો જાપરા પરથી ને અગાસી પરથી ઉલગબરડી મારશે અથવા હાથ પરથી સર-સર સરતા માંબને કારણે હાથ પર કારમી લીસોટાની વેદના સહન કરશે.

*

ગૌરવભરી રમત

ગુજરાતની પ્રિય રમતોમાં પતંગ ચગાવવાની રમતનું સ્થાન ઘણું ઉમદા અને ઘણું ગૌરવભર્યું છે. પતંગના જે પેચ લડાવાય છે, એ પેચ લડાવનારાઓ કેવા કાબેલ હોય છે તે તો પેચ બેનારા પ્રેક્ષકો જ સમજી શકે છે અને જ્યારે જ્યારે બે

વાગેથી લાગેલો પેચ સાંજે ૭ વાગે છુટે—ચાર કલાકની કાતીલ હરીફાઈ પછી હરીફ રમનાર ગાફેલ બને તેથી કે તેનો દોર ઘસાઈ ગયો હોય તેથી—તેનો પતંગ કપાય તો પણ, જેમ ક્રીકેટમાં હરીફ જોલાડીની રમતનાં વખાણુ થાય છે, તેમ આમાં પણ સામા જોલાડીના પેચનાં વખાણુ થાય છે.

*

રાત પડે છે ત્યારે

સવારથી સાંજ લગી આખા ગુજરાતમાં ખાસ કરીને સુરત અમદાવાદમાં આમ પતંગ પેચની મેચ હજારો બંદે લાખોની સંખ્યામાં જોવાય છે.

રાત પડે છે ત્યારે આસમાં ઉંચે ઉડતા પતંગો પર રંગ ભેરંગી રોશની ચમક્યા કરે છે; અને હોંસીલા જોલાડીઓ, દિવસભરની પતંગ-રમતની હરીફાઈઓ પછી શાંત રાત્રિના ફરફરતા પવનમાં પતંગોને અને તેના દોર પર લટકતા દીપકોને સ્થીર રાખી આકાશ રોશનીથી ભરી દે છે. બહુવાર તો છેક પેરોઢીઆ લગી આવા પતંગો આકાશમાં ફેખાયા કરે છે.

*

પતંગના રેકડો

પતંગ અગાવવાના રેકડો પણ બહુતા છે. એક સુરતી ગૃહસ્થે એક દિવસમાં ૭૩ પતંગોને પેચ લગાવી ૭ કલાકમાં કાપી નાંખ્યા હતા; અને એના વિજયથી કુલાતા પતંગને મોડી રાતે જ્યારે નીચે ઉતારવામાં આવ્યો ત્યારે, સમરાંગણમાં ખૂબ ઝુઝ્યા પછી થાકેલો હારેલો ચોખ્ખો જરા નિરાંતે બેઠો હોય અને સ્વજનોને મળતાં હરખના આવેશમાં જ મરી બ્ય તેમ તે પતંગ અગાશીએ પાડે આવતાં ફાટી ગયો હતો.

બાકી, હું પતંગ ચગાવું છું તે તો અગાશીએથી જરૂર ઉચે જતાં જ, એને મેં મારી પાસેથી દૂર કર્યો એ અપમાન સહન ન થતાં આપબાત કરે છે—પોતાની કાયા કાપી નાંખે છે!

પતિના નામની પંચાત

મું બાઈનાં સ્ત્રી મતદારે તો સુધારક વ્રતિવાળાં છે, નવા જમાનાને પીછાનનારાં છે એટલે તેઓ તો પતિનું નામ બોલવામાં અચકાય નહિ પણ ગુજરાતમાં કોઈક ઠેકાણે—ખાસ કરીને ગામડાઓમાં, ચંટણી વખતે, તેમને પતિનું નામ પૂછવામાં આવે તો તેમણે અચકાવું જોઈએ નહિ. નહિ તો, હૈદરાબાદમાં જેમ બન્યું તેમ થશે—અને તેમને, પોલીંગ ઓફીસરને ને ખુદ ઉમેદવારને મુંઝવણ થશે.

*

કેવી રીતે દર્શાવ્યું ?

ચંટણીના નીતિ નિયમ પ્રમાણે મતદાર સ્ત્રીને પોલીંગ ઓફીસર તેનું આખું નામ—ને તેના પતિનું નામ પૂછી શકે છે, તે પ્રમાણે હૈદરાબાદમાં એક સ્ત્રીને પૂછવામાં આવ્યું ત્યારે તે મુંઝાઈ. કેમે કરી તે પતિનું નામ દે નહિ. હવે તમે એટલું તો બોલો છો કે કોઈ સ્ત્રીના પતિનું નામ રામ હોય તો તે કહે કે ‘એમનું’ નામ હું...લક્ષ્મણના મોટા બાઈ હોય તે’ તેજ પ્રમાણે આ બાઈએ કહ્યું કે ‘બાવાની નીચે હોય તે!’ બધા વિચારમાં પડ્યા.

*

હાથ નીચે હોય તે...

‘બાવાની નીચે વ્યાધચર્મ હોય’ એકે કહ્યું, અને સ્ત્રીએ ‘ના’ કહી, બીજાએ કહ્યું ‘પ્રોતિઉ’ ? ‘ઉંડુ’ સ્ત્રીએ જવાબમાં જણાવ્યું.

‘કહ્યુંને કે બાવાના હાથ નીચે હોય તે !’ સ્ત્રીએ પાછું કહ્યું.

‘કમંડળ ?’ એકે પૂછ્યું.

‘અરે, ચલમ ?’ બીજાએ પૂછ્યું.

પણ બાઈ કહે ‘ના, બાઈ, ના.’

છેવટે, એ બાઈએ એમ કહ્યું કે એ નામની શરૂઆત ચ પરથી થાય છે અને તે તો જીવન્ત હોય છે ત્યારે કાઈએ કહ્યું :

‘ચેલા !’

‘લા જી’ બાઈએ હસીને, શરૂમાટે કહ્યું. એના પતિનું નામ ચેલારામ હતું. આ લાંબી ચર્ચા થઈ પછી જ એને મત દેવા માટે પરવાનગી મળી.

અને બીજો બનાવ

પણ, ત્યાં બીજી એક સ્ત્રીએ વળી, આના કરતાં પણ વધુ રસુજ ફેલાવી છે.

પોલીંગ ઓફીસર તરફથી એને એના પતિનું નામ પૂછવામાં આવ્યું ત્યારે જણાવ્યું કે, ‘માફ કરજો, હું નામ ન દઈ શકું’ પણ એમના નામમાં બે ‘લ’ આવે છે !’

‘ઓહો !’ પોલીંગ ઓફીસરે કહ્યું : ‘હુલા’ કે ? નરિ જી’ મીઠાશથી સ્ત્રીએ કહ્યું.

‘લાલુ’ હશે ?’ બીજા એકે પૂછ્યું.

એ ‘હોણું’ કહ્યું ?

‘નારે, ના’ સ્ત્રીએ જવાબ દીધો અને ઉમેર્યું કે ‘એમનું’

નામ તો સાવ સામાન્ય છે.' પણ જવા મુંઝાવા; કોઈ નામ સંજેન નહિં.

છેવટે એક ઉમેદવારનો એન્ટ દોડતો આવી પહોંચ્યો એણે કહ્યું: 'આ તો બિલુની બેરી; મોષ, અહીં આ ઉમેદવારને મત દેવા આવી.'

'જુઓ, મેં નહોતું કહ્યું? એમનું નામ સાવ સામાન્ય છે.' સ્ત્રીએ કહ્યું.

*

ધડ દહને કહેનારી

'એક ગંગા, ચમ, તારા બાપનું નામ કે'તો નથી?' એમ કહી કોઈ અબણુ સ્ત્રી, સાથે આણેલા પોતાના સંતાનને ખમ-કાવીને પોતાના પતિનું નામ કહેવડાવે કે કદાચ 'એને હઉં રામલો કે'તા છે પણ હું રામો કે'તી છઉં'—ને રામાના બાપનું નામ તો રવલો.' એમ ધડ દહને હાથ લાંબાવી કહેનારી કોઈ મતદાર વીરાંગના પણ મળી આવશે ખરી.

*

લખીને બતાવવું

પણ ગામડાઓમાં ઉંચ કુટુંબોની નારીઓને પતિનાં નામ પ્રજાશે ત્યારે તેઓ શરમાશે ખરી.

જે એ નામ ન દખ શકે તેમણે લખીને આપવું. તેમ પણ ન બને તો, પતિ પાસે તેમના નામની લખેલી ચીકી લઈ જવી અને તે પોલીંગ ઓફીસરને બતાવવી—જસ એ સ્ત્રીઓ માત્ર એટલું કરશે તો તેઓ તરતજ મત આપવા જઈ શકશે.

સેવાભાવી સજ્જનો

પરિણામ કંઈક સેવાભાવી સજ્જનો એવાં હોય છે કે તેમની કદર થવી જોઈએ તેટલી થતી નથી. તેમની સેવા ના હોય તો સમાજમાં થતાં કંઈક મહત્વનાં કાર્યો આરંભાય જ નહિ. આરંભાયાં હોય તો તેમની સેવાને અભાવે પુરાં થાય નહિ. આવી સેવામુર્તિઓ શોધવી મુશ્કેલ નથી. દરેક ગામમાં અને દરેક જ્ઞાતિમાં, દરેક વર્ગમાં સંઘમાં કે સંસ્થાઓમાં તે હોય છે.

*

વરઘોડાના વ્યવસ્થાપક

ગામ કાલે લગ્નના મેળાવડામાં ગયો ત્યારે એવા એક ભાઈ મળી ગયા. 'આ અમારા ખેમચંદભાઈ' એમ કહીને એક ઓળખીતાએ, વરઘોડો ઉતર્યા પછી લગ્નના માંડવામાં મને એમની ઓળખાણ કરાવી અને કહ્યું: 'એ ના હોય તો વરઘોડો આવો સરસ અને નહિ; આટલો રોનકદાર જલસો બન્યો તે એમના પ્રતાપે. વરઘોડા માટે કેટલી અને કેવી બત્તીઓ લાવવી, બેન્ડ ક્રાન્ડ' ને કેટલા દામમાં લાવવું, વરઘોડો કેવી રીતે અને કયા કયા રસ્તાઓથી લઈ જવો તે માત્ર એ નક્કી કરે છે એટલું જ નહિ પણ, વરના પિતાની સંમતિ લઈ તે નિર્ણય પાર પડે ત્યારે જ જાય છે.'

*

‘આપણે તો નિમિત્ત છીએ’

ખેમચંદભાઈ નીરાંતે બેઠા હતા—માંડવામાં; હવે તેમને ખીડી પીવાની નવરાશ મળી. ઉપલી પ્રશંસા સાંભળી તે કંઈક

કરખાયા, છતાં ડુલાયા ન હોય એમ દર્શાવવાનો પ્રયાસ કરી જણાવ્યું: 'એ તો, શેઠ! આપણે નિમિત્ત છીએ. બાકી એ ખરું કે, વરઘોડા કાઢવા હોય તો મારો ખપ પડે; એ પણ એક અતની આવડત છે ને? આ તોતિરમો વરઘોડો મારે હાથે 'મેનેજ' થયો. એમાં જેજ ફાસડુસીયા થયા હતા હતા—કેમકે વરના બાપે બ્રીટીશ સરકાર માફક જે હત્યુ સત્તા આવી બાબતમાં વાપરી હતી, અને ખર્ચવામાં એમનો જીવ દુકા હતા બાકી એકાન્તેર વરઘોડા 'એ વન' નીકળ્યા.'

*

એમાં ૪૦ વર્ષ ગાળ્યાં

મેં તપાસ કરી: આ જેમચંદભાઈને જીંદગીમાં બાળે કાંઈ રસ ન હતો. ઘરના સુખી હતા, અને ઓળખીતામાં કે વગર ઓળખીતામાં લગ્ન પ્રસંગે વરઘોડાની વ્યવસ્થા કરવાનું સેવા-કાર્ય મળતું હોય તો તે ઝડપી લેતા.

આવા કાર્યમાં તેમણે જીંદગીનાં ૪૦ વર્ષ ગાળ્યાં; અને 'સો વરઘોડા મારા હાથે થાય પછી જ મરીશ' એવું એમનું જીવનધ્યેય છે. સાચેજ, મરચંટ કે અછ સો રત કરવાની ભાવના સેવે, ઓડમેન જેવડી સદી કરવાનું માથે લ્યે—ને જેમચંદભાઈ વરઘોડાની વ્યવસ્થામાં સદીનો રેકર્ડ કરવા માગે એમાં ખોટું શું?

*

જમાડવામાં કાબેલ એવા

કેટલાક લોકો માત્ર ત્યાત જ જમાડી જાણે. સારું માટે પ્રસંગે નાત જમાડવી હોય કે પાટી આપવી હોય તો તમારે એમને ગમે ત્યાંથી શોધી લાવવા પડે. વરસ દિવસે પણ એને તમે મળતા હો નહિ, ઘણીયેવાર રસ્તામાં મળે તો માત્ર

‘સાહેબજી’ જેટલો સંબંધ રાખો, પણ જમણુવારને પ્રસંગે એને શોધીને તમારે એની પાસે કામ લેવું પડે! ‘જુઓને મરજી! બાલુભાઈની વર્ષગાંઠ છે એટલે સો માણસોનું જમણુ કરવું છે—રવિવારે સાંજે...ની વાડી રાખી છે.’ એટલુંજ કહો; અને એ કહેશે: ‘તમે તમારે જાંબાને કલ્કાકે વઉ છોકરા જોડે આવી લાગજો; બટો બંટાબરડ કરી લાખા. હું લમજ્યા? જુલેસરમાંથી બામણુ બોલાવી, લાક પાનકુ મંગાવી ફસ કલાસ જાંબાનું કરાવા—હું લમજ્યા? એવું ફક્કડ જે તમારી નાટવાલા ટો હું, ટોરટાન ભાનખન ખી કહેસે જે જીબને લવાદ રહી ગયો જા, હું લમજ્યા?’

હાડી બાંધનારા

અને કેટલાંક હાડી બાંધવામાં પાવરમાં હોય છે. આમ તો, નદિ ત્રણમાં કે તેરમાં, નદિ છપ્પનના મેળમાં—એવો એ માણસ હોય પણ, શબની હાડી એવી ઉમદા બાંધે કે સડસડાટ ક્રમ જવામાં વાંધો નહિ. ‘અત્યારસુધીમાં, મિસ્તર મેં ૪૨ હાડી બાંધી છે અને એવી સરસ કે દોરી વટે નહિ, બામણુ ખસે નહિ!’ એક મને કહ્યું, ને મેં જવાબ દીધો ‘હા, હવે આડ રહી, અર્ધી સદીનો રેકર્ડ થાય એટલે હું જાપામાં તમારો કોટો જપાવી નીચે લખાવીશ કે: ‘અર્ધી સદીનો રેકર્ડ: આ અલરથે જાંદગીમાં ૫૦ શબની હાડી ઉમદા રીતે બાંધવાની અનુપમ સેવા કરી છે; હવે તેઓ કુંક મુદતમાં નિવૃત્તિ લેનાર છે!’

વિગતવાર સમાચાર

અ જુવો આપણો ફલાણા ગામનો ખખરપત્રો, જ્યારે જ્યારે તે કાંઈ સમાચાર મોકલે છે ત્યારે ત્યારે તે 'કર્તા'નું નામ લખતો નથી. 'અહીં એક જણને ત્યાં ઘાડ પડી' 'અહીં એક ધનવાન વેપારીએ દેવાળું કાઢ્યું' 'ત્રીજને દિવસે એક બાપએ પુત્રને જન્મ દીધો' એવું એવું એ લખે છે અને પછી આપણે જાપીએ નહિ ત્યારે લખે છે કે, મારા સમાચારો કેમ જપાતા નથી! એનું શું કરવું? થોડા વર્ષ પર એક અખબારના તંત્રીરાજે મને એમ પૂછેલું.

મેં કહ્યું: 'એને લખો કે જે સમાચારો મોકલે તેની વિગત બરાબર મોકલે—નામ હામ સાથે મોકલે તે જપાશે.'

*

નામ હામ મોકલ્યાં ત્યારે

તંત્રીએ તેવો પત્ર તેને લખ્યો. એના જવાબમાં જે સમાચાર પેલાએ મોકલ્યા તે નીચે મુજબ—

'ગઈ કાલે બપોરે અહીં એક મોટું વાવાઝોડું આવી ગયું. વિજળી પડવાથી, મથુરભાઈ મોંઘાભાઈના ખેતરનો દક્ષિણ દિશા પરનો ૨૦ ફીટ ઉંચો થાંભલો, જેને ૨૫ વર્ષ ૬ માસના પીપળાના ઝાડ સાથે ટેકવવામાં આવ્યો હતો તે પડી ગયો છે. એથી ભુરી, ભોળી અને રતન નામની ત્રણ ગાય મરી ગઈ અને દીપુ નામના ત્રણ વર્ષના કુતરાને સ્વેજ ધબક થઈ છે.'

*

અદાલતનો હેવાલ

એવો જ દાખલો તાજેતરમાં બન્યો. 'મારે તમારી ઓફીસમાં પત્રકારિત્વ શીખવા રહેવું' છે. અદાલતના હેવાલ લેવાનું કામ મને સુગમ થઈ પડશે.' એમ જણાવી એક ઉત્સાહી ભાષણે અખબારી ધંધામાં પડવાનો વિચાર જણાવ્યો. શરૂઆતના તેના હેવાલ છપાયા હોત તો, બદનક્ષીની પરંપરામાંથી અધિ-પતિ જીંદગીભર છુટત નહિ. પણ, જ્યારે તેને જણાવાયું કે ફરિયાદ એ સત્ય લઈકત નથી, એમ માની, જ્યાં શંકા હોય ત્યાં 'કહેવાય છે' એવો શબ્દપ્રયોગ કરવો ત્યારે પેલાને સમજ પડી.

*

ચોરી થઈ કહેવાય છે

તેણે તે પછી એક હેવાલ લખેલો તે નીચે મુજબ:

'કહેવાય છે કે, ગઈ રાતે ચીંચપોકલી પર એક રૂમમાં ચોરી થઈ હતી. એ રૂમ દાદા બીમાજના નામ પર હોવાનું કહેવાય છે. રાતે ત્રણ વાગે, કહેવાય છે કે, ચોરો એમાં પેઠા ત્યારે દાદા રૂમમાં નહોતો એમ કહેવાય છે. ચોરો, પાછળના દાદરાથી નાસી ગયા એમ પણ કહેવાય છે. પરાઈએ એમાંના બેની ધરપકડ થઈ કહેવાય છે અને ત્રીજનો પત્તો મળતો નથી એમ પણ કહેવાય છે. આ કીરસા વિષે ફરિયાદ નોંધાવાશે એમ જણાવાય છે.'

*

ચોતાનાજ ખીસ્સામાં

સુવિખ્યાત શહેરીઓ તરફથી ને ધારાશાસ્ત્રીઓ અને ધંધા-દારીઓ તરફથી એક વાર એક હાસ્યલેખકના માનમાં ભોજન સમારંભ થયો, ત્યારે ભોજન બાદ સૌ દીવાનખાનામાં હતા

તેવખતે સૌએ પેલા લેખકને કહ્યું: ‘ હોસ્ત, એકાદ રમુછ વાત તો કહે,’

અને એણે કહી. ત્યારે પોતાના પાટનુનના ખીસામાં બે હાથ રાખી અદાથી આંટા મારતા એક વકીલ મિત્રે કહ્યું: ‘ આવી સરસ રમુછ વાત કહેનાર મેં કોઈ હાસ્યલેખક જોયો હોય તો તે માત્ર તું જ છે.’

‘ તમારો આભાર ’ લેખકે જવાબ દીધો અને ઉમેર્યું: ‘ પણ પોતાના જ ખીસામાં હાથ નાંખી ફરે એવો વકીલ પણ મેં જોયો હોય તો તે માત્ર તું જ છે.’

*

એ તો ક્રીકેટરને ઓળખતા !

સરોજની નાયકુએ એક સરસ વાત થોડા વખત પર રજુ કરી હતી. તેઓ, કેટલાક વખત પર એક અંગ્રેજ લશ્કરી અમલદારને ત્યાં ગયાં હતાં. ત્યાં તેમનો બારેક વર્ષનો ચળરાક છોકરો હતો. ‘ કેમ છોકરા ! મને ઓળખે છે ? ’ સરોજનીએ પૂછ્યું. ‘ હા ’ છોકરાએ જવાબ દીધો પણ પેલા અમલદાર નવાઈ પામ્યા.

સરોજની જેવા કેંગ્રેસ અંગ્રેસરને આ છોકરો ક્યાંથી ઓળખે ?

સરોજની પણ ચકીત થયા— ‘ બોલ તો, છોકરા, હું કાલુ છું ? ’ એમણે પૂછ્યું અને છોકરાએ જવાબ દીધો:

‘ તમે સરોજની નાયકુ-અણીતા ક્રીકેટ બેલાડી નાયકુના પત્ની ! ’

જૂલકણા ભરથાર

‘હું જાણીતી’તી જ કે તમે જુલકી જશો’ એ શબ્દો, ઓફિસેથી ઘેર ગયા પછી એક પ્રશ્નના જવાબમાં તમે ‘ન’કાર સંભળાવો તે પછી, તમે ઘણીવાર સાંભળો છો. સામાન્ય રીતે, સવારે ઉતાવળમાં ઓફિસે જતી વેળા વાત નંગ ૬ યાદ રાખવાનું, —તેમાંથી ચીજ નંગ ૪ લાવવાનું ને સંદેશા નંગ ૨ પહોંચાડવાનું કામ સુપ્રત થાય છે. પરંતુ, અનેક પ્રકારના કાર્યની ગુંચવણમાં સવારનો એ વાર્તાલાપ જુલકી જવાય છે અને પરિણામે સાંજે, ઘેર પાછા વળીએ ત્યારે, ‘મેં ક્યું’તું કે પેલો ચીજ લાવજો; તે લાવ્યા?’ એમ પ્રશ્ન થાય છે ત્યારે ‘ના, જુલકી ગયો’ એમ કહેવું પડે છે અને તે પર એવો ઉપસંહાર થાય છે કે, ‘હું જાણીતી’તીજ કે તમે જુલકી જશો!’

*

ચીનમાં સળ કરાવે છે

આવા બનાવ આપણા દેશમાં જ—આપણા સમાજમાં જ પ્રચલીત છે એમ નથી. ચીનમાં તો અનેક પતિરાજો, વારંવાર પોતાનું કહેલું જુલકી જાય છે તે માટે, પત્નીઓ તેમને સજા કરે છે: એકે તો કાર્ટમાં મુકદમો માંડી; પતિ પાસે જાહેર માફી મંગાવી, ત્રણ આગેવાન અખબારોમાં તે પ્રકટ કરાવી દેતી.

એમ છતાં પણ, ચીનાઈ પતિરાજો હજી સુધર્યા હોય એમ લાગતું નથી.

*

કાંસકી મંગાવી

જૂના જમાનાના એક ચીનાઈ વાણીતરે આ સંખંધે એક સરસ સ્વાનુભવ લખ્યો છે. એક વાર એને ઔણીસના કામે દર-પહારગામ જવાનું હતું. ‘ત્યાંથી સખી, તું કહે તે લઈ આવું’ એમ એણે બંતે જ પત્નીને કહ્યું. જેથી જતી વેળા પત્ની આનાકાની ન કરે.’

‘સરસ અર્ધ ગોળાકાર કાંસકી લઈ આવજો.’ એની વહુએ એને કહ્યું.

‘પણ, મને તે યાદ કેવી રીતે રહેશે?’

‘જુઓને, તમે ત્યાં ચંદ્રમા સામે જોજો: શુકલ પક્ષના પહેલા અઠવાડિયામાં તમે ત્યાં હશે. એટલે તેના આકાર પરથી તમને કાંસકી યાદ રહેશે.’

*

વધુ દિવસો થયા એટલે

‘વાર’ કહી પતિ ગયા, ત્રણ દિવસે તે બહારગામ પહોંચ્યા. ધાર્યા કરતાં ત્યાં તેને આઠ દસ દિવસ વધુ રોકાવું પડ્યું. દરમ્યાનમાં તે કાંસકી લઈ જવાની વાત તો સાવ ભૂલી ગયા. કંઈક લઈ જવાનું છે એમ એને લાગ્યું. એટલે છેવટે એક દુકાનદાર પાસે જઈને કહ્યું કે, ‘મને મારી વહુએ ‘ચંદ્રમા સામે જોજો એટલે યાદ આવશે’ એમ કહ્યું છે: હવે, જે યાદ આવે તે ચીજ લઈ જવાની છે.’

દુકાનદાર કહે ‘એમાં શું? ચાલો જોઈએ’ એમ કહી બન્નેએ ચંદ્રમા જોયો: ચંદ્રમા તો દરમ્યાનમાં, ખાસ્સો ગોળાકારવાળો હતો.

‘જુઓ, ચંદ્રમા ગોળ છે. એટલે તમને ગોળ અરીસો

સહ જવાનું કહ્યું હશે.’

‘હા, હા, એજ’ પેલા વાણાતરે કહ્યું, ‘એ બાપડી પાસે અરીસો છે જ નહિ’ અને એણે અરીસો ખરીદ્યો.

*

આયનામાં પ્રતિમા જોઈ

‘હું બહુતી’તીજ કે તમે ભૂલી જશો’ એની પત્નીએ, એને ઘેર આવતાં વેંત કહ્યું. પણ પતિએ કહ્યું કે ‘ના નથી ભૂલ્યો, આ રહી તારી મંગાવેલી ચીજ’ કહી તેણે કાગળમાં ખંધિલો અરીસો આપ્યો.

શયનખંડમાં જઈ સ્ત્રીએ અરિસો જોયો—ને તે ગભરાઈ. તેણે કાંઈ કાંઈ આયનો જોયેલાજ નહિ એટલે તેમાં પોતાની પ્રતિમા જોઈ તે તો રડવા લાગી. એને એમ લાગ્યું કે, મારા પતિ ખીજ સ્ત્રી લઈ આવ્યા!

*

‘આ બાવી તેથી રહે છે?’

એની મા તેની સાથે રહેતી હતી, તેની પાસે તે દોડતી ગઈ અને ટુસકાં ભરતાં કહ્યું: ‘મા, ઓ મા, મારા પતિને હું ગમતી નથી...એ...એ.’

એની માએ આયનો દર્શાવ્યા; એની પ્રતિમા પણ એમાં દેખાઈ: ‘અરે માંડી, આ બુદ્ધી આવી તેથી તું રહે છે?’

અફવાનો ખુલાસો

‘મારી સ્ત્રી ગુમ થઈ ગઈ હતી એ વાત સાવ ખોટી છે એવો ખુલાસો પ્રકટ કરશો?’ એમ એક આધેડ વયના માણસે થોડા વખત પર એક અધિપતિને જઈને પૂછ્યું અને તેને જવાબ મળ્યો: ‘પણ તમારી સ્ત્રી ગુમ થવાની કાંઈને ખબર નથી. અમારા પત્રના વાંચકાને એવું કંઈ અમે જણાવ્યું નથી.’

‘પણ, સાહેબ, એવી જોરદાર અફવા છે કે, તે બે દિવસ ગુમ થઈ ગઈ હતી; જ્યારે સાચી વાત તો એ છે કે, તે માત્ર તેની માસીને મળવા ગયલી.’

‘તે હશે; પણ, તેમના ગુમ થવાની અફવા જ હોય તો બહેતર છે કે તમે ખુલાસો ન કરો. એથી તો ઉલટું, અફવાની વધુ બહેરાત થશે.’

✱

‘તમારી જોરડીની ખહાર’

પણ પેલા ભાઈને તે કંઈ નહિ. તેણે તો દલીલ કરી કે, હું રહું છું તે માળામાં, તેની સામેના માળામાં અને પાકોશના માળામાં આવી કંઈક અફવા છે જ માટે કંઈક થવું જોઈએ!’

‘જુઓ, અમારું પત્ર એ ત્રણે માળામાં જાણુ વંચાતું નથી એટલે અહીં ખુલાસો છપાવવાથી કાંઈ અર્થ નહિ સર. તમારી જોરડીની ખહાર જ એ ખુલાસો લખી, કાર્ડબોર્ડ પર ચોટાડો તો સારું એટલે જેમણે અફવા સંભળી કે ફેલાવી છે તેઓ એ વાંચી ખુલાસો મેળવી લેશે.’

મને યાદ છે કે જુદિમાં રતિભાર ઓણું તત્વ જેતામાં હતું તેવા પેલા ભાઈએ સાચે જ એવો ખુલાસો લખેલો !

પાઘડીની તરફેણમાં

૧ મને કદાચ નવાઈ લાગશે પણ ગઈ કાલે જ્યારે પાઘડી પહેરીને હું શહેરમાં નીકળ્યો ત્યારે મને પાઘડીના ગૌરવનું જ્ઞાન થયું. લગ્નસરા ચાલે છે અને ગઈ કાલે એક એવાનું લગ્ન થયું કે જેને ત્યાં મારે પાઘડી પહેરીને જવાનું હતું; એટલે ‘જરા પાછાલા પાછીજે, દોન તાસાંત પરત આણુતો’ એમ કહીને ‘પૂણેરી પઘડ્યા’વાળાની દુકાનેથી ચકચકતું દખણી ખોખું લઈને હું તો લગ્ન મલાલવા ગયો. પણ ભાઈ, સાચેજ પાઘડીથી આપણે એવા ભારેખમ લાગીએ છીએ, એવા માનપાનને લાયક બનીએ છીએ, એવા ગૌરવશાળી ને પ્રતિભાવાળા લાગીએ છીએ કે કાંઈ કહ્યાની વાતજ નહિ. એ કલાક પછી આપી આવ્યો છતાંય મને એમ થયાં કરે છે કે આ પાઘડી હું કાયમ પહેરતો હોઉં તો મારો દીમાગ જ ફરી બચ.

*

એક પ્રાચીન ઉદ્યોગ

પાઘડી પહેરવાની પ્રથા આ દેશમાંથી નાશ પામતી જાય છે, પણ તેનો ય પુનરુદ્ધાર થવો ઘટે. પાઘડી બાંધવાનાં જૂનો મોટો ઉદ્યોગ પણ નષ્ટપ્રાય થયો છે. પોપટની ચાંચ હોય તેવી ચાંચવાળી કચ્છી પાઘડી, કે દખણી ખોખું, ટપાલ પેટી જેવી સુરતી પાઘડી, દોળાવવાળી પાઘડી, ચરૌતરની સજ્જડ બાંધેલી પાઘડી કે અમદાવાદની માથાના પાછલા ભાગને તદ્દન સલામત

રાખે એવી પાઘડી કે ભાવનગરી ચકરકુ: એ સર્વે પાઘડીઓ ઉત્તમ રીતે તૈયાર કરનારા આજે કેટલા ગણ્યા ગાંઠ્યા જ રહ્યા છે! જેમ દેશી ભાષા, દેશી રમત ગમત, દેશી સંગીત, વગેરેના ઉદ્ધાર માટે લોકો ભાવના સેવે છે તેમ તેઓ, આપણા દેશી પોષાકના ઉદ્ધાર માટે અને ખાસ કરીને પ્રતિભાશાળી પાઘડીના ઉદ્યોગના ઉદ્ધાર માટે કંઈ કરશે ખરા ?

**

વિલાયતમાં તેની નવાઈ

આપણી પાઘડીઓની ને સાફાઓની નવાઈ દેશ પરદેશમાં ઘણી છે. ઘણાંય દિંદ આવી ગયેલા અંગ્રેજો સાફા પહેરે છે. મશહુર નટ જ્યોર્જ ચાલીસની તૈયાર થતી એક ફીલ્મમાં તે મહારાજા બને છે ને પોતે સાફા પહેરે છે. તેને સાફા બાંધી આપનાર લેખાસિંહ આજે લંડનમાં છે ને તે જણાવે છે કે ‘અહીં તો અનેકને સાફા બાંધાવવાનો શોખ છે, અને મારો ધંધો સારો ચાલે છે,’ અને વાત સાચી છે. બ્રિટનમાં તો લોકોને એવું કાંઈ નવાઈનું જોઈએ જ. ચીનાઈ કલા પ્રદર્શન તાજેતરમાં ત્યાં ભરાયું તે પછી ચીનાઈ પોશાક પહેરતા અનેક જણા લંડનમાં છે. તેમ, આ સાફા પહેરવાનો ગાડરીયા પ્રવાહ પણ ઘાલી નીકળશે.

શ્રદ્ધા રાખતાં શીખો

ધણીવાર એવું બને છે કે, કેટલાક નામાંકિત માણસો પત્રકારો કે રિપોર્ટરો પર શ્રદ્ધા રાખતા નથી. અને બીજો દિવસે, તેથી, નરી આંખે પોતાની ફજેતી છાપાઓમાં જુવે છે. શિકાગોમાં એક મોટી કંપનીની એવી એકવાર ફજેતી

મધ હતી એ યાદ આવે છે. એ બહુીતી કંપનીના શેરહોલ્ડરોની સભા હતી; એના પ્રમુખનું બાપણ આગળથી મેળવવા માટે રિપોર્ટરોએ બહુ પ્રયાસ કર્યા પણ કંપનીની સભામાં બહુી ચતુરાઈથી કામ લેવાનું હતું તે લક્ષમાં રાખી, પોતે લખી રાખેલું બાપણ, પત્રકારોના હાથમાં પહેલેથી ન બચ એ વિષે પ્રમુખે ખાસ ચીવટ રાખી હતી. આથી રિપોર્ટરો ચીઢાયા. તેમને લાગ્યું કે આ પ્રમુખની ફજેતી કરવી જોઈએ. એટલે એ કંપનીની સભાનો રિપોર્ટ બીજી સવારે જાપાઓમાં આ પ્રમાણે આવ્યો:

‘ફલાણી કંપનીની વાર્ષિક સભા ભરાઈ ત્યારે પ્રમુખનું બાપણ દમ વિનાનું છે એમ પહેલેથી જણાઈ ગયું હોવાથી બહુા શેરહોલ્ડરો ગેરહાજર રહ્યા હતા, જે થોડા સભામાં હાજર હતા તેઓ પણ, પ્રમુખના બાપણ દરમ્યાન ઊંઘી ગયા હતા. તેમાંના એક જણના ઘોરવાના અવાજથી કામકાજમાં ખલેલ પડી હતી.’

એમ જણાય છે કે તે દિવસથી મજકુર કંપનીના પ્રમુખ પત્રકારો સાથે પરિચય કેળવે છે અને સહકાર સાધે છે.

*

દૂધવાળા ભૈયો

‘ભરોસા વિના ભવસાગર તરાય નહિ’ એવો એક નિયમ છે. રોજ સવારે પાંચ વાગે દૂધ લાવતો ભૈયો દૂધમાં પાણી કે પાણીમાં દૂધ નાખ્યા વિનાજ આવે છે એવો ભરોસો આપણે તેના પર રાખવો જ જોઈએ. થોડા દિવસથી મારા દૂધવાળા પર મને એવો વહેમ ગયો હતો પણ તે વિષે આજે સવારે ખુલાસો થઈ ગયો. ભૈયાએ મને પ્રમાણિકતાથી કહ્યું કે, ‘હું પોતે દૂધમાં પાણી નાખતો નથી. એટલુંજ નહિ પણ તેમ કરવું એ ઠીક નથી એમ હું માનું છું; પણ શેડ, વરસાદના દિવસો

આવે છે. દૂધ સારું જ રાખવા માટે ઉઘાડા રહેતા તાંબડામાં પાણી પડે અને ધાધમાર વરસાદમાં તો બધારે પાણી પડે જી બનવાભોગ છે. માટે મારા પર ભરોસો સખજો. હું દૂધમાં પાણી નાખતો નથી. ખીજું કાંઈ નાખતું હોય તો તેની મને ખબર નથી.’

હવે જો આ દૂધવાળા પર હું ભરોસો ન રાખું તો તે પાણીવાળું દૂધ કે દૂધવાળું પાણી જ લાવે અને તેથી ચીઠાઈ તેને ‘સ્વગૃહે ગચ્છ’ એમ કહું તો આ ચોમાસમાં મને સ્વચ્છ દૂધ પરોઢીએ ઘેર આપવા આવે એવો ભંથો કાંઈ તરતજ ઓછો મળવાનો છે?

નાજુક તબિયત

‘જેમ તમારી તબિયત કેમ છે? એવો સ્વાભાવિક પ્રશ્ન મારા એક મિત્રે ગઈ સાંજે પોતાના એક ઓળખીતાને કર્યો અને પેલાએ એના જવાબમાં લાંબું પુરાણું સંભળાવ્યું: ‘મહિનાઓ થયાં નહિ પણ વર્ષો થયાં તે કેવી શારીરિક અવસ્થા ભોગવતો હતો, શરીરમાં જરોબર કરવામાં તેણે કેટકેટલા નિષ્ણાતોની ચિત્રવિચિત્ર સલાહ લીધી હતી અને કેટલો પારાવાર ખર્ચ કર્યો હતો તેનું તેણે બ્યાન કર્યું અને છેવટે જણાવ્યું કે: ‘હવે સ્થિતિ એવી આવી છે કે, આમ તો હરતો ફરતો દેખાઉં છું છતાં તબિયત ઠીક નથી અને દાકતરોના પ્રીરક્રીશન પાછળ મહિનાનો આખો પગાર અતમ થાય છે.’

માથેથી ખરી પડતા વાળ

આ પરથી મને એક વાત યાદ આવી. વાંચકો જાણતા હશે કે, વિશ્વભરમાં વીઝીના નગર તળીઓ માટે વિખ્યાત બન્યું છે. કોઈ પણ રોગ મટાડવા માટે ત્યાં ઉત્તમ તળીજ મળી આવે. તાજેતરમાં માથેથી ખરી પડતા વાળ અટકાવવાને અને મોટી ટાલ થતી હતી તે ન થાય તે સાર ત્યાંના એક 'સ્પેશીયાલીસ્ટ' ને ત્યાં એક શ્રીમંત મુંબઈગરો ગયો હતો. 'આ વાળ ખરી પડે છે: બોડો થતો જઈ' છું, શું કરું? હું દિંદમાં રહું છું એટલે ટ્રીટમેન્ટ જલ્દી પતે તો જલ્દી સ્વદેશ જઈ શકાય.' સ્પેશીયાલીસ્ટે તેનું માથું તપાસ્યું, બાલ તપાસ્યા: એ ત્રણવાર મુલાકાત આપી, તે માટે ગંભીર ફી લઈ, તેને કહ્યું દર અઠવાડિયે તમે મને એક બાલ મોકલો; હું તેને માઈક્રોસ્કોપથી તપાસીશ અને દર અઠવાડિયે તમને સૂચનાઓ મોકલતો રહીશ. તમે તેમ કરજો. 'વાર' કહી દરદી દિંદ આવ્યો.

*

હવે નહિ મોકલી શકું

દર અઠવાડિયે દિંદથી એક પત્ર લખી તે સાથે માથા-માંથી ખરી પડેલો એક બાલ આ માણસ વીઝીના મોકલતો. અવારનવાર તેને સૂચનાઓ મળતી તેમ તે કરતો. ઘણા અઠવાડિયા પછી એક દિવસ તેણે વીઝીનાના દાક્તરને લખેલો સંદેશો નીચે મુજબ હતો:

'અત્યાર લખી તમે કહ્યું હતું તેમ મેં કર્યું છે. કમનસીબે હવે હું એક પણ બાલ મોકલી શકીશ નહિ; કેમકે આ છેલ્લો બાલ છે.'

આદર્શ બાફત

મુંબાઈના ઘરબાફતો ઘરબાઈ બટાડવા માટે ખૂબ ચળવળ કરે છે પણ તેમણે ઘરમાલિકાને જણાવવું જોઈએ કે, 'હાલ બાફુ માફ કરો અથવા ઓછું કરો—જ્યારે અમારી સ્થિતિ સુધરશે ત્યારે અમે અમારી મેળે બાફુ વધારવાનું કહીશું.' માલિકાએ પણ તે વાત હસી કાઢવા જેવી નથી. હમણાં જ પેનીસીલ્વાનીઆમાં, ન્યુકેસલમાં એવો એક આદર્શ બાફત મળી આવ્યો છે. જ્યારે એના પગારમાં વધારો થયો ત્યારે તરતજ પોતાના ઘરમાલિકાને ટેલીફોન કરીને એણે જણાવ્યું કે, 'શેઠ સાહેબ, મારા ઘરનું બાફું દર મહિને એક પાઉન્ડ જેટલું હવે વધારી દેજો, જીલ્લતા નહિ.'

મુંબાઈમાં એવો આદર્શ બાફત ક્યારે મળી રહેશે!

પ્રગ્ન પૂછનાર ગધેડો

કોર્ટમાં બનતા રમુજ બનાવોમાં નીચેનો પ્રસંગ જણવા જેવો છે.

એક ગંભીર ટ્રેન અકસ્માતને લગતા મુકદ્દમામાં એક સાક્ષીની જુબાની લેવાતી હતી. સાક્ષીને બચાવપક્ષના એડીસ્ટરે પૂછ્યું:

'ટ્રેન નીચે મરનાર કપાઈ ગયો તે સ્થળથી તમે તે વખતે કેટલે દૂર હતા?'

‘બાર કુટ અને બે ઇંચ’ સાક્ષીએ તરતજ જવાબ આપ્યો.
એરીસ્ટર ભેરથી બોલી ઉઠ્યો: ‘શું તમે એમ કહેવા માગો છો કે, તમે પહેલેથી એટલું અંતર માપી રાખ્યું હતું?’

‘હા, સાહેબ!’ સાક્ષીએ કહ્યું: ‘મને ખાતરી જ હતી કે આવો પ્રશ્ન પૂછનાર કોઈ ગમ્મિરો મળશે ખરો!’

—ને એરીસ્ટર બેસી ગયા.

ખીસાકાતડની સીઝન

મુંબઈમાં ખીસાકાતડઓની ખોટ નથી. પણ હાલ બધા ધંધામાં મંદી છે તેમ ખીસાકાતડઓનો ધંધો પણ ચાલતો નથી કારણ કે જેમ કુવામાં હોય તે હવાડામાં આવે તેમ ખીસામાં હોય તે ખીસાકાતડના લાથમાં આવે. તેમ છતાં, પોતાનું નસીબ અજમાવવા. અથવા જે ધંધાની પોતાને આવડત છે એજ ધંધામાં આગળ વધવા મુંબઈમાં સેંકડો ખીસાકાતડઓ પ્રયાસ કરે છે.

✽

એમને પણ સીઝન હોય છે

એમના ધંધામાં પણ ‘સીઝન’ હોય છે. શ્રાવણ મહિનામાં બાણુલનાથના મંદિર પાસે, રેસની સીઝનમાં મલ્હારી પાસે, ટાઢની ઝગુમાં કીકેટ રમાય એટલે એસ્પેનેડ મેદાન અથવા ‘એર્નાન્ડ’ સ્ટેડિયમ પાસે, અને ગરમ રાજદ્રારી હવા હોય ત્યારે

સભા અને સરઘસોમાં તેઓ પોતપોતાનું નશીબ અજમાવવા બહાર પડે છે અને દરેક પોતપોતાની લાયકાત મુજબ કમાય છે, અને ખીન આવડત હોય તો ઝીલાય છે.

ધારે છે એટલું નહિ

અ ૬ વર્ષના લાંબા ગાળા બાદ એ મિત્રો અચાનક મળ્યા ત્યારે આનંદ છવાઈ રહ્યો. એકે બીજાને પૂછ્યું: ‘કેમ પછી તું પરણ્યો ખરો કે ?’

‘હા, વર્ષો સુધી નહિ પરણવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો પણ પાંચ વર્ષ પરેલાં મેં છેવટે લગ્ન કર્યા.’

‘ચાલો; સારું થયું.’

‘તું ધારે છે એટલું સારું નહિ; કેમકે મને કાળી અને માંદલી સ્ત્રી મળી.’

‘અરેરે, બહુ ખરાબ !’

‘ના, ના; તું ધારે છે એટલું ખરાબ નહિ, કેમકે તે સ્ત્રી રૂા. ૧૦,૦૦૦ લેતી આવી.’

‘ત્યારે તો સારું થયું.’

‘પણ તું ધારે છે એટલું સારું નહિ; કેમકે એ નાણાંથી મેં કાપડની દુકાન ખોલી અને લેંકેશાયરથી કાપડ મંગાવ્યું. સ્વદેશી ચળવળ ફાટી નીકળી અને આ માલનો કોઈ ભાવ પૂછે નહિ.’

અને છેલ્લે...

‘અરેરે, બહુ ખરાબ’ પેલાથી બોલાય જવાયું.

‘ના; તું’ ધારે છે તેટલું ખરાબ નહિ; કેમકે એ માલને મેં અજબ ચાલબાજીથી સ્વદેશી અને જાપાની તરિકે ડેસ્યો અને સવાગણી કિમ્મત પેદા કરી.’

‘વાહ, એ તો થાણું સારું.’

‘તું’ ધારે છે એટલું સારું નહિ કેમકે પછી એ બધા નાણાંથી મેં મુંબઈમાં એક મકાન ખરીદ્યું. અને એ મકાનનો વીંચો ઉતારાવું તે પહેલાં તે મકાન આગમાં બળી ભસ્મીભૂત થયું.’

‘અરેરે બહુ ખરાબ! તને ભારે આઘાત લાગ્યો હશે!’

‘તું’ ધારે છે એટલો આઘાત નહિ. કેમકે મારી સ્ત્રી પણ, એ મકાનને લાગેલી આગમાં બળી ગઈ.’

આખાદ છીંક

ફેટલીકવાર મોટી છીંકા માલુસની તબિયત બગાડે છે એનો પુરાવો અમેરિકાથી મળ્યો છે. ત્યાંના એક સુથાર વિલિયમ બ્રાઉનને નાકમાં સળવળાટ થયો અને તેણે તરતજ મોટી છીંક ખાધી પણ એ છીંક એટલી સખ્ત હતી કે તેનો ડાબો ખભો આબો ખસી ગયો, તેને ભારે વેદના થવા માંડી.

ઐને હોસ્પીટલમાં લઈ જવામાં આવ્યો. ઐશ રે તપાસ લેવાઈ. ઐમ માલમ પડ્યું કે, ખભાનું હાડકું ઐની મૂળ જગ્યા પર પાછું લાવવા માટે ઓપરેશન કરવું પડશે. ઐ ઓપરેશન પણ સફળ થશે કે કેમ તે વિષે દાકતરોને શ્રધ્ધા ન હતી.

છતાં ઓપરેશનની તૈયારી થઈ. મોટા ટેબલ પર કંઈક ગભરાતો છતાં વેદનાથી પીડાતો લાચાર દશામાં પેલો સુધાર ઓપરેશન માટે તૈયાર હતો. પણ વળી, ઐચીંતી ઐના નાકમાં મુંઝવણ થઈ. તેણે તરતજ મોટી છીંક ખાધી અને ખસી ગયેલું ખભાનું હાડકું મૂળ જગ્યાએ આવી ગયું.....

જ્યાં છીંકની દવા આપવી જોઈતી હતી ત્યાં ઓપરેશનની દમામદાર તૈયારી કરતા દાકતરો ભોંસ પડ્યા...

*

દાંતનું ચોકકું

માણસો ચોરી કરે છે તે માત્ર જરૂરીયાત હોવાથી કે ચોરી કરવાની ટેવ પડ્યાથી કરે છે એમ માનવાનું કારણ નથી. તાજેતરમાં હંગરીમાં એક ઘર-નોકરડીએ પોતાની છુટ્ટી શેડાણીનું દાંતનું ચોકકું ચોર્યું હતું. તેની સામે અદાલતમાં કામ ચલાવાયું ત્યારે તેણે કહ્યું કે: 'મને મારી શેડાણી પૂરતું ખાવાનું જ આપતી ન હતી. ભખ લાગે ત્યારે પેટમાં અન્ન ન જાય તો કેવું થાય તેનો ઐને અનુભવ થાય તે માટે જ મેં ઐનું દાંતનું ચોકકું ચોરી લીધું હતું. ખાકી મને ઐનો ખપ નથી!

પશુપંખીઓ અને આપણે

૧ આખલીની ફાટમાં એક કબૂતર ઓચિંતુ આવ્યું હતું અને તેણે ફાટના કામકાજમાં ડબલગીરી કરી હતી. વાત એમ હતી કે, નૂરખશ નામના એક આસામી સામે એ ફાટમાં કેસ ચાલતો હતો. એ કેસની સુનાવણી ચાલતી હતી તે દરમિયાન એક કબૂતર ઓચિંતુ માશુસ્ટ્રેટના ટેબલ પર આવીને બેઠું. તેની ડોક એક ચીકી હતી. એ ચીકીમાં લખેલું હતું કે 'નૂરખશને છોડી જ દેજો' લડાઈ વખતે યુરોપમાં કબૂતરો સંદેશો લઈ જતાં તેમ આ કબૂતર સંદેશો લઈ આવ્યું હતું. પરંતુ, માશુસ્ટ્રેટ એના સંદેશોને માન્ય રાખ્યા નહિ અને કબૂતરને લાંકી કાઢ્યું.

*

પોપટ સામે કેસ

કબૂતર તો આપમેળે ફાટમાં આવ્યું પણ ઘણાં પંખીઓને ફાટમાં લાવવામાં આવે છે. કૂતરા કે બિલાડી, પોપટ કે કાકાકોઆ, કે બીજાં પાળેલાં પશુપંખીઓની યુરોપની ફાટોમાં ટ્રાઈ ટ્રાઈ વાર ચોરીના કિસ્સાઓ આવે છે ત્યારે તેમના ખરા માલિક ડાણ છે તે બણવા માટે આ પ્રાણી કે પંખીઓને ફાટમાં લાવવામાં આવે છે અને સ્વાભાવિક પ્રેમથી ઉલ્લસાઈ એ પ્રાણીઓ પોતાના સાચા માલિક પાસે બચે છે. એટલું જ નહિ પણ આવા પ્રાણીઓ કે પંખીઓ સામે કેસ ચલાવવાના દાખલા પણ બન્યા છે. પાડોશની એક દશ વર્ષની બાળાને ગાળો દેતો તેથી શીકાગોના એક પોપટ સામે કેસ ચલાવવામાં આવ્યો.

હતો. પોપટને એક માસની અને તેના માલિકને એક અડવાડિયાની સજા કરવામાં આવી હતી.

*

ચોરીનો આરોપ

લેકશાયરમાં એક ફતરાને તેના માલિકે સખ્ત માર માર્યો તેથી એ ફતરો ખીજ્યો. તેણે પોતાના માલિકનાં કપડાં વીખ્યાં ને કાઢી નાખ્યાં એટલું જ નહિ પણ ૫૦ પાઉંડની નોટોથી ભરેલું તેનું પાકીટ તફડાવી તે નાસી ગયો. આથી તેના માલિકે તેની સામે ચોરીનો આરોપ મૂક્યો. તે માટે કોર્ટમાં કેસ ચાલ્યો પરંતુ ફતરાને તેના માલિકે માર્યો હતો તેથી ફતરાને સજા થઈ નહિ.

*

હાથીનો આપઘાત

જનવરની વાત આવે છે ત્યારે હાથીને લગતો એક તાજેતરનો કીસ્સો રજૂ કરવાનું મન થાય છે. નેડોરના એક જમીનદારને પોલિસે જણાવ્યું હતું કે, 'તમારો હાથી જાહેર સલામતીને ભયરૂપ છે. માટે તેને મારી નાખો.' જમીનદારે આ વસ્તુ સામે સખ્ત વિરોધ કર્યો અને જણાવ્યું કે, 'મારા હાથી સામેનો આ આક્ષેપ ખોટો છે. હાથી સારી ચાલચલગતવાળો છે એની હું ખાત્રી આપું છું અને પુરાવામાં જણાવું છું કે તેની સાથે અનેક બાલકો ગેલ કરે છે, આનંદ કરે છે. એ હાથી નહિ નહિ તો દોડસો લગ્નો મ્હાલી આવ્યો છે અને એણે કોઈને કશી હાનિ કરી નથી માટે એને મારી નાખવાની માગણી ખેંદુદી છે.'

આ કીસ્સામાં પરસ્પર વિરોધી જુબાની પડતાં માજિસ્ટ્રેટ મુંઝાયા, પરંતુ પોતાની સામે મુકામલા આક્ષેપથી થયેલું અપમાન

ન સહન થઈ શકવાથી હાથી આપ મેળેજ મરી ગયા. તેણે આપઘાત કર્યો અને પોલિસને આથી શાંતિ વળી છે.

કેટલાંક વાંદરાંઓ

મનવોની વસ્તીવાળા લતામાં વાંદરાં આવી વસે ત્યારે રહેજ ગભરામણુ અને આશ્ચર્ય થાય એમાં નવાઈ નથી, ને તેથીજ થોડા વખત પર સી. પી. ટેન્ક રોડ પર ચંદારામજી હાઈસ્કૂલ પાસે એક વાંદરાંએ ભારે ખલેલ પહોંચાડી ત્યારે લોકોમાં ગભરાટ ફેલાયો હતો. એકથી બીજા મકાનમાં તે જાય અને ખાવાનું મળે તે ખાઈ જાય, દુકાનોમાં જઈ ભાંગફોડ કરે અને ભારે ત્રાસ આપે. ‘કીંગફોંગ’ની શીલ્મ બેનારાઓ કલ્પી શકશે કે તેણે ‘યું યું કયું’ હશે. એને પકડવાની કોઈની હિંમત ચાલી નહિ. છેવટે મારખાવડી પોલિસ સ્ટેશનના એક અમલદારે બજારમાંથી કેળાં ખરીદી અંદર સીક-તથી મોરફિયાનું ઝેર ભેળવી તેને તે ખાવા આપ્યાં. વાંદરાં તે ખાઈ ગયો અને ત્યાં ને ત્યાંજ ઢળી પડ્યો.

નિંદ્રસ્થ થયેલા એ વાનરને સાંકળથી ખાંધી તરત જ પાંજરાપોળમાં મોકલી દેવામાં આવ્યો છે; હાલ તે ચણા ખાઈ ‘કાચી જેલ’ ભોગવે છે.

કોઈ પણ જીવદયાના હિમાયતીને એને છોડવવાની મરજી હોય તો તેણે તેને છોડાવી, પોતાને ઘેર પાળવો !

*

માફુંબાનો વાંદરાં

મુંબઈમાં સામાન્ય રીતે વાંદરાંઓનો આવો ત્રાસ હતો.

નથી. કલકત્તામાં હોય છે, ગોકુળ મથુરામાં હોય છે. મુખમાં માટુંગાના મોટા પૂલ પર વર્ષો સુધી એક વાદરો વસ્યો હતો. કાંઈ સરિતા તટે કે ગિરિશિખરે એકલવાયો સાધુ સન્યાસી રહેતો હોય તેમ એ ત્યાં એક ડેકાણે બેસી રહેતો; જતા આવતા લોકો એ વૃદ્ધ વાદરાને ખાવાનું નાખતા અને તેનાથી તેનું પેટ ભરાતું. એ કાંઈને રંબડતો નહિ, ખાળકો તેને રમાડવા આવે તો તેમની સાથે તે રમતો. તેનામાં એક ટેવ હતી: કાંઈ તેને ખાવાનું આપવા હાથ લાંબાવે અને પછી ન આપે તો દુર્વાસા મુનીના જેટલો તેને ક્રોધ ચઢતો. એવા માણસ પાસે ખાવાનું ઝુંટવી લીધા પછી જ તે જંપતો. વર્ષોવર્ષ તે વૃદ્ધ થતો ગયો. છેલ્લા ઘણા વખતથી તેને વિષે મેં કાંઈ સાંભળ્યું નથી. કદાચ તે મરી ગયો હશે; એમ હોય તો પ્રભુ તેના આત્માને શાંતિ આપો.

*

વિજ્ઞાનીઓની પેઠે...

‘આપણા પૂર્વજો વાદરાઓ હતા’ એવો ડારવીનનો સિદ્ધાંત કદાચ ખરો હોય અને માણસોને એ વાતની યાદ આપવા માટે અવારનવાર વાદરાઓ માનવ વસ્તી સાથે આવીને રહેતા હોય એ બનવાબેગ છે. ‘પોપ્યુલર નેચરલ હીસ્ટરી’નું પુસ્તક (કેસલ્સનું પ્રકાશન) વાદરાઓ વિષે રસિક વાતો બહાર પાડે છે. માનવસ્વભાવ સાથે વાદરાઓનો સ્વભાવ મળતો આવે છે એમ તેમાં જણાવાયું છે. તેમાંથી નીચેની વિગત જાણવા બેગ છે. દક્ષીણ અમેરિકાના કેટલાક વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ ત્યારે એક ડેકાણે જમીનના તસ્તેની તપાસ કરવા ગયા હતા ત્યારે, ત્યાં અનેક મોટા વાદરાઓ બેઠને તેમને નવાઈ લાગી હતી. તે વાદરાઓએ આ વિજ્ઞાનીઓની પેઠે તેમના યંત્રોમાંથી જમીન પર અને આકાશમાં નિગાહ નાખી, તેમની માથક

પેન્સીલ હાથમાં લઈ નકશા દોરવાનો અખતરો કર્યો અને વળી એક જાણુએ તો એકના હાથમાંથી લકડી અને હેટ લઈ તેની બેડે ચાલવાનો સફળ પ્રયત્ન કર્યો.

*

શીતળાનો રોગ હતો ત્યારે

પણુ એ વિગતોમાંથી સૌથી અબચળ કરે તેવી વિગત તો આ છે: દક્ષિણ અમેરિકાના વાંદરાઓમાં શીતળાનો એવી રોગ ભેરમાં ફાટી નીકળ્યો હતો. બ્રુન્સબર્ગ સ્ટ્રીટ વેકસીનેશન સોસાયટીવાળા ૩૦ પીન કાર્ડ દયાળુ હતા. તેમણે વિચાર્યું કે કાંઈ પણ ભોગે આ વાંદરાઓ શીતળામાં મરી જવા ન બેઠાં. તેમણે એક ચુકિત અજમાવી. એક વૃદ્ધ અને એક જુવાન વાંદરાના દેખતાં બે ત્રણ છોકરાઓને બોલાવી, એ છોકરાઓના હાથ પગ આ દાકતરે બાંધ્યા. પછી, પેલા વાંદરા ધ્યાનપૂર્વક જુવે અને સમજે તેવી રીતે ધીમે ધીમે શીતળાની રસી તૈયાર કરી એ છોકરાઓને મૂકી. પછી દાકતરે છોકરાઓને છોડી મૂક્યા. પેલો વૃદ્ધ સમજ્યો. થોડી વારે એણે પણ પેલા જુવાન વાંદરાના હાથપગ બાંધી તેને શીતળાની રસી મૂકી; બે ત્રણ દિવસમાં એ વિસ્તારમાં ઘણા વાંદરાને શીતળાની રસી મૂકાયલી દાકતરે બેઠા.

☆

પૂનર્જન્મમાં માનો છો ?

તમે પૂનર્જન્મમાં માનો છો ?

અથવા દુનિયામાં પોતાની રહી ગયલી વાસના પુરી કરવા માટે માણુસ ફરી પાછો જન્મ લે એ

વાત માન્યામાં આવે છે ?

પટનામાં એવા અદ્ભુત કિસ્સો બની ગયો છે. ત્યાંના રીટાયર્ડ પબ્લીક પ્રોસીક્યુટર રા. બા. વિનોદવિહારી મજમુદાર જણાવે છે કે 'ગયા માર્ચ' માસમાં મારા પુત્રની પુત્રીનાં લગ્નનો શુભ પ્રસંગ હતો; મારો પુત્ર ૧૯૨૪ માં અવસાન પામ્યો હતો. પણ તેની પુત્રીનાં લગ્નના શુભ પ્રસંગે બીજા અબણ્યા છ જણ સાથે તે ત્યાં આવ્યો. એ સાતે જણ કન્યાની ચોરીની આસપાસ ભેઠા અને કન્યાને આશિષ આપવા લાગ્યા. ત્યાં ભેઠેલા મારા કુટુંબીજનો, સગાંઓ અને સ્નેહીઓ તે આશ્ચર્ય પામ્યાં, સ્તબ્ધ બન્યાં. એ ચોરીથી થોડે દૂર મારી પત્ની વેવાણુ બેઠે વાત કરતી હતી તેને મારા પુત્રે બોલાવી: 'મા, બટ કર, અહિં આવ!' અને પછી તે બધાં અલોપ થઇ ગયાં.

આ બનાવે અમારી સૌની આંખ ભિંબાઇ.'

*

બીમાર પુત્રની યાદ

આ બનાવ એક વાત સ્પષ્ટ કરે છે. પોતાની પુત્રીને પરણતી બેવાની વાસના એ માણસના દિલમાં, એ મરી ગયો હશે ત્યારે, રહી ગઇ હોવી બેઇએ.

એકવાર નહિ, અનેકવાર એવા પ્રસંગો બજાવામાં આવે છે કે, માણસને આગલા જન્મની યાદ આવે, અને તે વખતે અધુરી રહેલી કાર્યસિદ્ધિ પુરી કરવાની ભાવના તે સેવે. ૧૯૨૫ માં રંગુન પાસેના એક ગામડામાં એક બાઇને પુત્રી જન્મી હતી; લગભગ ૨૦ દિવસ પછી તે બોલતી થઇ. તેણે હાવભાવથી અને કંઇક અબણી ભાષામાં એમ જણાવ્યું કે, મારે મારા પુત્ર પાસે જવું છે ! તે છ માસની થઇ તોયે ગયા જન્મની યાદ તે ભૂલી ન હતી. વરસ દિવસમાં તે ચાલતાં શીખી અને

એક લીમડાનાં ઝાડ પાસે ઘણી વાર તે બેસી રહેતી. થોડી મોટી થયા પછી, તેણે જણાવ્યા મુજબ તપાસ કરતાં કાશ્મીરના એક ગામડામાં તેને લઈ જવામાં આવી. એ ગામ બેતાં જ તે દર્પથેલી થઈ ગઈ.

*

‘કેમ બેટા કેમ છે?’

તેણે કહ્યું ‘આજ મારું ગામ, મને અહીં જ રહેવા દો!’ અને જે ઘેર તેને જવું હતું ત્યાં તે ગઈ. ત્યાં એક માણસ ગંભીર બીમારી ભોગવતો હતો. ‘કેમ બેટા, કેમ છે?’ એવા ઉદ્દગારો આ બાળકીએ કાઢ્યા. એ બાળકી તરતજ ત્યાં દરખમાં ને દરખમાં મરી ગઈ. પેલા માણસ પણ મરી ગયો.

તપાસ કરતાં જણાયું કે એ બાળકી જે દિવસે જન્મી હતી તેજ દિવસે થોડા કલાકો પહેલાં પેલા માણસની મા મરી ગઈ હતી. એ માએ રંગુન પાસે પુનર્જન્મ લીધો હશે?

*

ઊંઘી ગયો, પછી...

એવોજ તાબુબીભર્યો બનાવ ઈંગ્લાંડમાં ચેશાયરમાં બન્યો હતો. ત્યાં ૧૧ વર્ષનો એક છોકરો નિશાળમાં આવ્યા પછી ગાદ નિંદ્રામાં પડ્યો, એ દિવસ લગી સૂઈ રહ્યો. ટાકતરોએ કહ્યું ‘તે ખૂબ ઊંઘે છે, તેને બીજું કંઈ દર્દ નથી.’ તે જાગ્યો ત્યારે તેણે એના પિતાને કહ્યું: ‘માફ કરજો, મને મારો ગયો જન્મ યાદ આવી ગયો છે, ત્યાં મારી પત્ની અને બાળકો છે. હું તેમની સાથે જઈને રહીશ.’ અને એનો પિતા પોતાના આ એકના એક અને બુદ્ધિશાળી પુત્રની વાત સાંભળી નવાઈ પામ્યો.

‘હું તમારો પતિ હતો!’

તેના કહેવા પ્રમાણે તે એને ઔરટ્ટેલિયા લઈ ગયો, ત્યાં એક ઇજનેરનું કુટુંબ હતું તેને જઈ આ છોકરો મળ્યો. ૩૫ વર્ષની એક ખડતલ અને માયાળુ બાઈને છોકરાએ કહ્યું: ‘તમારો પતિ ૧૧ વર્ષ પર મરી ગયો છે ને?’ ‘હા’ બાઈએ કહ્યું.

પછી, તેણે બધી ઓળખ આપી. મરનાર ઇજનેર હતો; તેની પાસે કેટલી મતા હતી. ક્યાં કાગળિયાં તેણે ક્યાં મૂક્યાં હતાં, પત્ની જોડે તેણે બે વાર કેવી ગંભીર મારામારી કરેલી એ બધું જ તેણે વર્ણવ્યું.

—અને બાઈ આંભી બની. ‘છોકરા, તું એ બધું ક્યાંથી જાણે?’ ‘માફ કરજો બાતું’ છોકરાએ કહ્યું: ‘ગયે જન્મે હું તમારો પતિ હતો’ અને પછી, પોતાનું જ ઘર હોય તેમ તે અંદર ગયો. કેટલીક વસ્તુઓ, ફર્નિચર વગેરેમાં ફેરફાર થયેલો તે પણ તેણે જણાવ્યું.

—અને પોતાના આગલા જન્મના પુત્રને જોઈ તેણે જાતી સરસો ચાંચી. પછી તે છોકરો એ કુટુંબ સાથેજ રહ્યો.

અધિપતિને કાગળ

મંજાઈમાંથી નહિ પણ બીજાં શહેરોમાંથી દરદરના ગામ-ગામોમાંથી સુશિક્ષિત અને અશિક્ષિત સર્વે તરફથી વિવિધ પ્રકારના કાગળો અબબારોના અધિપતિઓને મળે છે. કાષ્ઠક અંગ્રેજીમાં, ઘણાં ગુજરાતીમાં, એટલું જ નહિ પણ ફ્રેન્ચ અને જર્મનમાં, હિન્દી અને મરાઠીમાં અને

તામીલમાં પણ પત્રો આવે છે અને તેથી તંત્રી ભાષાવિષારદોનો સ્થાન રાખી આ પત્રો તેમની પાસે વંચાવી બધાને જવાબ કેમ આપતા નથી તે સમજાવું નથી.

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષામાં બહુ ઓછા પત્રો મળે છે. પારસી ગુજરાતી, ગામઠી ગુજરાતી, મારવાડી ગુજરાતી, સંસ્કૃતમય ગુજરાતી વગેરેમાં ઘણા પત્રો મળે છે. કેટલાક નમૂના આ નીચે છે:

*

રાહ જોજો, ફાગણ વદ બીજે !

‘જન્મભૂમિ’ પત્રના સંપાદક મહોદયના ચરણ કમળમાં...

ભારતવર્ષના કલુષિત રાજકારણના ક્ષેત્ર સંબંધી આપ મહાશયની વિચારમાળા બહુધા મને દોષિત લાગે છે કિન્તુ એ ક્ષેત્રમાં કિંચિત ચંચુપાત કર્યો હોવાથી મેં શનૈઃ શનૈઃ વિચારો બાધ્યા છે અને અનુભવનું નવનીત તારબું છે એ એ સર્વે વિચારો શુદ્ધ ભાવે લિખિત હોવાથી, પુસ્તકાકારમાં સુરક્ષિત સ્વરૂપમાં આપ મહોદયને મળે એવી ઉત્તમ વ્યવસ્થા મેં કરી છે. કદાચીત શુભ મુદ્દતના અભાવે ફાલ્ગુન કૃષ્ણ પક્ષ દ્વિતિયા પહેલાં તે પાઠવી શકાવાનો સંભવ નથી જ કિન્તુ મદદ તેની પ્રાપ્તિ થતાં જ આપ આપના કાર્યમાં એનો બટિત ઉપયોગ કરશે એવી સર્વથા આશા સેવું છું.

ભાવાનુભાવી,

પંડિત દીનમણિશંકર રતનમણિશંકરના
નમસ્તે.

*

ગુમાસ્તો નાસી ગયો છે

બીજો એક પત્ર નાના ગામડાનાં શ્રેષ્ઠ બાણેલા જીવાન્ક વેપારીનો છે—

મિસ્ટર 'જન્મભૂમિ'ના એડીટર સાહેબ,
તમારા પેપરમાં આવતા વેપારી બજારોના બાવ હું જોઈ છું,
એમાંથી રૂબ કાઢવાર સારી મળે છે એ માટે આભાર પણ
અમારી મોટી માર્કેટના ભાવો તમે આપસો તો સારું. બીજું
અમે તમારું પેપર અહીં વેચીશું તો હું કમીશન આપસો તે
લખસો. અમારો ગુમાસ્તો નરભેરામ ત્રણસો રૂપિયા ઉચાપત
કરી દેસ બાગી ગયો છે એનો ન્યુસ છાપસો. એ જવાથી
મોટો બળબળાટ થયો છે એમ પણ લખસો. એજ કામકાજ
લખસો.

*

મારવાડી વેપારી તરફથી

દૂર દૂર મદ્રાસ હલાકામાં, પેઢી ચલાવતા એક મારવાડી
વેપારીનો પત્ર આ રહ્યો:—

જત લખવાનું કે લઈને ઊંચે તણુ લગી લીધું, તણુ
માફક બેપારીકો ઊંચે બેપાર કરે. નીં તો કરે કાંય? અરે
બધી બજારોમેં તેઝીરી તો બાણે આગ લાગી સે. મારા લાથમાં
માલ ન્યાદા મરતાક થો. અરે લોક બધા કહે લડાઈ થાહી તો
મેં ખુબાખુબ માલ ભરીયો. પસે તો બાપા, ગભરાણો. આ
તેઝીરો ભરેસો કાંય? એક ગુજરાતી કહે ઓલી જન્મભૂમિમાં
તેઝીની કાંય વાત સે ખરી. ગુજરાતી વાંસી તો બાણું નીં,
પણુ ઓલા ગુજરાતી 'તેજનું તાંડવ' એણુ મથાળારો તુમારો
લેખ વાંસીઓ...

*

‘તુમે માને જસાવી લીધો.’

‘તુમે ખરાબર કાસો. આજકાલ બેપાર તો બાઈ, સટા જેવો થઈ ગીયો સે. કાંય ખબર પડતી નથ; દનિયામાં લડા-ધનો ગલાટો સે તે કાઈને લજે બેસવા દેતો નથ. તુમારો લેખ વાંસીને મેં તો માલ વેસવા મંડ્યો. નફો સોડતાં દખ તો થાય પણ દો બહી પસેં શું થાય તે કુલુ જણે. તંત્રી મદારાજ, એમ અમ બેપારીઓને સમજણુ આપતા રો’ તો કસો અછો! તુમે માને જસાવી લીધો. હવેથી હંમેસા તુમારું સાપું વાંસાવતો રહું છું. ભગવાન તુમારો બલો કરો, હાલ એજ, પરે કાંય દિન લખસું.’

બાળકો જેવાં મોટાંઓ

‘**ખ** પાછ, મારી સાથે પત્તાં રમવા બેસો’ એવી હત, પંડારના મયુર કાકાના કીકાએ કરી ત્યારથી મયુર કાકા દરિયાદ કરે છે ‘આ છોકરો મને રમવાનું કહે એ કેવું વિચિત્ર છે?’

પણ એ બાળકની મનોદશા સમજતા નથી દરેક બાળકને તેના માતૃપિતા સાથે રમવાનું કે કરવાનું, જમવાનું કે વાતો કરવાનું વધારે ગમે છે.

અને કંઈ કેટલાં મોટાંઓ જાતે નાની રમતો રમવાનું, અરે રમકડે રમવાનું પસંદ કરે છે એ પણ તેઓ જાણી જાય છે.

વૈજ્ઞાનિક તપાસ

અલખત, કાપડની મોટી દુકાન ચલાવતા ધારસીભાઈ કે દાણાબંદરમાં કામ કરતા નેહુસીભાઈ, મારવાડી બબરના દિવસ રાત સદા ખેલતા ટોપુમલ ઓ સૌ સાથે મળી લાકડાનાં રમકડાંથી રમે ઓ વાત વાહિયાત લાગે છે, પણ સાચું પ્રજ્ઞે તે ઓવું નથી. આ સંબંધી વૈજ્ઞાનિક તપાસ થઈ છે, અને ઓમ માલમ પડ્યું છે કે જેમ બાળકોને રમકડાંનો, નાની રમતો રમવાનો શોખ છે તેમ મોટાઓને પણ હોય છે.

*

ન્યાયાધિશ અને અધ્યાપક

ફાકેટેન્ડીટ નામના માણસે આ મનોદશા તપાસવા પાછળ વર્ષો ગાળ્યાં છે અને તેણે શોધ કરી છે. કે પ્રેમ કે વેપારના જ દાવ નથી પણ સામાન્ય રમતોના દાવ ખેલવાને જેમ બાળકો મન કરે છે તેમ મોટાઓને પણ મન થાય છે, ને તેઓ તેમાં તસ્લીન થાય છે. કાંઈ ન્યાયાધિશ લોખંડના નાના પાટા પર ચાલતી નાનકડી ઓન્જન ગાડીથી રાજ કેમ ન થાય ? કે પછી અધ્યાપક ખંડમાં કલાકો ગાળતો અધ્યાપક, પાનાનો મહેલ રમીને કે ભાંગીને મનરંજન કેમ ન કરે ?

*

રમકડાંગૃહ

ઓટલે તેણે આવાં મોટાં માણસો ને ખાસ કરીને નામાંકિત રાજપુરુષો કે ધારાસભાના સભાસદો માટે ‘રમકડાં ગૃહ’ તૈયાર કર્યું છે ઓ ‘રમકડાં ગૃહ’ માં વિવિધ પ્રકારનાં રમકડાં છે. નાનાં ઘરો બનાવી શકાય, નાની સ્ટ્રીમરો કે ટ્રેનો ગતિમાન

કરી શકાય, શલુગારેલા પુતળા નચાવી શકાય કે હસાવી શકાય, ભતભતના સ્વર કાઢતાં વાબાંઓ બનાવી શકાય એવી રચના એ ગૃહમાં છે. અને એ મોટા ગૃહમાં રોનકદાર શેતરંજીઓ પાથરી છે અને બાણીતા માણસો ત્યાં વિવિધ રમતો રમે છે.

*

બેંકર અને પત્રકાર

એક મોટો બેંકર છે. આજો દિવસ શરાફી ક્યાં પછી, લાખખોના દિસાળ કિતાબમાં મગજ પરોવાયા પછી, થાકીને તે અદિ આવે છે અને લાકડાંનો ઘોડો તૈયાર કરી તે પર અદાથી સ્વારી કરે છે. એક છે બાણીતો પત્રકાર: તે ત્યાં આવે છે અને પાણીમાં છબછબિયાં રમે છે ને ડુગ્ગા ઉડાવે છે. એક જંગી સ્ટોરના ત્રણ અધિકારીઓ આવી 'બપોની ઘર'ની રમત રમે છે અને એક મોટો ઇજનેર નિયમિત આવીને ઝાડ પર ચઢી વાંદરાની માફક ખેલો કરે છે.

*

સ્ત્રીઓ અને ઢીંગલી

સંતાન વિનાની કંઈક સ્ત્રીઓ પારકાં સંતાનોને લાડ કરે છે એ તો બાણીતું છે એટલું જ નહિ પણ એવી કંઈ કેટલી સ્ત્રીઓ ઢીંગલી રાખે છે, દીકરી માફક તેનું જતન કરે છે અને શલુગારે છે. આ રમકડાં ગૃહમાંથી એવી શલુગારેલી ઢીંગલીઓ મળે છે. એ ઢીંગલીનું બરાબર જતન થશે એવી ખાત્રી મળે તો જ સ્ત્રીઓને તે સ્વાધીન કરવામાં આવે છે.

ખરેખર, હજી તો હોળીનાજ દિવસમાં ઉત્તર દિશાના એક શહેરમાં ઢીંગલા ઢીંગલીના લગ્ન થયાનો પ્રસંગ બન્યો છે. ખરેખર! મોટેરાંઓ પણ રમકડે રમે છે એ 'સદ્ધ થયું' છે અહીંયાં અને પરદેશમાં!

ખાંડ ખાય છે !

‘તું તારા મનમાં શું ખાંડ ખાય છે ?’ અથવા ‘એ એના મનમાં શું ખાંડ ખાતો હશે ?’ એવી કહેતી આપણે ત્યાં પ્રચલિત છેઃ જે વેળા ખાંડ અલબ્ધ હશે અને આજે મનમાં નહિ પણ ચૂલામાં ને દૂધમાં મેવા ને મીઠાઇમાં, દાળમાં ને શાકમાં બધામાં ભેળવીને ખાંડ ખવાય છે ત્યારના જેટલી સામાન્ય નહિ હોય ત્યારે ઉપલી કહેતી પ્રચલિત થઇ હશે એમ લાગે છે. આજે તો ખાંડ કટલી બધી સામાન્ય અને જીવનની જરૂરિયાત સમી વસ્તુ થઇ પડી છે ? છેલ્લા ચારસો વર્ષમાં શોખની વસ્તુમાંથી એ જરૂરિયાતની ચીજ થઇ પડી છે એટલી બધી જરૂરિયાતની કે જગતભરમાં તેના જંગી ઉદ્યોગો સ્થપાયા છે અને જગજગ વેપાર થવા માંડ્યો છે.

૩

ચીનમાં એ બાણીતી હતી

એ ખાંડ લાગે છે તો નજીવી પણ દુનિયાભરની પ્રજાને આજે કામની વસ્તુ થઇ પડી છે અને તેથી ખાંડના ઉદ્યોગના પ્રતિનિધિઓની લાંડનમાં પરિષદ મળે છે. જૂના જમાનામાં, પ્રાચીન કાળમાં અને મધ્યકાળમાં ખાંડ બાણીતી ન હતી એમ જણાય છે. ગોળ કે સાકરના ગાંગડાનો ઉપયોગ થતો પણ પાસાદાર ખાંડ ભાગ્યે જ બાણીતી કે વપરાતી હતી. હમ્બોટ કહે છે કે, પ્રાચીન કાળમાં હિન્દમાં અને ચીનમાં સાકર વપરાતી, તે પાસાદાર પણ બનાવાતી પણ એના ગાંગડા મોટા રહેતા. પણ પશ્ચિમ એશિયામાં કે યુરોપમાં તો છેક જ અબાણી કે નવામની

વસ્તુ ગણાતી. કદી કાંઈ પ્રવાસી ચીન કે હિન્દ ખાણુ ગયો હોય તો તે કૌતુકભરી વસ્તુ તરીકે એને સાથે લઈ આવતો એટલુંજ, તે સિવાય યુરોપમાં તો કાંઈ સાકરને ઓળખતું નહિં. ખાંડની તો કાંઈને ખબર પણ ન હતી.

*

ગ્રીસમાં ઓળ જાણીતો ન હતો

પ્રાચીન કાળમાં ગ્રીસ રોમમાં ખાંડ છેક જાણીતી ન હતી એમ ન હતું એવું માનવાને પુરાવા મળે છે ખરા તેઓ તેને ખાંડ ન કહેતા, પણ મધ કહેતા: 'મધમાખીએ બનાવેલું નરિ પણ સાંતામાંથી નીકળેલું મધ' એ નામે એ વસ્તુ ઓળખાતી: મતલબ કે, શેરડીમાંથી રસ કાઢી તેને સુકવી દેવાનો પ્રયોગ થતો અને તેને 'મધ' તરીકે ઓળખાવવામાં આવતો. ત્યાં ઓળ હતો નરિ પણ ત્યાં ગળી વસ્તુ બનાવવાની હોય ત્યાં શેરડીના કુચા ઉકાળી એનું પાણી એમાં ભેળવવામાં આવતું હતું. પ્લિની તો કહે છે કે, લાકડામાંથી શેરડીના સાંતામાંથી અમુક પ્રકારનું મધ બનાવાય છે અને તેને, દવા તરીકે વાપરવામાં આવે છે. પ્રાચીન ગ્રીસ રોમના સામ્રાજ્યમાં આમ ખાંડ કે ઓળ બન્ને જાણીતાં ન હતાં.

*

શેરડીના શોધ

પાછળથી એમ જાણાય છે કે, કેટલાક સાદસિકા ત્રિપોલીના આખ્ય કે જંગલ વિસ્તારોમાં ગયા ત્યારે ત્યાં, ગ્રીચ જાડીમાં ઉંચાં ઝાડ પાંદડાં તેમણે જોયાં. એ શેરડીઓ હતી, પણ તેમને તેના ખમાલ શો? એ શેરડીઓ તેમણે ઉખેડી, ને

કાઠકે વાંદરવેડા કરી એ ચુસવા માંડી તેનો રસ મીઠો લાગ્યો. એટલે એ મીઠા રસના જાડની એતી ત્રિપોલીમાં ને એની આસપાસના વિસ્તારમાં ભારે કાળજીપૂર્વક થવા માંડી. એમાંથી રસ કાઢવાનો પ્રયોગ થયો અને નીકળે તેટલા બધા રસમાંથી સાકરના મોટા પથરા જેવા ગાંડા તૈયાર કરવામાં આવ્યા. એ સાકરને ભાંજીને કે દળીને રોટલા સાથે ખાવામાં આવી, અને મધ કરતાં પણ મીઠી લાગી તેથી એનો પ્રચાર વધ્યો. એ રીતે યુરોપમાં ખાંડ બાણીતી થઈ.

✧

મહાન ઉદ્યોગ થયો

આજથી પાંચસો વર્ષ પર ૧૪૨૦ ની સાલમાં પોર્ચુગીઝો સ્પેન આવ્યા ત્યારે શેરડી લેતા આવ્યા. ત્યાંથી જવા, સુમાત્રા, મદિરા અને બ્રાઝીલમાં શેરડીઓ ગઈ, અને એની એતી માટે અનુકૂળ એતરો ત્યાં લાખ્યાં એટલે એની ખીલવાણી પણ વધવા લાગી તેમ તેમ તેમાંથી સાકરને અને ખાંડને વૈજ્ઞાનિક રીતે વધુ ઉપયોગી, વધુ સફાઈદાર અને વધુ સસ્તી બનાવવાના પ્રયોગો થયા અને પરિણામે ખાંડનો ઉદ્યોગ મહાન ઉદ્યોગ થઈ પડ્યો.

લૉર્ડ લોધીયનને કાગળ

સ્વસ્તિ શ્રી સાગરપાર ટેમ્સતટે, લંડન નગરી મધ્યે, વેસ્ટ મિનિસ્ટરમાં, ઉમરાવ સભામાં સર્વે શુભોપમા આપવા ભોગ લૉર્ડ લોધીયન તે સિન્દુસ્તાનની મરી

પરવારેલી મતાધિકાર કમેટીના પ્રમુખ સાહેબની સેવામાં:—

મુંબઈથી લખીતંગ આપને હરદ્વેશ યાદ કરનાર નથુ-
ભાઈના રામ રામ વાંચજો.

જત તમે તાંના છાપામાં અમારા લેખનાં દુઃખ ટાળવા
હાર હાર લખો છો તે હું અલિંગે બેઠો બેઠો વાંચું છઉં ને મનમાં
વિમાસું છઉં કે આ લેખીયનને કંઈ ફેફડું બેફડું તો આવતું
નથી ને? કે પછી કંઈ મગજ ચસકી જવાતું વારંવાર બનતું છે?

*

તું બરે એમ લખે છ કે

ખીણું બધું તો ઠીક પણ તું બરે જાતી કોકીને એમ કેઓ
છ કે હું કાંગ્રેસમાં હોઉં કેની તો ફટ દેદને પરધાનની ગાદી
પર બેઠી બઉં અને ગવંડર પાહે ખાતરી ખાતરી લેવાની પરવા
ખી ની' કડ તારે મને એમ થીયા કરે કે તું ખી ખરો અક્કલનો
જોયમીર છે જો! ને વરી તું, જીવી ફીસીયારી મારતો છે જે
પરધાનના કામમાં ગવંડર જવારે વચ્ચે આયવો તીવારે એની
બેઠે લડી લાખું ને રાજનામું ફટકાવી જાહેબજ કરી ચાયલો
બઉં!

*

શીસ્ટીમમાં ની' રીયો કેની તો

તારી વાત તો અલિંગે મારા કોકીને કોકી તારે તેણે ખી
લસી લાખી જો: પે'લી પરથમ વાત તો એ કે તું કાંગ્રેસમાં
હી રીતે આવે? તું હું ખાદી પહેરવાનો છે કે તકલી પર બેઠી
'તકલી ચલા ચલા કે લેંગે...સ્વરાજ...' ગાવાનો છે? અચલા,
નખે માનતો જે કાંગ્રેસમાં આવવાનું હેલું છે? ને આયવા
પછી જે શીસ્ટીમમાં રે'વાનું છે તે શીસ્ટીમમાં ની' રીયો કેની
તો જવારલાલ ને વલ્લભભાઈ હાડકાં જોખરાં કરી લાખે જો

અહિં અમારે તાં, ખાસ્સી મજાની ખાદીની ટોપી પેરીને રાધવેન્દ્રરાવ ગબંડર થઇ ગયેલો ને આણીકા જમનાદા' એ'તા જેવા માણુદ પરધાન થીયા છ એમની હી વલે થાય છે એ તો 'કાઇ દા'ડો રૂબરૂ મળા તારે કે'વા. કાગરમાં એ ફસકલાસ વાતો શી રીતે કે'વાય ?

*

ખાદીના તાકા ઉંચકવા પડહે

ને હું સરકારની કાઉન્સિલમાં જવાનું, ને ભથ્થા લાડા ખાઇ બેહી રે'વાનું એજ કાંગ્રેસવારાનું કામ છે હું ? અયલા કાંગ્રેસમાં આવવો કે'ની તો બીજા કામબી છે. તારા જેવાને તો રચનાત્મકમાં જ બેહાડી દે: તું બી હમજે કે મને બી મયલા'તા; જરા વચાર તો કરી જો, ખાદીની ટુંકી પોતડી ને બહુ બદન પે'રી માથે ખાદીના તાકા ઉંચકી તારે ચેરેચેર ભટકવું પડહે.

*

ડાકુ મારતો નએ

દુબળા, ભંગીઆ, ગોલા વગેરે ની પાંદું બેડી એક પંગતમાં મળે તો બડા રોટલા ને રાખ પીવી પડહે. તારા મનમાં જે ઉનાળાની મ્હાબલેશ્વર ઉટ્ટીની લવા ખાવા મળહે. એવું કંઈ ની' બનવાનું જો તું તો વાજ ખાતો રે'વાનો. ને વેલાતથી કાંગ્રેસમાં જોડાવા રાતો બુમ જેવો આવહે તો, કારો કાયલા જેવો થઇને જવાનો: ફરી ફેલિજ જે, કાંગ્રેસનું નામ બામ નએ લેતો, ને અમે અમારે જે કરતા હોઇએ કે'ની તેમાં ડાકુ ને ડાપણુ બતાવવામાં મગજ ચલાવતો ની, ની' તો મગજ બહેર મારી જશે.

*

એમને બતાવી બેઠે

તડને ફડ લાગી લાવ્યું છ તેથી મનમાં દુઃખ ની' લગાડતો બાણીને આટલું લાવ્યું છ: ને તને બે મારી શલાહ વિષે વે'મ આમલો હોય તો આ કાગળ જેટલે'ં કે બટલરને બતાવી બેઠે તો તને ગમ પડહે.

*

કેરી હારી નથી

ખીજું, અહીં બધા મંજામાં છે. ઓણ કેરીનો પાક દારો નથી. આફા રતનાખીરીથી ખી હાફસના દારો ટોપલા આવતા નથી ને અમલહાડવારાનો ખી રિપોટ માફક નથી. તોખી, બનહે તો ડઝન બે ડઝન મોકલાવા તે રાખ બરે ગાદીએ બેઠે તારે, તારે ઘેર ઉબણીમાં કામ લાગહે. એજ કામકાજ ફરમાવસો.

☆

દિવસમાં બે વાર પાક ઉતરે છે !

તમારી ઉમ્મર શી લશે તેનો વિચાર હું ઘણીવાર કરું છું. પત્નિ અને પુત્રનો ઉલ્લેખ કોઈ વાર કરે છે એટલે તમે પરણેલા તો છોજ એમ લાગે છે પણ પહાપણના બે શબ્દ પણ લખો છો ત્યારે પ્રૌદ કે વ્રદ્દ કશો એમ કહ્યું છું. સંશય ટળે તે ખાતર આપનું વય જણાવશો ?' એવો પત્ર મને ચારેક દિવસ પર મળ્યો ત્યારે નવાઈ લાગી. વિદ્વતા પરથી વય પારખવાનો સમય હવે નથી રહ્યો એ પત્રલેખકને ખબર નહિ હોય ? તેમ છતાં મેં જવાબ લખ્યો કે: 'મારી વય ૧૫ વર્ષની છે.'

—સાથેજ એ વાંચી એને નવાઈ લાગે, ને પત્રવ્યવહાર લાંબો ચલાવે એ ભયે મેં તા. ક. માં લખ્યું કે, આમ તો વય મોટી છે, પણ જીંદગીમાં જોટલા વર્ષો સારી રીતે વીતાવ્યાં હોય એટલાં જ વર્ષો આપણે ગણવાં એમ મને શાસ્ત્રી દીનમણિશંકર તનમનશંકરે શીખવેલું તેથી આમ લખ્યું છે.

*

રાજા અને જોડૂત

દીનમણિશંકરે તો કહેલું તે કાંઈ પોથીમાં વાંચીને; એમણે મને જણાવેલું કે પ્રાચીનકાળને વિષે એક રાજવી જે કહેવાય તે, પોતાના મહાચતુર પ્રધાન સાથે અશ્વારોહણ કરીને એકદા મૃગયા રમવા જંગલમાં ગયો ત્યારે પોતા પાસે સોના-મહોરોની જે કહેવાય તે ચારેક કાથળી લેતો ગયો. માર્ગમાં એ અશ્વે, જે કહેવાય તે ડોકર ખાધી અને રાજવી જમીન પર ઢળી પડ્યો. નજીકની ભૂમિ પરથી એક કૃષિકારે એ જોયું, ને તેણે આવી રાજવીને રાહત આપી. ત્યારે જે કહેવાય તે આનંદ વ્યક્ત કર્યો અને પ્રજ્ઞયું: ‘હે કૃષિકાર! તારી વય કેટલી?’ એણે ઉત્તર દીધો: ‘રાજન! ચાર વર્ષની.’ અને આશ્ચર્ય ચક્રિત થયલા રાજાને એણે કહ્યું: ‘શાણા માનવીઓ, હે રાજા, પોતાનાં સારાં વર્ષો સાચી ઉમ્મર તરીકે લેજે છે.’

*

આપણે વાળ્યું છે તેનાં ફળ

રાજાએ એને સોના મહોરની એક કાથળી ભેટ દીધી.

રાજા તે પછી એની મહુલીએ ગયો. ત્યાં, આરામ લેતાં પ્રજ્ઞયું: ‘ધ્યારા જન્મતના તાત, આ વૃક્ષો તેં વાળ્યાં છે એનાં ફળ તારી જીંદગીમાં તો તું ચાખીશ નહિ.’

‘સાનું, રાજન’ બેઠતે કહ્યું ‘પણ મારા પિતાએ વાવેલાં
વૃક્ષોનાં ફળો હું ચાખું છું: મેં વાવ્યું છે એનાં ફળ મારા
વંશને ચાખશે.’

રાજ ખુશ થયો. એણે સોનામહોરોની બીજ કાચળી ભેટ
કરી. પણ અકાર બેઠતે બેઠ લીધું કે રાજ પાસે બીજ સોના
મહોરોની બે કાચળીઓ છે એટલે એ વાતે અદ્યો.

‘રાજન, મારા પિતાએ વાવેલાં વૃક્ષો ૪૦ વર્ષ પુલેકાલે
છે, મારાં વાવેલાં વૃક્ષો વાવ્યા પછી બે વર્ષ પુલેકાલે છે!’

‘ઓહો!’ રાજએ કહ્યું અને તેણે ત્રીજી કાચળી ભેટ
આપી દીધી.

*

ફળ ક્યારે આવે?

એટલે બેઠતે પ્રણામ કરી કહ્યું: ‘બાપુ! એક વાત કહી
દઉં. મારા પિતાએ ને બીજાઓએ વાવેલાં વૃક્ષોને વર્ષમાં બે
વાર ફળો આવે છે, જ્યારે મારાં વૃક્ષોને તો દિવસમાં બે વાર
પાક ઉતરે છે.’

અને રાજ દિગ્મુદ થઇ બેઠજ રહ્યો. તેણે પોતા પાસેની
સોનામહોરોની છેલ્લી ચોથી કાચળી પણ આપી દીધી અને
તરતજ, જે કહેવાય તે ચેતી ગયેલા પ્રધાને કહ્યું: ‘રાજ!
તત્પર ઉઠો, મૃગયા કરવા જવાનું મોકું થાય છે!’

*

રાજ્ય ગીરવે લખાવત

અને રાજએ બેઠતની વિદાય લીધી. પ્રધાને કહ્યું: ‘રાજના!
આ પવનુ વખત રોકાત તો એ આપણું રાજ્ય ગીરવે લખાવી લેત!’

રાજ એ વાત સાથે કબૂલ થયો.

આજના જમાનામાં આવી નાની બાબતોમાં ભેટ આપી

દેનારા ઉલ્લુ રાખ્યો તો છે પણ એમને જ્ઞાનમાં સમજવી દેનારા પ્રધાનો નથી.

સટોડિયાનાં માનસ

સટો-સદે તો લાગે થી દુષ્સે મીઠા ને ન સદે તો કરે સદાચટો' એ તો સૌ કાલજાણે છે, છતાં કાણ જાણે પણ મુંબઈની ૮૦ ટકા પ્રજા એક દે જીજ્ઞા પ્રકારના સદ્ગામાં મશગુલ રહે છે.

‘જીવોને, આ વેળા દશ લબર ડીફર્ડમાં કમાયો’ એમ એક પાટોશીએ એની પત્નિને કહ્યું: ડીફર્ડ એ કાપડની ગાંસ-ડીનો વેપાર છે કે ઝવેરાત છે એની એ બાંધને તો કાંઈ ખબર નહિ: પણ એ જાણવાનીયે એને તમા શી હોય? પતિ દશ લબર કમાયા એજ એને મન મોટી વાત હતી. પણ પછી જ્યારે પંદર દિવસ પછી, એજ ડીફર્ડમાં એ ગ્રહસ્થે આઠ લબર ગુમાવ્યા ત્યારે એની પત્નિએ ડીફર્ડનો ધંધો એટલે શું એની તપાસ કરવાની કાળજી રાખી.

*

એક જણનો ખુલાસો

‘ડીફર્ડમાં એ કમાયા ને એમાં એમણે ગુમાવ્યા પણ ડીફર્ડ એટલે શું?’ એણે મારા જવાબે એકને પૂછ્યું.

પેલાએ જવાબ દીધો: ‘ડીફર્ડ એ નામનું ઉંચી ભતનું કેસર આવે છે. ધારો કે ૩૦ ૫૦૦૦૦૦ નું એ કેસર અહીંથી સ્ટીમરમાં વિલાયત મોકલી દે ને ત્યાં ૩૦ ૬૦૦૦૦૦ માં વેચી દે

તો એમને દસ હજાર નફા થાય ને ૪૦૦૦૦ માં વેચે તો દસ હજાર ખોટ બચ.

*

ત્યાં ખપ કેમ વધ્યો ?

‘તે-એ ડીફર્ડની માંગ અત્યારે જ વિલાયતમાં કેમ પડી ?’ એ બહેને પૂછ્યું.

‘જીવોને, ત્યાં રાજ્યારોહણ છે એટલે બધા બજારમાં તેજ છે: કેસરનો ત્યાં પહેલો ખપ અને ડીફર્ડ છાપની કેસર પર એ લોકો આફ્રિકા છે’ પેલાં બહેનને સંતોષ થયો; એને પણ એમ લાગ્યું કે, આ ખોટ ગઈ તો ગઈ પણ હજીએ પતિ ડીફર્ડમાં ધંધો કરી ૨૫-૫૦ હજાર ખાટી લે તો ખોટું નહિ.

*

દ્રષ્ટિ-પેલા પાટિયા પર

થણાં ચે માણસો જેઓ શેરબજારમાં રચ્યા પચ્યા રહે છે તેઓ પણ પોતે જે કંપનીઓના શેરો લે છે કે વેચે છે તે કંપની શું કામકાજ કરે છે, શું બનાવે છે કે શું વેચે છે, તેનું કારખાનું ક્યાં છે ને તેના સંચાલકો કાણ છે એ કાંઈ બાણતા નથી: તેમને એ બાણવાની દરકાર જ નથી: સવાર, બપોર ને સાંજ તેમની દ્રષ્ટિ તો શેરબજારના પાટિયા પર જ રહે છે.

*

બેલાપુર-‘કાપડની મીલ !’

પેલાં મોટે ભાગે મીલશેરોમાં સોદા વધુ થતા એટલે બેલાપુર પણ કેમ બાણ મોટી કાપડની મીલ હોય તેમ કટલાક ખારતા: સીંધીયાના શેરોમાં તેજ આવી ત્યારે એક ચતુરે મને કહેલું કે, ‘તાતાના લોખંડનું કારખાનું ધીકતું છે, પણ સીંધીયા હજી વધુ પ્રગતિ કરશે. એ લોકો તો સ્ટીમરો પણ બાંધે છે ને !’

*

બર્માનાં ઘોતિયાં સારાં !

બુંદીના શેરામાં ઝમક આવી'તી ત્યારે બુંદીવાળા ખાવાની બુંદીનોજ ધંધો કરતા હશે એવી એક જણની કલ્પના હતી. 'બર્મા' તો કાપડનીજ મીલ છે એમ માની એના શેરા ખરીદનાર એક મારવાડીએ કહેલું કે: 'અરે બર્માડી ઘાતી મીલે કેા ની ? બર્મામે ઘાતી ભાત ચોકખી હો રહી હે !'

*

મને શી નારખત ?

હમણાં હમણાં તાંબામાં ઠીક સટો ચાલી રહ્યો છે પણ તાંબાની લેવડદેવડ કયા માપથી થાય છે તેની, એમાં લીધા દીધા કરનારાઓને ખબર નથી. મેં એક જણને કહ્યું કે તાંબાનું માપ ભારથી થાય છે ત્યારે તેણે જવાબ દીધો:

'ભારમાં કે પડે હે ? માને તો લેણુદેણુ તેજ મંદીકી હે. પીછે ઓ ખાંડી કે ભાવસે હો કે મણુ કે ભાવસે હો: જુ કેા માને બેરો કેા ની !'

☆

વાણ નોતર્યો મહેમાન

મગ્રાટ કે કા જ્યોર્જનું રાજ્યારોહણ છે તેમાં વણુનોતર્યા રાજઓ અને મહારાજઓ, વેપારીઓ અને વિદ્યાર્થીઓ, વિદ્યાસીઓ અને વારાંગનાઓ બધા જ ઉપડયા છે. ગણ્યાગાંઠ્યા રાજઓને જ આમંત્રણ છે છતાં ચોકખંધ રાજઓ ઉપડયા છે. એમને લાંડનમાં અધિકારીઓએ

હતારાની ચોકખી ના પાડી છે. રાજ્યારોહણ નિહાળવા તેમને એક મળી નથી તો પણ તેઓ 'હાલી નીકળ્યા' છે.

*

વડોદરામાં રાજવી લગ્ન

આવાજ એક પ્રસંગ વિશે ગુજરાતમાં એક દંતકથા પ્રચલિત છે.

ઘણા વર્ષો પર વડોદરામાં એક રાજકુમારનાં દળદળભર્યાં લગ્ન હતાં: હિંદભરમાંથી રાજ મહારાજાઓને ખાસ આમંત્રણથી તેડાવવામાં આવ્યા હતા. કાઠિયાવાડનો કેટલોક ભાગ એમને ખંડીથી હોવાથી ત્યાંના કેટલાક રાજાઓ, મહારાજાઓને ખોલાવવામાં આવેલા, પણ એક દરબારને આમંત્રણ નહોતું.

*

'જયા વિના ચાલે નહિ'

લગ્નતિથિ નક્કી થઇ અને ખીબ મહારાજાઓને આમંત્રણો ગયાં તેની ખબર પડી ત્યારે આ દરબારે વિચાર્યું: 'આવશે, આજ નહિ તો કાલે કંકાત્રી આવશે, કોઇ ખાસ માણસ આગ્રહ કરવા એ આવશે' પણ કોઇ જ આવ્યું નહિ ને લગ્નનું થોડા દિવસ જ રહ્યા એટલે એમણે નિર્ણય કરી લીધો કે 'આવા સમારંભમાં આપણને નોતર નથી તે ગાયકવાડની વિસ્મૃતિનું કારણ છે માટે આપણને ગયા વિના ચાલે નહિ. ભૂલ તો મોટા મોટાની થાય છે. દક્ષતરમાં રાજ્યનું નામ નાખવાનું સરકાર જેવા ભૂલી જાય તો કંકાત્રી નાખવાનું ગાયકવાડ ભૂલી જાય પણ તેમને ખોટું લાગે તેવું આપણે કરવું બેઠએ નહિ.'

—અને મોટા રસાલા સાથે તે વડોદરે લગ્નમાં જવા ઉપડ્યા.

પાલખી મોકલાઈ

વડોદરે મહેમાનોની મોટી યાદીમાં એમનું નામ નહોતું. એટલે પાદર પરજ તે અને તેમનો રસાલો પડી રહ્યા. ત્રણેક દિવસ એમ વીત્યા. છેવટે, લગ્ન સમારંભના સ્વાગત અધિકારીઓને કાને વાત ગઈ કે કોઈક નાનકડા રાજ્યના દરબાર મોટા રસાલા સાથે લગ્નમાં આવ્યા છે પણ પાદરે પડી રહ્યા છે. ઉતારાની જોગવાઈ તો હતી નહિ છતાં ગમે ત્યાં સમાસ કરી આપીશું એમ વિચારી તેમણે, લગ્નને આગલેજ દિવસે, એક પાલખી તેમને તેડવા મોકલી.

*

દરબારે વચ્ચે ઝઘડો

દરમ્યાનમાં તો જેમ સમ્રાટના રાજ્યારોહણ માટે વગર નોતરે વિધવિધ રાજવીઓ લગ્નને પાદરે પહોંચી ગયા છે તેમ વડોદરાને પાદરે આઠ દશ દરબારો આવી પહોંચ્યા હતા !

એટલે પાલખી આવી ત્યારે એક દરબાર કહે કે, એ મારે માટે છે, ને બીજા કહે કે, મારે માટે. એમ તેઓ લડવા માંડ્યા.

પછી, પોતપોતાના ડાહ્યા પ્રધાનોની સલાહથી એવા નિર્ણય કર્યો, કે કોઈએ પાલખીમાં બેસવું નહિ. બધાએ ચાલતા જવું ને પગરખાં પાલખીમાં મૂકવાં.

*

લગ્ન પછી ત્રણ માસે વિદાય

આમ તેઓ ઉતારે પહોંચ્યા. લગ્ન થઈ ગયાં. બીજા આમંત્રિત રાજા મહારાજઓ પણ વિદાય થયા પરંતુ પેલા થોડા બાપુઓ તો ખસે જ નહિ. તેઓ અંદર અંદર વાતો કરે

‘કે આપણે ત્યાં કામ તો થાણું છે, પણ યજમાનના કહ્યા વિના જવાય જ કેમ?’ આમ કરતાં ત્રણ માસ વીત્યા અને જ્યારે તેમને મોઢે ચઢી કહેવામાં આવ્યું કે, લગ્ન તો ક્યારનાં થયતી ગયા છે ને હવે કાંઈ મહેમાનની જરૂર નથી ત્યારે તેઓ ગયા.

—લંડન ગયેલી રાજકોની વણજાર પણ એવું કરે તો નવાઈ નહિ.

ખુશીથી લઈ લે

એક વેપારી માણસ, શરીરે ભારેખમ લાગતો હતો તેથી અને ખાસ કરીને તેના કાટના અંદરના ખીસામાં વજન જણાતું હતું તેથી, તેનું ખીસુ કાપી નશીબ અજમાવવાની તક એક ખીસાકાતરે મેળવી લીધી. તેણે ખીસુ કાપ્યું અને પાકીટ સરી પડ્યું. વેપારીના પગ પરજ એ પડતાં તે ચોકથો. તેણે નીચા વળી જોવા માંડ્યું, પેલો ખીસાકાતર તે પાકીટ ઉઠાવતો હતો તે જોઈ વેપારીએ કહ્યું: ‘લઈ લે, ભાઈ લઈ લે: એ મારું છે પણ હું તને તે ખુશીથી આપું છું. એમાં નોટાનો થોકડો નથી પણ આજ છ માસથી મને સતાવી રહેલા લેણદારના આંકડાઓનો થોકડો છે. તને હાવે તો તે વાંચી, બધાં આંકડા ચુકવી દેજે: પ્રજા તારૂં બહું કરશે.’

સોલિસીટરો અને કોમી એકતા

કોમી એકતા એ આપણા દેશ માટે એક મહાન પ્રશ્ન બની ગયો છે. અનેક ધર્મના અને અનેક જાતના સંસ્કારના માનવો આ ભૂમિમાં વસે છે અને તેથી તેઓ વચ્ચે કળ્યાકાંકાસ થયા કરે છે. એ કાંકાસ ટાળવા માટે વારંવાર સમજુતીઓ થાય છે પણ કોમીવાદીઓ સમજતા નથી ને રાષ્ટ્રીયતા કેળવતા નથી. ઘણાં વખતથી મને એમ લાગે છે કે, આ સંબંધમાં મુંબઈના સોલિસીટરોએ જે આગેવાનીભર્યું પગલું લીધું છે તે તરફ કેમ કોઈની દ્રષ્ટિ ફરતી નથી ? સામાન્ય રીતે, ધારાશાસ્ત્રીઓ, થએલા કે થતા કાંકાસને વધારે છે, કોર્ટમાં પોતપોતાના પક્ષ તરફથી બરાબર ટાંટો ચલાવે છે; પરંતુ તેઓ પોતે, જે અબજ રીતે કોમી એકતા બનાવી રહ્યા છે તે સાચેજ પ્રશંસાપાત્ર છે.

*

જે કોમના માણસો

ખ્રીસ્તી હો કે પારસી હો, મુસ્લીમ હો કે યાહુદી હો, દરેક સાથે લગીમળીને રહેવામાં જ નહિ પણ એમની સાથે બાળીદારીમાં ધંધો કરવામાં અને એમનાં નામ સાથે પોતાનાં નામ બેડી, વર્ષોથી એ પેઢીનું ગૌરવ બજાવવામાં તેઓ રાત દિવસ જે મહેનત કરે છે તે નોંધવા યોગ્ય છે. ભલભલા સનાતની બ્રાહ્મણ સોલિસીટરો મુસ્લીમ કે ખ્રીસ્તી સોલિસીટર સાથે પોતાના નામનો છુટથી ઉપયોગ કરવા દે છે; એવાં કેટલાંક નામો આજે મુંબઈમાં સોલિસીટરોની ધીકતી પેઢી-

ઓનાં છે, ને તે પરથી ખાત્રી થાય છે કે, પરકામના માણસો સાથે ધંધો કરવામાં સોલીસીટરોની જ મોટે ભાગે આગેવાની છે.

*

બેન્કમીન હત્રપતિ

મી. બેન્કમીન સાથે હત્રપતિ જોડાયા છે.

આપણા મનમાં કે મી. કેપ્ટન કોઈ દુકડીની સરદારી લેશે, પણ તેમણે તો વૈદ્યની જોડે બેસીને કાયદાની સલાહો આપવા માંડી. ચીટનીસ કોર્ટનું મંત્રીપદ કરવા ન જતાં મી. કાંગા જોડે જોડાયા. દક્ષિણી સાથે ગુજરાતી સોલીસીટર જોડાયાની દાખલા અનેક છે પણ તેમાં દાસોલકર એન્ડ જેપ્ટારામ અને પાદારે લીલાધર તથા રાઘવૈયા નગીનદાસએક એક પ્રાંતના પ્રતિનિધિ જેવા લાગે છે.

*

એન્ડ્રો ગુલાબચંદ વાડીયા

એવી બીજી પણ કેટલીક પેઢી છે. મેસર્સ ધરમસી દીનકરરાવ નંદલાલની, મુળગાંવકર મોદની, હાકારદાસ મડગાંવકરની, મણિલાલ ખેર એન્ડ અંબાલાલની, મોહીલે પારેખ એન્ડ માણિકલાલની, ત્રણ જુદી જુદી કામના માણસો એકઠા મળીને પણ સોલીસીટરની પેઢી ચલાવે છે. જેમ કે: એન્ડ્રો ગુલાબચંદ વાડીયાની; મુળજી પ્રધાન અને પરેરાની. બે પારસીઓ ને એક હિંદુ હોય એવી બે પેઢીઓ ધ્યાન ખેંચે છે (૧) જલ્દાખીર, ગુલાબરાય એન્ડ બીલીમોરીઆ; (૨) મીનોચેર મંચેરશા એન્ડ હીરાલાલ.

*

બે હિંદુઓ : એક ખ્રીસ્તી

બે હિંદુઓ સાથે કોઈ ખ્રીસ્તી મળ્યા હોય એવી એકજ

બણીતી પેઢી છે. દક્તરી, ફરેરા એન્ડ દીવાનની તેમ વળી બે હિંદુઓ સાથે એક પારસી જોડાયેલો દાખલો બે પેઢીઓમાં છે. ભાષાંકર, કાંગા એન્ડ ગીરધરલાલમાં અને મટલાઈ, જમીએતરામ એન્ડ માદનમાં.

*

તૈયબજી ડાહ્યાભાઈ

એક હિંદુ સાથે એક ખ્રીસ્તી જોડાયેલાં ઉદાહરણ ફરેરા એન્ડ વલ્લભદાસમાં અને પારસી સાથે યાહુદી જોડાયેલાં પટેલ ઇઝીઝીઓલમાં મળે છે. તેમ જ હિંદુ સાથે ખ્રીસ્તી કે મુસલમાન જોડાયેલાં ઉદાહરણ પરેરા પ્રધાન એન્ડ શાજલભાઈમાં તેમજ રણુછોડદાસ લકીમમાં અને હિંદુ મુસ્લીમના મુંદર ઐક્યનું ઉદાહરણ તૈયબજી ડાહ્યાભાઈમાં મળી રહે છે.

સ્ત્રી સોલીસીટરો

સ્ત્રીઓ પણ સમાન લક્ષ માંગે છે, ને મેળવે છે. પુરૂષો જે જે ક્ષેત્રમાં વિચરે છે તે તે ક્ષેત્રમાં સ્ત્રીઓ પણ હવે જોવામાં આવે છે. રમતગમતના કે સામાજિક સેવાના, લવાઈ ઉડ્યનની કે તરવાની પરિકાષના ક્ષેત્રમાં જ નહિ પણ રાજકારણમાં તેઓ ભાગ લે છે. તેઓ દાક્તરો થાય છે અને હોસ્પીટલો ચલાવે છે. કૃતલીક બહેનો ધારાશાસ્ત્રી થાય છે અને અદાલતમાં જોરદાર દલીલબાજીમાં આગળ આવે છે.

પણ મુંબઈમાં કૃતલીક બહેનો સોલીસીટર થઈ છે ને પ્રેક્ટીસ કરે છે. હમણાં તો તેઓ જુનિયર બાબીદારો તરિકે

કામ કરે છે પણ વખત જતાં તેઓ સીનીયર ભાગીદારો થશે એ નિઃશંક છે.

*

અસંખ્ય પાટિયાં જોવા મળે

સોલીસીટરોમાં નામોના શંભુભેળા વિષે લખતો હતો ત્યારે, મને એ વિચાર આવ્યો અને એમ થયું કે, સ્ત્રીઓ પણ સોલીસીટરોની પેઢીમાં ભાગીદાર થાય અને એમનાં નામ પણ ઓફિસની ખૂલારનાં પાટિયાં પર નજરે પડે તો કેવું લાગે? સ્ત્રી પુરુષ, સોલીસીટર તરિકેના ધંધામાં પણ સમાન લક્ષ ભોગવે છે એ પુરવાર થાય. મેટ્રોજ સ્ટ્રીટમાં, હોર્નબી રોડ પર કે દલાલ સ્ટ્રીટમાં લાઇકાર્ટની આસપાસના લતાઓમાં એવાં અસંખ્ય પાટિયાં જોવા મળે.

*

અંબુતાઇ એન્ડ અમીન

એ પાટિયાં કેવાં હશે? માત્ર એક કામના સ્ત્રી પુરુષોનાં નામો એ પાટિયાંઓ પર જોવા મળશે. એમ નથી પણ તેમાંયે અનેક કામી એકતાના દાખલા નજરે પડશે.

ફુસમ, ખરશેદજી એન્ડ જોન્સન એવી એકાદ પેઢી નજરે પડશે અને વળી કાર્થ ટેકાણે અંબુતાઇ એન્ડ અમીનનું પાટિયું હશે. સ્મટસ, શકરાભાઇ એન્ડ સુલોચનાને નામે કાર્થ ઓફિસ જણાશે અથવા તો, ફલુસે ફલફુંવર એન્ડ ફાઝલભાઇનું સુંદર પિત્તળના અક્ષરે લખાયલું પાટિયું નજરે પડશે.

ભાગીરથી, ભીમજીભાઇ એન્ડ બામમોટ અથવા તો હસ્મત, હાથીભાઇ એન્ડ હાટશોન એવા નામની ઓફિસો પણ અસ્તિત્વમાં આવશે એ નિઃશંક છે.

*

એમીલી એન્ડ ઉકાભાઈ

કાંઈ એ બહેનો એક ઓફીસમાં ભાગીદાર હશે તો તે રશીદા એન્ડ રૂકમણી કે મહેરાં એન્ડ મોઘી બહેનને નામે પાટિયાં મુકાવશે.

એમીલી એન્ડ ઉકાભાઈ અથવા તો રાઘવજી એન્ડ રૂબી એવા નામે ખ્રીસ્તી બહેનોની ઓફીસો પણ હશે ત્યારે વળી ડાહીબહેન એન્ડ ડીસોઝા કે રોજર્સ એન્ડ રાધાબાઈ નામની લિંદુ બહેનોની ઓફીસો પણ હશે.

*

કાતમા, ફોગટલાલ પરેરા

લિંદુ, મુસ્લીમ ખ્રીસ્તી ત્રણે કામ જોમાં નજરે પડે એવી 'કાતમા, ફોગટલાલ એન્ડ પરેરાની પેઢી અથવા મયુરભાઈ, હીલ્ડા એન્ડ હકીમ એવા નામની ઓફીસ પણ અમલમાં આવશે. એ ભાઈઓ પોતાની અટકથી સોલીસીટરની પેઢી ચલાવે એવા દાખલા છે; તેમ કાંઈ એ બહેનો પણ કાયદાના સલાહકાર થઈ શકે અને સુશીલા એન્ડ સરોજની કે એવા નામથી ચાલતી ઓફિસ પણ હશે.

*

તેઓ ન્યાયાધિશ થશે

સ્રીઓ, આમ સોલીસીટરો તરિકે ન્યારે ધીકતી પ્રેક્ટીસ કરતી થશે ત્યારે, તેઓ મોટે ભાગે પોતાની ખ્રીફો પણ સ્રી બેરી-સ્ટરો કે એડવોકેટોને આપશે; તેઓ ધીકતી પ્રેક્ટીસ અને કીર્તિ પ્રાપ્ત કરશે અને વખત એવો આવશે કે, એ બેરીસ્ટરોમાંથી કાંઈકનાં નામ સર્વોત્કૃષ્ટ ધારાશાસ્રીઓ તરીકે સુવિખ્યાત થશે. તેમાંની કાંઈ હાઈકોર્ટના ન્યાયાધિશ તરિકે નીમાશે તેમજ કાંઈ એડવોકેટ જનરલ પણ થશે.

ધર્મખાતાઓના કે સગીર વારસોના ટ્રસ્ટીઓ તરિકે બાણીતા સોલીસીટરો નીમાય છે. સી સોલીસીટરો થશે ત્યારે તેમનાં મુખારક નામ પણ ટ્રસ્ટીઓની નામાવલિમાં નજરે પડશે.

મોડા થતા મુકદમાઓ

મખાઈની લાઈ કોર્ટમાં એક ગૃહસ્થે માંડેલો દાવો પાંચ-છ વર્ષથી એમ ને એમ પડ્યો છે. અવારનવાર સુનાવણી ચાલે છે પણ દાવાનો અંત આવતો નથી. જેટલી રકમ માટે એણે દાવો માંડ્યો છે તેટલી રકમ કરતાં ચારગણી વધારે રકમ તેણે દાવા પાછળ ખર્ચી છે અને હજી જેટલી ખર્ચાશે તેનો અંદાજ એ કે બીજું કોઈ કરી શકતું નથી. દરમ્યાનમાં એને વેપારમાં જોટ ગઈ છે અને આજે દુકાન ચલાવવા જેટલી તેનામાં રિંમત નથી તો દાવો ચલાવવા જેટલી તો ક્યાંથી હોય ?

•

કોને કેવો ફાયદો થાય છે ?

મુકદમાઓ કે દાવાઓ લાંબાંયે જાય તેમાં ફરીઆદ કે આરોપી, વાદી કે પ્રતિવાદી બંનેને લાનિ થાય છે એવી માન્યતા પ્રચલિત છે. પણ સજિટમાં બનતો દરેક પ્રસંગ કોઈને પણ કોઈ રીતે હિતકર્તા છે એ ભૂલવાનું નથી. દાવા લાંબાયાથી કોને કેટલો ફાયદો થાય છે એનું સરસ ઉદાહરણ ૧૮ મી સદીના સુવિખ્યાત ફ્રેન્ચ ધારાશાસ્ત્રી મોન્સ્યો શરડને ઈના પિતાએ આપ્યું હતું.

•

પિતાને કહેતો ત્યારે

આ જુવાન ધારાશાસ્ત્રીનો પિતા પણ વર્ષો લગી ધારા-શાસ્ત્રી હતો અને એ ધંધામાંથી ફારેગ થયા પછી પોતાના પુત્રની કારકિર્દી રસભરી રીતે જોતો. દરરોજ પુત્ર ઘેર આવી અદાલતમાં પોતે કથો કેસ કેવી રીતે લડ્યો તેનું વર્ણન પિતાને કરતો. પિતા એની જુદી અને શક્તિથી મુગ્ધ થતા. કાંઈના શુંચવાડાભર્યા દાવામાં પુત્ર વિજય અપાવતો તો તે વાત પુત્ર પિતાને ગૌરવભરી રીતે કહેતો.

*

દાવો જીતાયો તે ખરાબ

વર્ષો લગી ચાલેલા વારસાને લગતા એક દાવામાં આ જુવાન ધારાશાસ્ત્રીને હત મળી. તેણે તે વાત પિતાને કહી.

‘અનેક વર્ષો થયાં આ દાવો જીતાતો ન હતો. આજે જીતાયો, તમને કેમ લાગે છે?’ પુત્રે પિતાને ‘પૂછ્યું’, અને પિતાએ જવાબ દીધો. ‘ખડુ જ ખરાબ થયું’, બેટા, ખડુ જ ખરાબ થયું.’

‘કેમ? શું ખરાબ થયું?’ પુત્રે આનુરતા દાખવી.

*

એમાંથી આ ખધું થયું

‘જો બેટા, સાંભળ’ પિતાએ વાત કરવા માંડી. ‘આ દાવો લડવાનું લઈને મેં મારી કારકિર્દી શરૂ કરી, તેમાંથી થોડું ધન મેળવી હું પરણી શક્યો; તને સારી કેશવણી આપી શક્યો અને તારી પોતાની પ્રેક્ટીસમાં પણ મદદ કરી શક્યો અને તે શું કયું?’ પિતાએ બ્રકુટી ચઢાવી વાત લંબાવી ‘ત્રણ આવાડિયામાં, તેં આપણને થતી મજલખ આવક બંધ કરી

દીધી : બે દાવો ચાલ્યા કુર્ચો હોત તો તું અને તારાં પરીયાના પરીયા નહી શકત એટલું તું કમાયો હોત.'

લોર્ડ બ્રેબોર્નને કાગળ

સ્વસ્તિ શ્રી બેલાર્ડપીયર બંદરે મહા શુભસ્થાને સર્વે શુભોપમા આપવા બેગ રાજરાજેન્દ્ર પ્રતિનિધિ, મુંબઈ સુબા માઈકલ હરબર્ટ રૂડોલ્ફ નેચબલ ઉર્ફે લોર્ડ બ્રેબોર્ન બેગ—

તમેને કાઈ દાવો મેં કાગર લયબો નથી પણ અવે બરે તમે અમને છોડીને ચાલ્યા તારે મકુજે બે બોલ કહી દેઉં એમ થીઆ કરતું છે ને તેથીજ મકુજે આ કાગર લયબો છે...

તમેને બે કલાક પર ટાઉન હોલમાં માનપતર મયલું તથા એમ નબે માનતા જે મુંબઈના લોકો બહુ દલગીર થીઆ છે.

*

એને ટેવ પડી ગઈ છે

એ તો અમારી મંછીપાલીવારા ટેવઈ ગયલા છે બે : કાઈ ગવંડર બય કે વાછડો બય તારે એમના દલને દખ થાય છે ને કાઈ નવો આવે કે ની' તેના ઓવારણાં લે છે. તમે બઓ તે અમને વહમ લાગે છે એમ માનપતરમાં કીધુંછ તે, લાઈને કહું જે, તદન ડીંગલ મારેલું છે બે. એવા તો કંઈ આયવા ને કંઈ ખીયા એ બધી વેરા એના દીલને દખ લાગેલું છે એટલે એ હાથેહાથુ છે એમ માનવાની બુલ ની' કરતા. હઉવે.

*

તમેને વહનું લાગે તો

એ વાત તો કાચી જે આવડા મોટા ઇલાકાનો હાકમ આપેલો જય તે લઈને લાગે તો ખરું. પણ એ જય તેને જલ્દી બીજે કાં નથી આવતો જો ! બે દાડા પેલે આવીને લગ્ની બેઠેલો છે એટલે દઉના મનમાં આસ્વાસન છે જે ગવંડર નવો આવવો છે એટલે તમેને સુખેથી જવું હોય તાં જાઓ. તમેને જતાં વહનું લાગે તો છાતી પર પથરો રાખી ભાર કાઢી લાખજો.

તમે વેલાત જહો એટલે કે તમારા દેસમાં જહો એટલે લઉ ગમી જહે; ફકર ન કરતા.

*

હસમુખા ગવંડર

તમે જહુ ભલા મનીખ એ તો હું ધરમના સોગન ખાખને કેઉ છું. તમારા જેવો હસમુખો ગવંડર એક લેસ્લી વીલ્સન ઉતો, ને બીજા તમે આવવા.

*

સીનેમાનો શોખ

તમેને સીનેમાનો શોખ બી જખરો ઉતો. નવા નવા આવવા તીયારે કેટલા સીનેમા જોતા ઉતા : ને જુહુ પર ખાસ તંબુ રાખી રેતા ઉતા એ બી ની' વીસરાતુઃ ધરમના સોગન ખાખને કહું છું કે, એવો ગવંડર ની' આવે. મહેલ મહેલાત છોડીને જુહુને કિનારે કયો ગવંડર બે તન દાડા રે'વા જય ?

ને તમારા આવવા પછી તમે મહાબલેશ્વર રેવાનું મકાન બી કાઢી લાયખું ને સાદાઈથી મુંબાઈમાં રીયા કરતા ઉતા તે હું કાં નથી જાણતો જે ?

અંગાળને ગમી જશે.

એ મહિના રહીને તમે આવવાના તો ખરા: અચલા ભાઈ, આ ઇલાકા પર રાજ કરવા ની' આવો ને અંગાલા જહો પન આવહો તો ખરા ને ? તીયારે વરી પાછા મમ્મઇમાં તમને જોહું એટલે દિલમાં બહુ લાગતું નથી. તમે અંગાળ જહો તો તાં બહુ હાથવીને રેહો એની તો મનમાં ખાતરી છે જો. તાં એન્ડરસન નામનો ગવંડર છે પણુ તે લોકાને ની' ગમતો જો, ને તમે ગમી જહો એમાં શંકા નથી એ ધરમના સોગન ખાઇને કહિં છું.

*

ત્યાં જઇને શું કરશો ?

લાંઠ વરલ પર એવું થયલું. તાંનો ગવંડર ફારેગ થીઆ પછી મુખઇ આવેલો. એનું નામ રીચાર્ડ ટેમ્પલ: તીયારનું એ ગવંડરનું નામ મમ્મઇ ખાતે જમા પડેલું એના બદલામાં મમ્મઇનો કાઇ ગવંડર બય તો હિસાબ ઠીક થયો કેવાય પણુ કાઇના જવાનું મન ની' ને જેનું મન હોય તેને વેક્ષાતવારા મોકલે પણુ ની' તમે જેવા ભલા મનીખને તાં મોકલ્યા તે લાઈ થીયું. હું તો ખીજું હું કહિં ? તાં જઇને ઝટપટ ફોગરેસવારા-એને પરધાનો કરી લાખહો, તો તમેને ખી સાન્તી મળી જહે એમ ધરમના સોગન ખાઇને કહિં છું. માટે માડું ગરીબનું કહેવું માનજો. થોડુ લખયું થયું કરીને વાચજો.

કળિયુગનું પ્રભાતિયુ

અ ખિલ બ્રહ્માંડમાં એક સદૃશ હરિ.
 જુજવે રૂપ અનન્ત ભાસેઃ
 ડીકડું તું શેરમાં, સીડમાં અજસી તું
 સીંગમાં મગફળી થઈ બિલાસે.
 ર મહીં ભર્ય તું, વીનીપેગ ઘઉં મહીં
 ભાવ ઉડી જતા છેક સાંજે
 વિવિધ વધઘટ થતી, રમત છે દિવસની
 હોય સોદો ભલે એક આજે !
 રખ તો એમ કહે, બોડું પણ શાખ દે.
 સેન્ચરી નાગપુર ભેદ નહોયે.
 વેચવાલી થઈ નામ રૂપ જુજવા
 અંતે તો શેરના શેર હોયે !
 ખાધમાં લાલ તું, લાલમાં ખાધ તું.
 બેઉં પટંતરો એજ પાસે
 નથુભાઈ ભણે. વલણની કામના
 શેર લીધા પછી પ્રકટ થાશે !

સદાદેવની કૃપા

હે સદાદેવ, હું તમને નમન કરું છું !

ધશ્વરની પેઠે તું પણ અવનવા રૂપ ધારણ કરીને સચરાચરમાં વિલસી રહ્યો છે અને જુદે જુદે નામે તારી અપરંપાર લીલા બતાવી રહ્યો છે, વિસ્તારી રહ્યો છે. ક્ષુદ્ર માનવજંતુઓ જેમણે તારી પુરેપુરી ભક્તિ કરી નથી અને અજ્ઞાનતાથી તારું સાચું સ્વરૂપ જોયું નથી શક્યા નથી. તેઓ, હે સદાદેવ, સૃષ્ટિ પર તેં કરેલા ઉપકારનો પાર પામી શક્યા નથી.

અહો, તું ક્યાં ક્યાં અને કેવે કેવે સ્વરૂપે જણાય છે !

ભક્તને આધીન એવા ઓ સદાદેવ ! શેર ખબરમાં તું ડીકડું રૂપે દેખાય છે, ને કોઈ ભક્ત બલા બલાની ભક્તિ મ્હાત કરે એવી રીતે તારું અહોરાત ભજન કરે ત્યારે તેના ભવની ભાવઠ તું ટાળે છે.

*

મંદિર અને આરતી

જેમ ધશ્વરનું મંદિર હોય છે તેમ તારું પણ હે સદાદેવ, મંદિર હોય છે. દલાલ સ્ત્રીટના એ મંદિરમાં સવારે ને બપોરે એ વાર તારી આરતીઓ ઉતારાય છે ને ઘંટારવ થાય છે. મંદિરોમાં પુજનીકા અને ભાવિકા મોટેથી ભજનો અને આરતીઓ ગાય છે તેમ તારા ભક્તો પણ ઘાંટા પાડી તારા જુજવા સ્વરૂપને ભજે છે. કોઈ સ્થળે તારું સ્વરૂપ તેજસ્વી અને તે તેની અને કોઈ સ્થળે આંખુ પડે તે તેની કથા કથે છે અને તેનું રહસ્ય પામવા દલાલ પંડિતો સાથે વાદવિવાદ કરે છે.

*

બીજા સ્વરૂપને ભજો તો

સંકરભક્ત વિષ્ણુને ભજો તો વિષ્ણુ કૃપા ન પાણુ કરે આશિર્વાદ નથે આપે અને પોતાનો ભક્ત બીજા દેવને ભજવા બચ તેથી શંકર ક્રોધાયમાન થઈને પોતાના ભક્તને શાપ આપે એવું દ્વાપરયુગમાં બન્યું છે. તે પ્રમાણે આ કળિકાળમાં, હે સદાદેવ, તું પાણુ કરી રહ્યો છે ! શેરાધીદેવા, શેર બજારમાં તારા સ્વરૂપને-ડીફડને ભજનાર કદીક શિવરી પહોંચી તારા બીજા સ્વરૂપ ભર્યને ભજવા મંડી પડે ત્યારે ભર્ય પાણુ તેના પર અવકૃપા કરે છે અને ડીફડ પાણુ તેને શાપ આપે છે. આમ તું તો, એક અને અનન્ત છો છતાં, તારા એકજ સ્વરૂપને ભજનાર ભાવિકને તું રાજી કરે છે; તારા વિવિધ સ્વરૂપનો પાર પામવા મથતા માનવી પર તો કદાચ તારો કારમો ક્રોધ જ ઉતરે છે.

*

ભક્તિમાં વિધન આવે તો

હે દેવ ! તારી ભક્તિમાં અજબ બુદ્ધિ, સંપૂર્ણ ધીરજ, અખંડ હિંમત અને મીઠા વાક્યાતુર્યની જરૂર છે. કદીક તારી ભક્તિમાં, પુજા અર્ચનામાં, સમય કે સંજોગ સાધવામાં લેશ માત્ર વિધન આવતાં તું ભક્તને કારમો શ્રાપ દે છે અને તારી કૃપા મેળવી આ ભવ તરવા માકે કટિબદ્ધ થયલા લાખ્ખો માનવજંતુઓને તેં એવા શ્રાપ દીધા છે: ને છતાંય તેઓને તારી ભક્તિમાં ફરીફરીને લીન થતા જોઈ છું ત્યારે તારી ગદનતા સમજતી નથી.

વિશ્વભરમાં વીચરી રહેલા હે સદાદેવ, તારી પારાવાર શક્તિને કાટી કાટી નમસ્કાર કરું છું !

માનવ-પ્રાણી વચ્ચેની માયા

એ રણાનુબંધ જ કહેવાય. સુરતના ઝવેરી વીરચંદલાખ બિમાર પડે ત્યારે તેમની લાડીલી બકરી શોકાવર બને ને નિઃશ્વાસ નાખે, એ ઝવેરી અવસાન પામે ત્યારે તે આક્રંદ કરે અને એમની શ્મશાનયાત્રામાં સામેલ થાયઃ અગ્નિદાહ દેવાતાં તે ચોધાર આંસુએ રડે. ડાઘુ તરિકે સ્નાન કરે એ વિચિત્ર લાગે છે પરંતુ એ ગયા જન્મની લેણાદેણીનો ચોકખો પુરાવો નથી શું? ગયા જન્મમાં આ બકરી વીરચંદલાખનું કોઈ સ્વજન હશે, મિત્ર કે સ્નેહી હશે અને વિધિ થોગે આ જન્મે તેઓ મન્યા હશે ને તેમને ફરી માયા બંધાઈ હશે તેથી બકરીનો આત્મા, ઝવેરીના અવસાનને કારણે કકળી ઉઠ્યો એમ નથી લાગતું શું?

*

સ્રીની પાળેલી બીલાડી

પક્ષીઓ પ્રાણીઓમાં પણ માનવોમાં હોય છે તેવી લાગણી હોય છે એ દેખીતું છે તેમ વળી, પોતાના પ્યારા પાળેલા પ્રાણીઓના વિયોગે માનવીઓનાં હૃદય પાણુ દ્યાર્દ બને છે એ સૌ જાણે છે. બરાબર બકરી જેવોજ દાખલો નનીતાલમાં એક શ્રીમંત કુટુંબમાં, આજથી આઠેક વર્ષ પર બનેલોઃ ત્યાં, કુટુંબના એકના એક વારસદારની ગંભીર માંદગી હતી. એ જીવાનની પત્ની ભારે શોકાવર રહેતી હતી. એની પાળેલી બીલાડી એની પાસે ને પાસે રહેતી; અને કેમ જાણે તેને આશ્વાસન દેવા પ્રયત્ન ન કરતી હોય એમ લાગતું.

*

સાથે જ પ્રાણ તજ્યા.

પેલો જુવાન મરી ગયો; તેની પત્નીને ખૂબ આઘાત થયો; ત્રણ ચાર દિવસ તેણે ખાધું પીધું નહિ. તેની મિત્ર બિલાડી પણ એવી જ ગમગીન રહી. ખૂબીની વાત તો એ હતી કે સગાંઘાલાં આ સ્ત્રીને આશ્વાસન આપતાં પરંતુ બિલાડી પાસે રહીને જે હુંક દેતી તેજ એનું મન લગવું કરતી. થોડા દિવસમાં પતિ વિયોગે મૃત્યુ પત્ની બિમાર પડી. પેલી બિલાડી પણ માંદી પડી.

—અને એક દિવસે સંખ્યાકાળે એ બન્નેએ સાથે પ્રાણ તજ્યા: બન્નેને એક જ ચિતા પર અગ્નિદાહ દેવાયો.

બરેબર આગલે જન્મે એ બે સગી બહેનો કે સખીઓ હશે એ કલ્પનના પ્રચલિત થઈ ગઈ.

*

સાધુ અને વાંદરો

કવેટાનો સાધુ લાઝમનરામ તો જુવાન વયે સંસારની માયા તણ ચાલી નીકળ્યો હતો; પણ કાણ જાણે કયાંથી તેને એક વાંદરા સાથે મિત્રાચારી થઈ. એ વાંદરાને ગળે સાંકળ બાંધી તેણે તેને ફેરવવા માંડ્યો. સાધુની મટુલીમાં વાંદરો શાક પાન ચુંટતો, દૂધ ગરમ કરવા મૂક્યું હોય ને ઉભરાય એમ લાગે એટલે સાધુને ચેતવતો; કાંઈ બહારથી મળવા આવ્યું હોય તો તે સાધુને મળવા ભેગ છે કે કેમ તે એ નક્કી કરતો એટલુંજ નહિ પણ શહેરમાં કાંઈ પર ચીટી ચપાટી લઈ જવાનું કામ પણ કરતો.

*

રાતભર રૈયા પછી

એ વાંદરો એક વાર ઝાડ પરથી પડી જતાં ધવાયો, તેનો પગ તુટી ગયો. સાધુએ તેની સારવાર કરી. પણ વાંદરો બીમાર પડ્યો. એની પથારી પાસે સાધુ કલાકો સુધી બેસતા અને પ્રભુપ્રાર્થના કરતા. વાંદરો પણ પ્રાર્થના કરતો. એક રાતે રાતભર વાંદરાએ આંસુ સાચ્યાં. લઘ્મનરામજી સમજી ગયા કે એની મૃત્યુઘડી સમીપ આવે છે. એને પંપાળ્યો, એને કપાળે હાથ ફેરવ્યો.

પણ વાંદરો એક ટસે સાધુ સામે ભેંષ રહ્યો...ને ધ્રુસકુ આતાં તેણે દેહ છોડ્યો.

ત્રણ દિવસ બાદ, અસહ્ય વિયોગવેદનાને કારણે સાધુએ પણ ફાની દુનિયા છોડી.

સખાણુને માટે કાગળને બદલે કાપડ કે ભીંત

‘હો’ ગતી ડબ્બી લઈ આવવાનું ભૂલી જશે, માટે રૂમાલે ગાંઠ બાંધી લેજો, યાદ આવશે’ એવા ઉદ્દગાર સંભળાવી, આપણી સ્મૃતિ શક્તિનું અપમાન કરનારી ગૃહિણીઓ ઘેર ઘેર હશે. રૂમાલે ગાંઠ બાંધી રાખવાથી અમુક બીજા યાદ આવે એવી ભાવના પ્રચલિત છે ખરી; પણ ઘણીવાર એવું બને છે કે, ગજવામાંથી રૂમાલ કાઢવાનો પ્રસંગ આવે નહિ તે પછી રૂમાલની ગાંઠ ક્યાંથી

દેખાય ?

આથી જુલાઈ જતી વસ્તુને યાદ રાખવા ખીબ ઉપાય અજમાવવાની જરૂર છે.

*

ખમીસની ખાંચ પર

ખમીસની ખાંચના કક્ષ પર શેર ખખરના ભાવ નોંધી રાખનાર શેરદલાલો લંડનમાં અને બલીનિમાં છે; તેઓ ઝીણી પેન્સીલથી નાના અક્ષરે ભાવ લખી રાખે છે અને જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે ટેબલ પર હાથ રાખી જોઈ લ્યે છે. સદ્‌બાગ્યે, એ પ્રથા આ દેશમાં હજી પ્રચલિત નથી; નહિ તો કાગળના વેપારમાં મંદી આવત અને ધોખીની મુશ્કેલી વધ્યે જત.

*

પાટલુન પર બેટીંગ

મુંબઈમાં સદા દરોડા પડે છે ત્યારે બેટીંગ સ્વીપો હાથ લાગે છે; અને એ સ્વીપો પરથી પકડાનાર માણસ સદાજોર છે એમ પોલિસ સાબીત કરે છે. આથી, સ્વીપોને બદલે બેટીંગ લખવા માટે પોતાના પાટલુનનો ઉપયોગ કરનાર એક સદાજોર નીકળ્યો છે, તેણે પાટલુન પર જ બેટીંગ લખી'તી: એ માણસને શું કરી શકાય ? અને એનાં પહેરેલાં વસ્ત્ર કાંઈ ઓછાં જડતીમાં લઈ જવાય ?

*

ટેલીફોનના નંબરો

જણી દેશી પેઢીઓમાં બીંત પર ટેલીફોનના નંબરો અને તેની સામે ઓળખીતાનાં નામ લખેલાં જણાશે. ટેલીફોન કંપની' તરફથી ખાસ્સી દોઢ રતલની છાપેલા નંબરની તૈયાર

ચોપડી મફત મળે છે છતાં, જે નંબરોની વારંવાર જરૂર પડે તે નંબરો યાદ રાખવાને, તેની યાદી બીંત પર કરવામાં આવે છે. એટલું જ નહિ પણ રોજ બરોજ થતા વેચાણની નાની નોંધ જે પોકેટ ડાયરીમાં થઈ શકે તે પણ બીંત પર જોવામાં આવે છે. તાકા ૧૦ લાનકલાકના જેશંગલાઈને, તાકા ૧૫ મરીના મોટી દુકાને હા. મેતાલ, તાકા ૧૩ વેલાતી ફેન્સી નવા માલના ગોદામ પર પાછા: આવી નોંધ, કાગળને બદલે બીંત પર થાય છે,

*

નામોશિ વાય

નમો શિવાય: એવા હજાર નામ ઉપરથી નીચે લખી આખી બીંત પર લખનાર એક ભાવિક મેં નજરે જોયો છે: તે એક નવા મકાનમાં રહેવા ગયો ત્યારે અશક્ત હતો તેથી તેણે ‘નમો શિવાય:’ એટલું બીંત પર એક હજાર વાર લખવા માટે એક જણ સાથે કોન્ટ્રાક્ટ કર્યો. પાકા રંગથી એ લખવાનું હતું; પેલાએ જસો નામ તો સરખી રીતે લખ્યાં પણ પછી નમો શિવાય: ને બદલે નામોશિ વાય એમ એ લખતો થઈ ગયો અને બાકીનાં આઠસો નામ એ રીતે જ લખાયાં, જે હજી કાયમ છે.

*

મસાલાના માપ માટે

અણુધ ધણીઆણી દાળ શાકમાં કેટલો મસાલો નાંખવો તે ન બણતી હોવાથી એક પતિરાળે રસોડામાં ચુલાની સામે બીંત પર ઘેરી પેન્સીલથી બડા અક્ષરે એ માપ લખી દીધાં હતાં અને તેમ છતાં પણ એને સ્વાદીપ્ત રસોઈ મળી નહિ ત્યારે એણે એને સખ્ત મારી હતી. એ કીસ્સો હજી તો પાંચ

વર્ષ પહેલાંજ શેખપુરાના ગામડામાં બની ગયો છે. એ પતિ સામે મુકદ્દમો ચાલ્યો ત્યારે તેણે આ વાત કોર્ટમાં કહી હતી. પછી, પતિએ લખેલાં માપ બરાબર હતાં કે કેમ એ વિષે એક એક નીખલાત રસોઈયાની બુબાની લેવાઈ.

અને જણાયું કે એ માપજ ખોટાં હતાં.

ચઢી ગએલી ઉઘરાણીની વસુલાત

‘જે વર્ષે દસ હજારની ઉઘરાણી બાકી હતી પણ આ વર્ષે સાત હજારની બાકી છે’ એમ જણાવી એક વેપારીએ મને પોતે કરેલી કમાણીની વાત કહી. નવાઈ જેવું છે કે, ખદાર ફરતી ઉઘરાણી ઓછી રહે એ અભિમાનનો વિષય બને છે.

*

મુખારક નામો જાહેર થશે

કરીયાણાના એક મોટા વેપારીની વાત છે. થોડા વર્ષ પૂરે, રીવાજી આવના પહેલાં તેણે પોતાની દુકાન પર એક પાટીયા પર લખ્યું કે: ‘આ દુકાનમાંથી માલ લઈ જનારાઓ- માંના ઘણાને ત્યાં ઉઘરાણી બાકી છે. ધનતેરસ પહેલાં તે બધા જેસા આપી નહિ અથ તો તેમનાં મુખારક નામો કાળીચૌદશને દિવસે અહીં આ પાટીયા પર જાહેર કરવામાં આવશે.’

પરીણામે, એની ઉઘરાણી, જરીથે તરદી લીધા વિના, એને દશ બાર દિવસમાં મળી ગઇ.

*

ફોટોગ્રાફરના શો કેસમાં

માંચેસ્ટરના એક ફોટોગ્રાફરની પણ એવી વાત બહીતી છે. તેને ત્યાં વિવિધ છબીઓ પડાવીને પૈસા આપવાના આજ્ઞા કરતા ગ્રાહકો વધી જતાં તેણે એક યુક્તિ અજમાવી. પોતાના શો કેસમાં કેબીનેટ સાઇઝની ૨૪ છબી કોઇના મુખા-વિન્દની ન હતી. પણ દરેકની પીઠની જ હતી: તે શો કેસ નીચે ફોટોગ્રાફરે લખ્યું કે: 'જે ૨૪ પીઠની છબી અહીં રજૂ કરવામાં આવી છે, તે આ શહેરના બહીતા શહેરીઓની છે. તે દરેક પાસે મારી મોટી રકમ લેણી પડી છે. જો પહેલી તારીખ પહેલાં એ રકમ મને નહિ મળી જાય તો તે બધાંના શહેરની છબી આ શો કેસમાં રજૂ કરવામાં આવશે.' પરીણામે, એને પણ બધાં લેણાં નાણાં મળી ગયાં.

*

કાપડીયા સામેના કેસ

જાવેરીઆના એક ન્યાયાધીશને માથે ઘણું દેવું ચઢી ગયું હતું કેમકે એની સ્ત્રી ઉડાઉ હતી. એક મોટા કાપડીયાને ત્યાંથી એ સ્ત્રી એસુમાર કપડાં ખરીદતી, જાવેરીને ત્યાંથી લજ્જ-રોના દાગીના લાવતી. એમ ને એમ લજ્જરોનું દેવું થયું. ન્યાયાધીશ તે ભરપાઇ કરી શક્યો નહિ. હવે બન્યું એવું કે એક ગંભીર ગુન્હાસર પેલા કાપડીયા સામે મુકદ્દમા મંડાયો. કાપડીયો ગુન્હેગાર હરે એવી બધી જુખાનીઓ રજૂ થઇ પણ ન્યાયાધીશ ચુકાદો આપે તે પહેલાં કાપડીયાએ ખીસામાંથી,

ન્યાયાધીશને નામે લેણી રકમ હતી તે બધાના આંકડા કાઢી તપાસવા માંડ્યા: આંગળીને વેઢે રકમ ગણવા માંડી. ન્યાયાધીશ અનિમીષ નેત્રે જોઈ રહ્યા અને એમણે ચુકાદો આપ્યો. કાપડીયાને નિર્દોષ ઠેરવ્યો.

*

રમખાણુ ક્યું એમ લખીશ

ક્રાન્સના એક અબખારનો તંત્રી ખૂબ દેવાદાર હતો અને તેને ઉધરાણીવાળા સતાવતા. થોડા ઉધરાણીવાળાઓએ તો તેને લેખીત અલ્ટીમેટમ આપ્યું હતું કે, ‘હવે આઠ દિવસમાં જો અમારાં નાણાં પાછાં નહિ મળે તો અમે જોવા જેવું કરશું’ આ અલ્ટીમેટમથી તે ગભરાયો. પણ તેને સદ્બાગ્યે અલ્ટીમેટમ પુરું થતાં શહેરમાં રમખાણુ થયું એટલે તેણે તરત જ આ બધા ઉધરાણીવાળાઓને યોલાવી કહ્યું, આ રમખાણુ માટે તમેજ જવાબદાર છો, તમે મને અલ્ટીમેટમ આપ્યું હતું કે આઠ દિવસમાં નાણાં નહિ મળે તો જોવા જેવું કરશું, એટલે મારી પવિત્ર ફરજ છે કે તમારાં તોફાનીઓનાં નામ જાહેર કરવા આવતી કાલે મારા પત્રમાં આ અલ્ટીમેટમ છાપી ઉપર મથાળું કરીશ કે ‘અલ્ટીમેટમ આપી આઠ દિવસ પછી જેમણે રમખાણુ મચાવ્યું’

ખીકણ ઉધરાણીવાળાઓ ડરી ગયા અને તંત્રીને તેમણે ઉધરાણીમાંથી મુક્ત કર્યો.

ધાપ મારતાં શીખો

જીલે સાંજે એક કાપડીયાની દુકાને હું ગયો ત્યારે ત્યાં મેં ધારી તેટલી ઝીરદી ન હતી અને તેથીજ મને ખરીદી કરતાં ફાવ્યું. પણ, ખરીદી કરતાં કાપડી-આની પ્રચારકાર્યની રીત બહુી હું સ્તબ્ધ થયો. પોતાને ત્યાં આવેલા ચાર છ ધરાકોને તે કહેતો કે, ‘સાહેબ, બધા આજ દુકાને આવે છે. ગયે મહીને મારે ત્યાં ૪૩૭૨ ધરાક આવ્યા હતા. આ મહીને દશ હજાર ધરાક મારે ત્યાં આવે એવું કરવું છે. આ મહીને દીવાળી છે એટલે વાંધો નહિ આવે. કીકાયત ભાવ અને પ્રમાણીકતા અમારો મુદ્રાલેખ છે.’

કાનો નથી હોતો ?

*

વાત માટે કુરસદ રહે ?

હું એ કાપડીયાને ઓળખતો હતો. પેલા ધરાકો ગયા ત્યારે મેં પૂછ્યું : ‘પણ ગયા મહીનામાં ધરાકોની અમુક સંખ્યા દુકાને આવી તેની ગણતરી તેં બલી કરી રાખી ?’

‘અરે સાહેબ’ તે બોલ્યો : ‘મેં ધાપ મારી : અમુક ચોક્કસ આંકડો ૪૩૭૨ નો કહ્યો એટલે એ લોકો માને. બાકી સાહેબ, એટલી ધરાકી હોય તો તમારી સાથે આટલી વાત કરવાની કુરસદ પણ મળે ખરી ?’

*

મોટરનો નંબર

વાત સાચી છે. કેટલીકવાર આમ ધાપ મારવાથી કામ થઈ જાય છે. એક મોટી ઓફીસમાં તાજેતરમાં એક કલાર્કની જગ્યા ખાલી હતી એ માટે ઘણા ઉમેદવારો હતા, પણ મેનેજરને કાંઈ પસંદ પડ્યા નહિ. એક ઉમેદવારને તેમણે મળવા બોલાવ્યો.

‘મારી સામે બેસ’ મેનેજરે કહ્યું. અને અદખથી ટટાર છતાં વિનયપૂર્વક બેઠેલા એ ઉમેદવારને એ બોધ રહ્યો. સામેની ખારી આગળથી એક મોટર એવામાં પસાર થઈ. તે તેમણે બંનેએ બોધ.

‘આ જે મોટર ગઈ તેનો નંબર શું હતો, કંઈ ખબર પડી?’ મેનેજરે ઉમેદવારને પૂછ્યું. ‘૭, ૬૫’ પેલાએ જવાબ દીધો: ‘વાય ૧૦૩૨૫’

મેનેજર સાંભળી રહ્યો. તેણે કહ્યું: ‘તમને હું નોકરીમાં રાખું છું.’

*

હેડકલાર્કની ફરીયાદ

આમ ઉમેદવારને નોકરી મળી ગઈ. તે પછી હેડકલાર્ક મેનેજરને પૂછ્યું ‘પણ, બે સેકન્ડમાં તે શી રીતે નંબર જુએ? સાચેજ તેણે ધાપ મારી: છતાં તમે માની લીધું એ અજબ જેવું છે.’

‘હું ખાણું છું કે તેણે ધાપ મારી હતી’ મેનેજરે કહ્યું: ‘પણ તરત જ યોગ્ય જવાબ આપવાની તેની આવડત આપણને કામ લાગશે!’

*

રાજનગરમાં કાગડા કેટલા?

આવા હાજર જવાબ આપવામાં ખીરબલ જેવો ફાઇ

નહિ હોય. એક વાર, કહે છે કે, બાદશાહ અકબરે તેને પૂછ્યું: ‘ખીરબલ, આજે તારી કસોટી કરવી છે. બાલ, આપણા આ રાજનગરમાં કાગડા કેટલા ?’

‘૮૨૮૧૨’ ખીરબલે તરત જ જવાબ દીધો. અકબર સડકજ થઈ ગયો. ‘બોટી વાત. આટલો જલદી તું કેવી રીતે જવાબ આપી શકે ?’

‘જહાંપનાહ ! મેં ગણી રાખ્યા છે અને મારો આંકડો સાચો છે. તેમ છતાં આપને એ બોટો લાગતો હોય તો તમે ભતે ગણી ખાત્રી કરી લ્યો’ તેણે જવાબ દીધો.

✽

ભીખારીઓની પીડા

એવી જ રીતે, મુંબઈમાં ભીખારી કેટલા એમ કોઈ પૂછે તો તમે મને તે આંકડો કહી શકો: કોઈ ચીન્નટ માણસ, તેમ છતાં ગણી આવે અને તમારી ગણતરી કરતાં તેની સંખ્યા વધી જાય તો તમે કહી શકો કે ભીખારીઓની ગણતરી મેં કરી તે પછી બીજા આવી ગયા હશે. ઓછા નીકળે તો કહેવું કે, તમે જગ ભીખારી ક્યાં ગણ્યા છે ?

હમણાં હમણાં તો ભીખારીઓને બારે કનડગત થાય છે. અહીં કરતાં કલકત્તામાં તેમને ત્રાસ વધારે છે. તાજેતરમાં ત્યાં સેંકડો ભીખારીઓની ધરપકડ થઈ હતી. તેમની સ્વતંત્રતા પર આમ ત્રાપ પડી છે અને ભેતભેતામાં, એમના પરગામના સાથીઓ આ ધરપકડ સામે વિરોધ બહાર કરવાને સલાહ ભરે તો નવાઈ નહિ.

નાગની છત્રછાયા

મણિધર નાગ કાંઈ રમત રમતા બાળકના શરીર પર બુલતો હોય તો તે સદ્‌ભાગ્યની નિશાની છે; કહેવાય છે કે એ બાળક ચક્રવર્તિ થાય, બાલિકા હોય તો સામ્રાજા થાય; બાદશાહ જહાંગીરની સુવિખ્યાત પ્રથિતમા તૂર-જહાં બાળક હતી ત્યારે, તેની ગરીબ માતા એક ઝાડની છાયા હેઠળ તેને મૂકીને કામે ગઈ હતી. કાંઈ ફણીધર નાગે એ બાળકીનું રક્ષણ કર્યું હતું એવી ઇતિહાસ કથા છે. પણ, બરાબર એવોજ સાચો દાખલો તાજેતરમાં નોઆખલી પાસે બન્યો છે.

*

નોઆખલીનો બનાવ

ત્યાં પાસેના મામ હઝારીપરામાં રેવન્તીકાન્ત વર્મા નામના માણસની પત્નીએ ચાર માસ પર એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. થોડાજ દિવસ પર એ બાળક પર એક નાગ ફેલુ કરતો દેખાયો. માતા ગભરાઈ. કહે છે કે બાળક ઊંઘતું હોય, ઓરડામાં એકલું રમતું હોય ત્યારે નાગ તેનું રક્ષણ કરવા આવતો. બાળકને એ ડંશ દેશે એ ભયે ઘરના માણસોએ તેને મારી નાખ્યો. ને બાઈ બાળકને લઈ, પતિને ઘેર નંદનપુર ગઈ; પણ નવાઈની વાત છે કે ત્યાં પણ એક બીજો નાગ એ બાળકનું રક્ષણ કરે છે.

હવે ઘરના માણસો નાગનું સારી પેઠે જતન કરશે.

એ બાળક કાંઈ મહાપેરાક્રમી અને યશસ્વી નર નીવડશે ખરો ?

*

બાળક સાથે દોરતી

ત્રણ વર્ષ પર મહલ્લીપટ્ટમાં બે વર્ષના એક બાળકને અબજુતા જ એક નાગ જોડે રમતાં બેવામાં આવ્યો હતો. એ બાળકને અને નાગને દોરતી થઈ. કલાકેક પછી માતાને ખબર પડી કે બાળક નાગ જોડે રમે છે. તે ખબરાઈ નાગ ખસી ગયો ત્યારે સમયસૂચકતા વાપરી બાળકને ઉંચકી લઈ, એ બાઈ પાડોશીની શેરીમાં પોતાના સગાને ત્યાં તેને મૂકી આવી, પણ રાત પડી, દીવા જુઝાયા અને સઉ સુઈ ગયા ત્યારે બાળકની પથારીમાં બાળક સાથે પેલો નાગ દેખાયો. એની ગોદમાં લપાઈને નાગ પણ નીરાંતે ઊંઘતો હતો.

તે પછી મદારી પાસે પકડાવી તેને લઈ જવામાં આવ્યો ત્યારે જ સૌને ગભરાટ ઓછો થયો હતો. પણ નથી લાગતું કે આગલા જન્મમાં એ બાળક ક્યાં તો નાગનો ત્રિય સંબંધી હશે અથવા તો તેના શરીર પર ફેણ પાથરી તેને સર્દભાગી કરવા આવ્યો હશે ?

*

પગે વીંટળાઈ ગયો

એવોજ એક બનાવ કલોલમાં થોડા વખત પર બનેલો એ કદાચ સૌને યાદ હશે. ત્યાં એક બાઈને પગે સાપ કરડ્યો અને પછી વીંટળાઈ વળ્યો. એ બાઈ આથી મરી ગઈ. આવા બનાવ સામાન્ય છે પણ આશ્ચર્યજનક તો એ છે કે, બીજે દિવસે એ સાપે પાછી દેખા દીધી અને આ બાઈના પતિના ખાટલા ફરતા તેણે આંટા દીધા પણ મદારી તેને પકડી લઈ ગયો. કદાચ પેલી બાઈની શોક હોય તેથી તે સાપ રૂપે અવતરી તેને પગે વીંટળાઈ ગઈ હોય અને પછી સાપના અવતારે જ એના પતિની મદક્ષીણા તે ફરી નહિ ગઈ હોય ?

*

ખિકાનેરના રાજવીને

ખિકાનેરના મહારાજા એ વર્ષ પર વિલાયતમાં હતા ત્યારે ત્યાંના એક અખબારે એમના એક અનુભવની વાત છાપેલી. તેઓ એક સવારે નાસ્તો લેવા ટેબલ સામે આવીને ખુરસી પર બેસતાંજ તેમને કંઈક સળવળાટ થયો. બેઠકમાં કાંઈ વસ્તુ ભરાઈ હાલતી જણાઈ. તેમણે પોતાનું ભારેખમ શરીર વધારે દબાવ્યું ને ઝેરથી બેઠક પર બેઠા પણ ઓચિંતિ તેમને ઉભા થવું પડ્યું. અને સાચેજ તેઓ ચોંક્યા.

એ રાજવીની મનોહર ખુરસી પર એક નાનો સાપ હતો. તે કરડે તો તેના ઝેરથી એક મીનીટમાં મૃત્યુ થાય એવો તે ભયંકર હતો.

ખિકાનેરનરેશે પગમાંથી બેઠો કાઢી તેને ત્યાં ને ત્યાં મારી નાંખ્યો.

ગયા જન્મનું કંઈક વેર લેવા તો તે ત્યાં નહિ બેઠો હોય ?

લડાઈનાં નવાં શસ્ત્રો

જયારે બોમ કે ઝેરી ગેસ ન હતા ત્યારે બાલા ખરછી તલવાર બંદુકથી લડાઈ થતી; તે બેવા જેવી એટલું જ નહિ પણ હાથી ઘોડા કે બિંટ પણ લડાઈમાં ખૂબ કામ લાગતાં. એક માણી તો ખુદ શસ્ત્રપે અજમાવાતું—તે ઝેરી સાપ. એક મોટી માટલીમાં ૧૫-૨૦ ઝેરી

ઝેરી સાપની માટલીઓ

ન્યારે બોમ કે ઝેરી ગેસ ન હતો ત્યારે ભાલા બરછી ને તલવાર બંદુકથી લડાઈ થતી; તે જોવા જોવી થતી, એટલું જ નહિ પણ હાથી લોડા કે ઊંટ પણ લડાઈમાં ખૂબ કામ લાગતાં. એક પ્રાણી તો ખુદ શસ્ત્રરૂપે અજમાવાતું—તે ઝેરી સાપ. એક મોટી માટલીમાં ૧૫-૨૦ ઝેરી સાપ ભરીને દુસ્મનો તે માટલી ક્રીસ્લાની દીવાલ પર મૂકી આવતા. એવી દબર એ દબર માટલીઓ હોય તો એક લાખ ઝેરી સાપ એ માટલીઓમાં ગોંધાયા હોય. એ માટલીઓ લાકડીથી લડસેલી દેવાય: નગરમાં માટલી પડતાં જ તે ફટી બચ અને ઝેરી સાપ નગરમાં ફેલાઈ લોકોને—ખાસ કરીને સૈનિકોને ડંશ દે. આ રીતે સૈનિકોનો નાશ થાય અને દુસ્મનો પછી, નગરદાર સામે લડી દાર તોડી અંદર પ્રવેશે અને નગરનો કબજો લે.

*

કીડીઓ અને ઉંદર

આવી રીતે જીવજંતુનો ઉપયોગ શસ્ત્રરૂપે કરવાના સદ્ગુણ અખતરા બણે કેકાણે થયા છે. કીડીઓના સૈન્યે કાળા નાગને ચટકા ભરી મારી નાંખ્યો એ વાર્તા જીવરામ મહેતાજીએ મને સાઠ વાર કહી હતી, પણ તે પછી કીડીઓના સૈન્યે સત્તાવીશ માણસના એક ગર્ભશ્રીમંત કુટુંબને ઘરમાંથી હાલપાર કર્યું એ મેં નજરે જોયું છે. તેમ વળી ચાર વર્ષ પર અલમદનગર પાસે એક ગામડામાં પાંડોશી સાથે લડાઈ થતાં એક દુકાનદારે તેને ત્યાં એક રાતે બાર મોટા ઉંદરો મૂકી આવીને તેને મલિના સૂધી હેરાન કર્યો એ વાત તે વેળા જાણે ચઢી હતી. ડોર્ડમાં કેસ ચાલતાં એ દુકાનદારે એકરાર કરી માફી પણ માગી હતી.

*

મીલ હડતાળ દરમ્યાન

અમેરીકામાં તાજેતરમાં એક જંગી મીલ હડતાળ પડેલી ત્યારે હડતાળીઆઓએ નવો ઉપાય અજમાવેલો—મધમાખનો શસ્ત્ર તરીકે ઉપયોગ કરવાનો. પોલીસ સીપાઇની મોટી ફોજ સાથે, મીલની બહારના ચોગાનમાં, હડતાળીઆઓને જબ્બર ઝપાઝપી થઇ. સીપાઇઓ પાસે તો હાથદંડા હતા, રીવોલ્વરો હતી, હડતાળીઆઓ પાસે તો કાંઇજ શસ્ત્ર હોઇ શકે નહિ, પણ કેટલાક બુદ્ધિશાળી હડતાળીઆઓએ નવો ઉપાય અજમાવ્યો હતો.

*

મધમાખો છૂટી મૂકી

સીપાઇઓએ જ્યારે એમના પ્રત્યે આક્રમણ કરવા માંડ્યું ત્યારે એ મોટી પેટીઓ ઉપાડીને હડતાળીઆઓએ સીપાઇઓ પર ફેંકી: એ પેટી તકલાદી પાતળાં પાટીઆની હતી અને તેમાં સેંકડો મોટી મધમાખો હતી; પેટી નીચે પડતાંજ ભાંગી ગઇ અને મધમાખોએ આઝાદીનું વાતાવરણ અનુભવ્યું. એ મધમાખોએ સીપાઇઓના ચહેરા પર એટલા બધા ચટકા ભર્યા કે સોનાં મોં સુઝી ગયાં, અને પરિણામે તેઓ ફૂટ્યા.

*

આયાત પર જકાત

બીજે દિવસે સીપાઇઓ મોટા પ્રમાણમાં ગેરહાજર રહ્યા. તેમના ચહેરા સુઝી ગયા હતા. હડતાળીઆ આ રીતે વિજયી નીવડ્યા એટલું જ નહિ પણ ત્યાંના પોલીસ અધિકારીએ તે પછી હરેક હડતાળીઆને મધમાખ રાખવાનો પ્રતિબંધ કર્યો.

એમ જણાય છે કે, હવે ત્યાં બહારગામથી મધમાખ

લાવવા સામે આકરો કાયદો થશે. મધમાખ પર મોટી જકાત લેવાનો ત્યાંની મ્યુનિસિપાલિટી કાયદો ઘડનાર છે તેમ છતાં, મધમાખો લાવવામાં આવશે તો તેમને ‘ભયંકર પદાથ’ તરીકે ગણીને તેને અહિર સ્થળે રાખવાની મના કરવામાં આવનાર છે.

દાણ્યોરીના અજખ કિસ્સા

દાણ્યોરી કરનારા પણ કેવી અત અતની તરકીબ અજમાવે છે તેના એક રસિક કિસ્સાની વિગતો રંગુનથી મળે છે. એમ જણાયું છે કે, ત્યાં એક બનાવટી વેપારીએ ૧૪ ક્રીકેટ બેટ મંગાવ્યાં; એ બેટમાં કાંઈ હેમ પડે એવું ન હતું—તેમનાં વજન પણ બરાબર હતાં. પરંતુ તેમના હાથ પોલા હતા અને તેમાં એક-એક રતલ અરીણુ હતું. એ અરીણુ જકાત વિના પસાર કરી દેવાનો આ કીમીયો અજોડ તો નથી, પણ નવાઈ પમાડે તેવો તો છેજ. કહે છે કે લગભગ દરર દિવસનો એ માલ, જે જકાત ખાતાની તકેદારી ના હોત તો પસાર થઈ અત.

※

અંદ્રનગરમાંથી

પોર્ચુગીઝ હિંદમાંથી બ્રીટીશ હિંદમાં વહી ચીએ જકાત વિના આવે છે. અંદ્રનગરથી રેશમી કાપડ લાવવામાં આવે છે. કેટલીક વાર પાતળા કોકરા એક-એક બડા થઈ બચે છે.

તેમનાં ખમીસ અને પાટલુન હેઠળ રેશમી કાપડના તાકા એવી સરસ રીતે વીંટાળાય છે કે ખબર પણ ન પડે અને તેના પર તે છોકરાઓને કપડાં પહેરાવાય છે. આવા છોકરાઓ ત્યાં પકડાયેલા હતા. તેમાંના એક જણે તો ૪૦ વારનો તાકા પોતાના શરીર પર વીંટાળ્યો હતો.

*

હાહડીમાં મુડદું ન હવું

ચન્દ્રનગરમાં ઉત્તર દિવ્દના કેટલાક માણસોએ શબ સરઘસ કાઢ્યું હતું; તેના પર ઝૂલગુલાલ હતાં; કીર્તન ગાતા ગાયુઓ ચાલતા હતા. જ્યારે એ હાહડી નીચે મુકવામાં આવી ત્યારે જકાત ખાતાના માણસોને ચોકસાઈ કરતા બેઠા માત્ર ગાયુઓ જ નહિ પણ હાહડી ઉંચકનારા ચાર માણસો પણ નાસી ગયા. હાહડી છોડવામાં આવી ત્યારે ઝૂલ હેઠળથી શબ નીકળ્યું નહિ પણ શબના આકારમાં સવ્યવસ્થિત રીતે રજૂ થએલા રેશમી કાપડનાં બંડલો મળ્યાં.

*

દોલ કેમ વાગ્યું નહિ ?

બીજો એક પ્રસંગ પણ એવો જ બન્યો. રસ્તે ગાનારાઓની એક ટુકડી બેંડ વાજના સાજ સાથે વૈશ્ણવ ભજનો ગાતી નીકળી હતી. એ ટુકડીને અટકાવવામાં આવી, કેમકે તેમાંના એક જણ પાસેનું દોલ બરાબર વાગતું ન હતું. જ્યારે એ દોલને તપાસવામાં આવ્યું ત્યારે જણાયું કે તેની બાંધમાં રેશમી કાપડ ભરેલું હતું.

*

દૂધના ડબ્બામાં

અને એવી તો કંઈક દુકિત પોર્ચુગીઝ હાથમાં અજમાવાય

છે. સામાન્ય રીતે ત્યાંથી રોજ દબરો મોટા ડગ્ગાઓમાં દૂધ કલકતા બચ છે. એક ઉરીયા દૂધવાળો માનકુંડા રેશને પોતાના દૂધના ડગ્ગા સાથે ઉભો રહી ત્રેનની રાફ ભેતો હતો. એ અધિકારીની ચાંપતી નજર ન પડી હોત તો રહેલાઈથી ત્રેન આવતાં તેમાં તે ચઢી જત પણ અધિકારીએ તેનો ડગ્ગો ઉઘો વાળ્યો. ‘દૂધ છે, સાહેબ! દૂધ’ એક દૂધવાળાએ કહ્યું અને તે વાત સાચી હતી. દૂધ હતું પણ ડગ્ગાના નીચેના ભાગમાં રેશમી કાપડના કટકા હતા. દૂધ અને કાપડના કટકા વચ્ચે સફાઈબંધ એ ભાગ રચવામાં આવ્યા હતા. કટકાને દૂધનો છાંટો પણ સ્પર્શો ન હતો.

*

કોળાને જોયું ત્યારે

ઘઉં ચોખા કે ચણાની ગુણોમાં રેશમી કાપડનાં અનેક બંડલો લઈ જવાય છે. અરે, કોળાની ગુણો પણ કલકતા બચ છે તેમાંય રેશમી કાપડ સેરવી દેવાય છે. એ બધાંને ચઢી બચ તેવી એક રીત છે તે આઃ થોડા દિવસ પર એક મોટું કોળું આ દાણુચોરી કરનારાઓનું ભોગ બન્યું. એ કોળું ચંદ્ર નગરના પ્લેટફોર્મ પર પડેલું હતું. ત્યારે ટ્રેન આવી ત્યારે એ કોળું લઈને એક માણસ ઝડપથી ટ્રેનમાં બેઠો; અધિકારી આશ્ચર્યથી ટ્રેને ચઢ્યો. કોળું બરાબર તપાસ્યું તો તે ખાલી કોળાની બોલમાંથી રેશમી કાપડનું મોટું બંડલ લાગ્યું. ઉતાડ્યો પણ એ ભેદ નવાઈ પામ્યા.

વાછરડાની ચોરી

ત્રીતિક રાત્રી વહિવટની લગામ પોતાના હાથમાં આવ્યા પછી એ તંત્રમાં લાંચરૂસ્વત ઓછી કરવાની નેમ મદાસભાવાદીઓએ વ્યક્ત કરી છે. એ નેમ પાર પાડવી કપરી છે, કેમકે એવા ગુન્દા પકડવા જ મુશ્કેલ છે: તેમ છતાં બિહાર સરકારના આખકારી ખાતાના પ્રધાન ઓનરેબલ શ્રી. જગલાલ ચૌધરી જેઓ હરિજન છે તેમણે લાંચનો એક કિસ્સો બહી સીકતથી પકડવાની રસિક ઘટના બહાર આવી છે. એ કિસ્સો વાંચીને બીજા પ્રાંતના મદાસભાવાદી પ્રધાનો તેમ કરવા માંડશે તો તેઓ ધારેલી નેમ પાર પાડશે એમાં શંકા નથી.

પ્રધાનની ચુકિત

એક ઠેકાણે થાણેદાર રૂસ્વતખોર છે એવી ખાતમી શ્રી. ચૌધરીને મળી હતી. દિન પર દિન એની સામે ખૂબ ફરિયાદો પહોંચી આવ્યે જ જતી હતી. શ્રી. ચૌધરી કાંઈને કાંઈ જવાબ ન આપતાં એક દિવસે સાધારણ પોષાકમાં એ થાણેદાર પાસે ગયા અને તેને ખૂબ હુકીને નમન કરી, એ હાથ બેડી ઉભા રહ્યા; દયામણું મુખ કરીને થાણેદાર સામે નીરખી રહ્યા.

‘શું છે ?’ દમામથી થાણેદારે પૂછ્યું.

‘સરકાર, એક રીપોર્ટ લખવાનો છે.’ શ્રી. ચૌધરીએ જણાવ્યું.

‘શું રીપોર્ટ છે ?’ એવા થાણેદારના પ્રશ્નના જવાબમાં શ્રી. ચૌધરીએ કહ્યું: ‘હજુર ! એક વાછરડાની ચોરી થઈ છે.’

થાણુદારે બેઠરકારી બતાવી અને રોકથી કહ્યું : ‘ચલ જ, અહીંથી ! ક્યાંક ચરવા ગયો હશે : જ, ચાલ્યો જ.’

*

આ કોંગ્રેસ આશ્રમ છે ?

‘ના સરકાર, બહુ તપાસ કરી: એને કાંઈ ચોરી ગયું છે.’ એમ ખૂબ દીનભાવે શ્રી. ચૌધરીએ કહ્યું, અને ઘણી આજીજી કરી ત્યારે પણ થાણુદાર કડકાઈથી બોલ્યો: ‘તારા વાહરડાની ચોરીનો રીપોર્ટ હું લખું, તે પછી તેની શોધખોળ કરું: કેમ જાણે તારો નોકર ન હોઈ. ચલ, જ, અહીંથી !’

‘વાહરડો ઘણો મોટો ને જીવાન હતો; સાહેબ, મહેરબાની કરો: એટલો વાહરડો શોધાવી દો’ એમ કહી શ્રી. ચૌધરી માથે લાથ દઈ બેઠા-લાચાર સ્થિતિમાં.

થાણુદારે કહ્યું: ‘એઈ, આ તો થાણું છે, કાંઈ કોંગ્રેસ આશ્રમ નથી. સમજ્યો ? કાંઈ આપણું હોય તો આપ નહિ તો બહાર નીકળ.’

એટલે શ્રી. ચૌધરીએ જમતેમ એ રૂપિયા કાઢી આપ્યા. ‘ઓહો, જાણે મને દાન કરે છે !’ એમ કહી થાણુદારે તે રૂપિયા ફેંકી દીધા.

*

ધંધો ચીનીરટ્ટીનો

આથી શ્રી. ચૌધરીએ વળી એક રૂપિયા આપ્યો પણ પેલો રાજી ન થયો. છેવટે ચાર રૂપિયામાં નક્કી થયું અને એ રૂપિયા મળ્યા એટલે થાણુદાર રીપોર્ટ લખવા બેઠા.

‘તમારું નામ ?’ થાણુદારે પૂછ્યું.

‘જગજીવ ચૌધરી’ જવાબ મળ્યો.

‘જન કાણુ ?’

‘પાસી’

‘ધંધો ?’

‘ધંધો...તો...’ ચૌધરી ભચાર કરી કહેવા લાગ્યાઃ
‘ધંધો મીનીસ્ટ્રીનો.’

‘શું કહ્યું ? મીનીસ્ટ્રીનો ?’ થાણેદારે પૂછ્યું.

‘નહિ, સરકાર, મીનીસ્ટ્રીનો’ જવાબ મળ્યો.

*

ગાત્ર ઢીલા થયા

થાણેદારને નવાઈ લાગી. તેણે પૂછ્યું ‘મીનીસ્ટ્રી, વળી શું ?’
‘આમકારીની મીનીસ્ટ્રી, સાહેબ’ પ્રધાને જવાબ દીધો.
થાણેદાર ગભરાયો. એને કાંઈક ગંધ આવી. તેણે પૂછ્યુંઃ
‘હાં, પણ એમાં કરવાનું શું ?’

‘કરવાનું કંઈજ નહિ’ શ્રી. ચૌધરીએ કહ્યું. ‘આમકારી
ખાતાનો હું પ્રધાન છું. મારો વાજરડો.—’

પણ એ વાક્ય પુરૂ થાય તે પહેલાં તો થાણેદારનાં ગાત્ર
કંપવા લાગ્યાં.

‘ત્યારે તમે...’ તે બોલવા માંડ્યો ‘તમે...લગ્ન, સરકાર
એનરેબલ મીનીસ્ટર જગલાલ ચૌધરી ?’

‘હાહ, હું જ’ એ ઉત્તર સાંભળી થાણેદાર અતિશય
ગભરાયો.

પણ, એ પ્રધાન ઉદાર દિલના છે. એમણે એને ક્ષમા
કરી નજવી સજ્જ કરી.

દીકરાની ચિંતા

‘હે મારાથી કામ થતું નથી અને મારો દીકરો સાડું કમાય છે છતાં મને દેશમાં દશ રૂપિયા-અર્થ જોટલા પણ મોકલતો નથી, તમો મહેરબાન એને સમજાવી શકો તો સાડું એવી મતલબનો નિવૃત્તિ સેવતા એક વૃદ્ધ આદમીનો પત્ર અહીંના એક વેપારી પર આવ્યો છે. તેમણે મને પૂછ્યું: ‘આ છોકરાને કેમ સમજાવી શકાય? એના બાપને પણ એ ન જાણે એ કેવું જોડું?’

મને પણ લાગ્યું કે ઘણું જોડું: ને તેથી એક ઉદાહરણ મને સાંભર્યું તે મેં તેમને કહી સંજળાવ્યું.

*

એજ લત્તામાં દુકાન

એ ઉદાહરણ આ છે:

છંદાડમાં લોડ ઓડલી નામનો સુવિખ્યાત માણસ થઈ ગયો. તેના જીર્ણ પિતા દીકનેસીને તે નિભાવ અર્થે આપતો નહિ. ‘મને સુજરાન પુરતું તો આપતો જ, બેટા’ એવા પત્રો તેણે લખ્યા પણ ઓડલી એકનો એ ન થયો નહિ ત્યારે, ઓડલી રહેતો હતો એજ લત્તાને નાકે દીકનેસીએ એક દુકાન ભાડે રાખી અને ત્યાં જોડું પાટીયું માર્યું કે ‘આ દુકાનમાં નવા જોડા બનાવાય છે, જૂનાં ખાસડાં સમારાય છે. કારીગર-શ્રીલીપ ટેકનીસી: લોડ ઓડલીનો પિતા.’

—કહેવાની જરૂર નથી કે, આ દુકાન કાઢી નાખવાની શરતે, એ ટોસાને જોઈએ તે બધું જ છંદગી પર્યંત દીકરાએ આપ્યું.

*

મરણની ઘડી લગી

પોતાનાં માતૃપિતા માટે હમડી ખર્ચવાની દાનત નહિ રાખનારા માણસો હોય છે, એટલું જ નહિ પણ કેટલાકા તો પોતાને માટે પણ જરૂરી ખર્ચ કરતા હોતા નથી. સુવિખ્યાત કેન્ય સંગીતકાર પાગાનીની ખૂબ કંજુસ હતો. એ મરી ગયો તેના આગલા દિવસે તેની નોકરડીને બોલાવીને તેણે કહ્યું: ‘બુલેતા ! મારે મોસંખીનો રસ પીવો છે.’

‘વાડ, સાહેબ’ નોકરડીએ કહ્યું. ‘પાંચેક ફેંક બેઠશે. મારી પાસે તો પૈસા નથી.’

‘પાંચ ફેંક !’ પેલો બોલી ઉઠ્યો. ‘અરે ત્રણેક ફેંક આપીને લઈ આવ. આપણને ક્યાં એમાંથી બધો રસ મળશે ? એમાંથી તો છાતરાં બીયાં પણ નીકળશે ને ?’

*

દીવાની વાટ એછી કર

મરણ પથારી પર પડેલા એક માણસે પોતાના દીકરાને બોલાવીને ધીમે અવાજે કહ્યું: ‘બેટા, જ દીવાની વાટ એછી કર: કેટલું બધું કાપરેલ બળી બય છે તે બબર છે ? એક દિવસ ઘીને ભાવે કાપરેલ વેચાવાનું છે તે તું જાણે છે?’

એક શ્રીમંત, પણ સ્વભાવે કંજુસ માણસ પોતાના કુટુંબ સમક્ષ કહેવા લાગ્યો: ‘કાંઈ શોક કરશો નહિ. હું એ પાંચ કલાકનો મહેમાન છું પણ જો હું મરી જઉં તો મને શાલ આઢાડશો નહિ. નવું ઘાતિયું પણ ન આઢાડતાં. એક જૂનું ઘાતિયું મેં રાખી મૂક્યું છે તેજ આઢાડજો. લાકડાં અર્ધી ખાંડી પણ ન બેઠએ. તે ફલાણી દુકાને સસ્તાં મળશે ને ઠાઠડી બાંધતા નહિ. ક્યાં આવે જવાનું છે ? હું ચાલતો આવી...!’

*

દીકરો મરી ગયો ત્યારે

એક કંજુસ માણસનો ૨૦ વર્ષનો દીકરો મરી ગયો ત્યારે તેને આશ્વાસન આપવા એક મુરબ્બી ગયા. ‘હશ્વરેચ્છા બળવાન છે’ એમણે કહ્યું અને ઉમેર્યું: ‘જગત માયારૂપ છે. એની ૨૦ વર્ષની માયા થઈ ગઈ’ એમ સમજો. બાકી આવો શોકપૂર્ણ લાગતો પ્રસંગ પણ એના કે આપણા હિતમાં જ હશે; જે થાય તે સારા માટે એમ સમજો.’

‘હાસ્તો, આમ પણ તેનો જીવ ફટલો બધો ખર્ચાળ હતો, ને ખાઉધરો ફટલો બધો!’ બાપથી બોલી જવાયું.

ભાતભાતનાં ભેળસેળ

‘જો હવે આ ચ્હામાં ભેળસેળ થાય છે; માટે સાવચેત રહેજો’ એવી ચેતવણી હમણાં હમણાં અપાય છે અને ચ્હામાં થતી ભેળસેળ માટે સાવચેતી રાખવાનું જણાવાય છે. પણ જેઓ એવી ચેતવણી આપે છે તેમની મનોદશા સમજાતી નથી. ભેળસેળ માત્ર ચ્હામાં જ થાય છે એમ તેઓ કેમ માની લે છે? ખરી વાત એ છે કે, લગભગ બધી ચીજોમાં ભતભતનાં ને ભાતભાતનાં ભેળસેળ થાય છે અને ભેળસેળ થાય છે તેથી જ એ ચીજો વધારે વાપરવા લાયક બને છે. પહેલાં શુદ્ધ થી વપરાતું ને તેમાં ભાગ્યેજ ભેળસેળ થતી પણ જ્યારથી વેળટેબલ થી બજારમાં આવ્યું છે, અને શુદ્ધ થીમાં

લેળસેળ થવા માંડી છે ત્યારથી શુદ્ધ ધી કરતાં વેળટેબલ ધી કે
લેળસેળ ધી વધારે વપરાય છે કે નહિ ?

*

અનાજ અને ખટાટા

અનાજમાં લેળસેળ ન થઈ શકે એમ ન માનશો. અલખત
ચોખાની ગુણુમાં ઘઉં કે ઘઉંની ગુણુમાં મગ ન ભરાય પરંતુ
મોંઘા ચોખામાં અઘાં સોંઘા ચોખા ભરી દેવાય. ખટાટા બખ-
રમાં ફરશે તો ત્યાં જાણુશે કે સારા મોટા ખટાટા જોડે નાના
કે સહેલા ખટાટાની લેળ થઈ શકે છે. એ લેળસેળ થાય નહિ
ત્યાં સુધી એની મજા જ આવે નહિ. અરે કાથમીર જેવી
મામુલી ચીજમાં પણ સીકતથી લેળ થઈ શકે છે. સારાં પાંદડાં-
વાળી લીલી કાથમીરી જોડે સુકી અને માત્ર પુલોવાળી
કાથમીરી લેળવી દેવાય છે.

*

દહા-દહમાં

તલના શુદ્ધ તેલમાં સરસવનું તેલ લેળવી દેવાય, અથવા
તો તલના તેલના થોડા ડબ્બા સાથે બાકીના ડબ્બા સરસવના
તેલના પહોંચાડાય એમ બને છે. માખણ સાથે ચરબી ભળી
શકે છે, દધ સાથે પાણીની લેળસેળ લગભગ સર્વવ્યાપી છે.
દહીમાં પણ તેવી રીતે લેળસેળ કરનાર પડ્યા છે. ઇરાની
હોટલોમાં ચંદાની સુવાસ જોતાં જ માલમ પડે છે, માત્ર ચંદા
સાથે ખીચ કાઢ પણ વરતુ અંદર નાખવામાં આવી હોવી
જોઈએ.

*

મધ, ખાંડ, ગોળ

મધને બદલે થોડું મધ ને બાકીની ખાંડની ચાસણી અથવા બધી જ ખાંડની ચાસણી ભેળવી દેનારા ભેવામાં આવે છે. કેસર જેવી ચીજ પણ ભેળસેળથી મુક્ત નથી અને ખાંડ કે ગોળ હલકા ઉત્તમ હોય છે એટલું જ નહિ પણ તેમાં જે સરસ રીતે ભેળસેળ થઈ શકે છે.

*

ચાંદી-સોનામાં

આ તો નાની ચીજો થઈ પણ સોના ચાંદીના ઢાળીનામાં ભેળસેળ થઈ શકે છે અને તે તો બહુ જોઈને કરવામાં આવે છે. એ વિના એની ઝમકજ આવે નહિ. મોતી પણ ખાત્રી કરીને લઈએ તો સાચાં મળે ખરા—બાકી તે પણ ભેળસેળથી બકાત નથી. આમ આપણે કીમતી ધાતુઓની વાત કરીએ છીએ પણ ધુળ, પથ્થર કે રેતી જેવી ચીજ પણ અસુક બતની જ જોઈએ તે વિષે ખુબ ખાત્રી કરી લેવી પડે છે નહિ તો એ ધુળ પથ્થરમાં પણ ભેળસેળ કરવામાં આવે છે.

—અને જો એ પકડાઈ બચ તો એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે આટલી ભેળસેળ તો જોઈએ જ; તે વિના તે બરાબર કામ નહિ આપે.

*

લોકોને એજ પસંદ પડે છે

આ પરથી એવી માન્યતા ટૂંક થાય છે કે, લગભગ દરેક ચીજમાં ભેળસેળની જરૂર પડે છે, માણસનો એવો સ્વભાવ થઈ પડ્યો છે કે અભિયુક્ત ચીજો આપવા લેવા કરતાં ભેળસેળ વાળી ચીજોજ તે વધારે પસંદ કરે છે. એ કારણે ચણાયા

માંડીને ચામડા સુધી અને રેતીથી માંડીને રૂપા સુધીની બધી વસ્તુઓ જ્યારે બીજી ચીજો સાથે ભેળવી દબાવી રજૂ કરવામાં આવે છે ત્યારેજ તે વાપરવા લાયક બને છે. માટે, ચલામાં થતી ભેળસેળથી જેમણે સાવધાન રહેવા સુચના કરી છે તેમને મારી સલાહ છે કે, દીર્ઘદ્રષ્ટિ વાપરીને બધી ચીજો તરફ નજર ઠેરવો તો બધેજ એવી ભેળસેળ દેખાશે: એ માટે શોક કરવો મિથ્યા છે.

ભિંતને પણ કાન હોય છે !

જો તેવી શાંત અને એકાંત જગ્યાએ જઈને આપણે વાત કરીએ છતાં તે જૂપી રહી શકતી નથી. તેથી ‘ભિંતને પણ કાન હોય છે’ એવી કહેવત પડી છે.

તેજ પ્રમાણે ગમે તેવા ખાનગી અને એકાંત સ્થળે ધન રાખ્યું હોય છે—અને તેની સલામતીની ખાત્રી હોય છે છતાં તે એકા-એક ઉપડી બચે છે ત્યારે જમીનને પણ પગ હોય છે એમ કહી શકાય કે નહિ ?

પોતાની વર્ષોની જહેમતના પરિણામે ભેગું કરેલું નાણું—આઠ હજાર રૂપિયાની ચલણી નોટોનું બંડલ મુરાદાબાદના પોલીસ સબ ઇન્સ્પેક્ટરે એક દાખડામાં મૂકી તે એક ઓરડામાં રાખી તેને મજબૂત તાળું મારી તેણે નીરાંત રાખી. રાજેરાજ તે ઓરડો ઉઘાડી દાખડાની સલામતી ભેતો અને આરામથી સૂતો.

ઉંદરોનો ભોજનસમારંભ

પણ ગયા જન્મનો કાષ્ઠ લેણુદાર હશે તે એના એ પૈસા આ જન્મે અજબ રીતે લઈ ગયો. પોતાને નાણાંની જરૂર પડતાં તેણે દાખડા ખોલ્યો ત્યારે ત્યાં ચલણી નોટો ન હતી: એને બદલે એક સરખા માપની અને કાપની કાગળની કાતરીઓ અને કાપલીઓ નજરે પડી. એણે તપાસ કરી : દાખડામાં ઉંદરોએ કાણું પાડ્યું હતું અને રોજ રોજ દાખડામાં ભોજન સમારંભ ગોઠવ્યો હતો. ઉંદરોને તો કદાચ એકાદ વર્ષનું ને તોય પેટ પુરતું નહિ એવું ખાવાનું મળ્યું પણ પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટરે તો છાંંદગીની કમાણી ખોઈ.

*

તેની સામે કામ ચલાવે

મહત્વના દસ્તાવેજો, મારા જેવાના હેખોના કાપલાઓનો સંગ્રહ, વિદ્યાર્થીઓ કે પ્રોફેસરોની નોટસ એ સર્વે ઉંદરોને પ્રિય લાગે છે. પણ જ્યારે નગદ નાણું તેઓ આમ ખાઈ બચ ત્યારે સાચેજ ચોરીના આરોપસર તેમના પર કામ કેમ ન ચલાવવું બેઠએ ? દાખડો તોડ્યો તેથી ઘર ફાડવાના આરોપસર, અને ચોરીના આરોપસર આ પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર તેમને પકડીને સજા કરાવે એજ માત્ર એક ઉપાય તેની પાસે છે.

*

શાહુકારની ગાય

ઘણા ગામડાઓમાં શાહુકારોની પેઢી એટલા પર હોય છે અને અંદર ઘરમાં ગાય હોય છે એના એકાદ શાહુકારની એક ગાય તો ઘરમાં બેસી રહેતી-કદીક ખવાર આવતી. એક દિવસ એ શાહુકારને એક જણ પાસેથી લેણાં નાણાં પટે એક હબર રૂપિયાની રકમ મળી. સો સો રૂપિયાની નોટોની થોકડી

કરી ઇસ્કોતરા પર ચૂકી એ પોતાના જૂના ઘરાક સાથે વાતે વળ્યો. એવામાં કંઈક ઘડાકો થતાં તે બહાર દોડ્યો: ને ગાય પણ ઘરમાંથી બહાર આવી. કાગળોનો થોડો ઇસ્કોતરા પર એકને તે લલચાઈ અને તેના તરફ મોં ફેરવી તે આવી ગઈ. છેલ્લી નોટને તે વાગોળતી હતી ત્યારે શાહુકારે તેને બોલ્યો...

*

વાનર-વેડા

મથુરામાં એક પરદેશી યાત્રી ધર્મશાળામાં ઉતરી રૂપિયા ગણતો હતો; તેનો અવાજ સાંભળી વાંદરાઓ જુથમાં મળ્યા ને ફૂંકફૂંક કરવા લાગ્યા. ગભરામણમાં કે ઉતાવળ હશે તેથી યાત્રીએ બધા રૂપિયા ભેગા કરી ખીસામાં નાખ્યા, પણ એચીંતું નોટોનું એક બાંડલ-લગભગ સત્તરસો રૂપિયાની ચલણી નોટોનો જુથો પડી ગયો ને એક વાંદરાએ ફૂંકીને તે ઝડપી લીધો. પાસેના ઉંચા વૃક્ષ પર એસી તેણે તે કાગળો ફાડવા માંડ્યા. વખત છે, કાગળમાંથી કાંઈ ખાવાનું મળશે એમ ધારી તે ફાડ્યો ગયો. એ કાગળના ચીરા થયા ને પેલા યાત્રીના જગરમાં ચીરાડા પડ્યા.

*

એમની સ્વાધીનતા

કાગડા અને કચ્છતરા પણ નોટો ઉપાડી ખાય છે. વર્ષો લગી એક કેકાણે એનું બાંડલ રાખવાથી ઉધઈ અને ઉંદર તેને ખાધા વિના રહેતાં નથી. 'મારી તિબ્બેરીમાં ઉંદર થાયજ નહિ, ઉધઈ તેને ખાય નહિ' એવું અભિમાન નકામું છે કારણકે ઉધઈ કે ઉંદર કાંઈ અમુક પ્રદેશ કે સંસ્થાનોમાં જ રહેતાં નથી પણ તેઓ તો સકળ સ્થિતિમાં સર્વત્ર ફરવાની સ્વાધીનતા ધરાવે છે.

હાથીમાં માનવસ્વભાવ

જેમ વાંદરાઓમાં તેમ હાથીઓમાં પણ માનવસ્વભાવના અનેક અંશો રહેલા છે એમ તાજેતરના અનેક દાખલાઓ પરથી માલમ પડે છે.

કુંભમેળા વખતે એક હાથી મહાવત પર કોથે ભરાયો હતો. પણ વૈરવૃત્તિ તરતજ ખતાવવા કરતાં, યોગ્ય સમયે તેનો કચ્ચરઘાણુ કરવા તેણે ખીજ દિવસ લગી રાહ બેઠો અને, આપણને જાણુવા મળ્યું છે તેમ ખીજે દિવસે પોતાના પર બેઠેલા મહાવતને પાડી તેને સખ્ત ઇજા કરી, મહાવતને ખચાવવા ગયેલા એ સાધુઓને તેણે પગતળે કચ્ચ્યા અને ઝગૂને ભરાએલો એ હાથી જંગલ ભણી નાસી ગયો.

*

હાથી હજમત કરે છે

પણ માત્ર માનવસહજ વૈરવૃત્તિ નહિ પણ પ્રેમવૃત્તિ કે સેવાવૃત્તિ પણ હાથીઓમાં હોય છે. એનાં ઉદાહરણુ દેશ પરદેશમાંથી મળ્યાં છે. ‘હાથી પાસે હજમત કરાવવી હોય તો અહીં પધારજો’ એવું પાટીઉં લાંડનની એક ‘કેશ કાપડ્યાચી દુકાન’ની ખ્હાર દેખાય છે અને સાચેજ એ દુકાનમાં ૧૯ વર્ષનો એક હાથી સદાપૂર્વક દાઢી કરે છે; એ સંઢવતી અસ્ત્રો પકડી, જરા પણ વાગે નહિ એવી રીતે દાઢી છોલે છે. આ વિદ્યા તે એકાએક જાણી શક્યો નથી; તેને હજમતનો ધંધો શીખતાં ત્રણ વર્ષ થયાં હતાં. હવે તે એમાં એવો કાબેલ થયો છે કે દુકાનના

બીજા હજમો કરતાં તે વધારે કાર્યકુશળ છે. દર વરસે તેનો માલિક એની મારફતે પાંચસો પાઉન્ડ કમાય છે.

*

એને નથી ગમતો ત્યારે

એ હાથીની કાર્યકુશળતા વિષે વસવસો રાખનાર, એની પાસે હજમત માટે બેસનાર—ને પછી ગભરાનાર કે ડરી જનાર હાથીને ગમતો નથી: ઘરાક પણ ગમે એવો હોય તોજ હજમ સારી હજમત કરી શકેને ? એકવાર એક ઘરાક માત્ર રમુજ માટે એની પાસે દાઢી હોલાવવા બેઠો અને દાઢી પર હાથી અસ્રો ફેરવવા મંડ્યો એટલે પેલાએ હસવા માંડ્યું. તેની હડા કરી એટલે હાથી ખીંજ્યો. તે દૂર ગયો અને નાની બાલદીમાંનું શીણવાળું પાણી સ્તંભમાં ભરી પેલા પર છાંટીને તેણે પોતાના ક્રોધને શમાવ્યો.

*

પ્રાર્થના કરવા જાય છે

ગ્રીસમાં હમણાં બે હાથીઓ ધાર્મિક ભાવનાવાળા છે. એક મોટા દેવળની બાજુમાં તેમનો તબેલો છે. દેવળમાં ઘંટારવ થાય અને સેંકડો માણસો રવીવારે સવારે પ્રાર્થના કરે તે તેમના સાંભળવામાં આવે, એટલે તેઓ પણ એકાગ્ર ચિત્તે પ્રાર્થના કરતા જણાય. તેમની લાગણી પારખવા મહાવત તેમને એકવાર દેવળમાં લઈ ગયો: ત્યાં તેમણે ઘુંટણીએ પડીને પ્રાર્થના કરી—બીજા માણસો પ્રાર્થના કરતા હતા તેમ.

એ હાથીઓ હવે દર રવીવારે પ્રાર્થના કરવાને દેવળમાં જાય છે.

*

માનની લાગણી

પણ તાજેતરમાં એક જીર્ણ દિંદી મહાવતના અનુભવો પ્રકટ થયા છે. એ આદમીને હાથીઓ સાથે ખૂબ દોસ્તી રહેતી અને શિકાર પર જવું હોય ત્યારે, જંગલોના અણકાર અને વનચર સામે સામનો કરી શકે એવા જંગલી હાથીઓ એની પાસે રહેતા. એટલે ઘણા રાજા મહારાજાઓ અને વૌઠસરોથોને એની ઝોળખાણુ રાખવી પડેલી. એ લખે છે કે: હાથીઓ મને ગમતા એટલું નહિ પણ હું સુધ્ધાં એમને ગમતો: શિકાર પર જવાનો પોષાક પહેરી અવારનવાર એમની પાસે હું જતો તો તેઓ ઉભા થઈ જતા, અને મને સલામ કરતા. એક સામટા પચાસ, સાડા હાથીઓ ઝૂકીઝૂકીને મને સલામ કરે એવા અનેક પ્રસંગો મેં અનુભવ્યા છે.

*

હાથણની વિવેકબુદ્ધિ

લક્ષ્મણ'યારી નામની એક હાથણ એના અજળ કાણુમાં હતી. એ આંખ કાઢે કે સખ્ત શબ્દોથી ધમકાવે તો હાથણ કંપતી. અને એના કહેવા મુજબ વર્તતી: પણ તે તેનાજ અંકુશમાં રહે: ખીજ કાઢને ગાંઠે નહિ. જંગલમાં જયતો વાઘ સિંહનો સામનો કરે પણ તેનો માલિક જરા ડોળા કાઢે તો શાંતિ સેવે એવીએ વફાદાર ડાહી અને વિવેકબુદ્ધિવાળી હતી.

☆

મારવાડી ને ભિખારી

મુંબઈના એક ધનિક મારવાડીની આ વાત છે. તેની પાસે અઢળક દોલત હતી છતાં તે ઉદારવૃત્તિ સેવતા નહિ, રાત્રી પાંચ સંખાવતમાં પણ આપતો નહિ.

ઐક ભિખારી હતો. તે રોજે રોજ ઐના દ્વાર પર આવતેઃ અને લીખ માગતો. ‘બ આગળ બ’ કહી તેને તિરસ્કારી કાઢવામાં આવતો.

*

ભિખારી અડગ રહેતો

પણુ જેમ મારવાડી ઐની કંઠુસાધમાં અડગ હતો: તેમ ભિખારી પણુ અડગ હતો: નિશ્ચીત સમયે ઐના ઘર પાસે આવી: ‘હું ઐ દિવસનો ભૂખ્યો છું: મને કાંઈ આપો’ ઐ શબ્દો દર્દમય અવાજે તે બોલવાનું ચુકતો નહિ પણુ તોયે તેની અરજ સંભાળાતી નહિ.

ઐક દિવસ ભિખારીનો પિત્તો ગયો. તે જોરથી બરાડ્યો: ‘તારા જેવા પાસે લાખ્ખો રૂપિયા છે અને અમને પેટ પૂરું ખાવાનું પણુ નથી મળતું, ને તોય તું મખખીચુસ છે—રાત્રી પાછ પણુ દેતો નથી. તારા જેવાની મિલકત તો દેશના ગરીબો વચ્ચે સરખે ભાગે વહેંચી દેવાવી જોઈએ.’

*

કેટલી મિલકત ધારે છે?

જુકો મારવાડી રાતો પીળો થયો પણુ કોને ખબર કેમ ઐક પળમાં તે શાંત થયો. ઐટલા પર આવી તેણે શાંતિથી કહ્યું: ‘મારી પાસે કેટલી મિલકત હશે, તું શું ધારે છે?’

‘ઐઠામાં ઐઠા ઐક કરોડ રૂપિયા જેટલી.’

‘અને આપણા દેશની ૩૫ કરોડની વસ્તીમાં ગરીબો કેટલા હશે?’

‘અરે, ૩૨ કરોડ જેટલા: તમને શી ખબર પડે!’

‘જ તારી વાત હું માનું છું: અને સાંભળ: મારી મિલકત બહેંચાઇ ગઇ છે. આ તારા ભાગના એ પૈસા છે તે લઇ જ, ફરી કોઈવાર આવીશ મા.’

‘પાંખ ફફડતાં તૂટે મહેલ’

આ આ દંતકથા જાણુવા જેવી છે.

એક રાજ એક વાર પોતાના મહેલના ઉપવનમાં ફરતો હતો ત્યારે તેણે એક ચકલાનો માળો જોયો.

ત્યાંથી અવાજ આવતો સાંભળ્યો. ચકલો ચકલીને કહેતો હતો ‘તને ખબર છે? મારી એક પાંખ ફફડાવું તો આ આજો મહેલ હું ભાંગી નાખું.’

‘આવા ઉદ્ગારો—ને તે પણ મારા બાગમાં જ બોલાય એ નહિ ચલાવી લેવાય’ એમ વિચારી રાજ ગુસ્સે ભરાયો અને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. તરતજ પોતાના પ્રધાન અને બીજા સલાહકારોને તેણે જણાવ્યું: ‘બાગમાં પેલે ખૂણે ચકલો છે તેની ધરપકડ કરો.’

*

શા માટે કહ્યું ?

થોડી વારમાં ચકલાને પકડીને રાજ સમક્ષ લાવવામાં આવ્યો. એ ધ્રુજતો હતો. એની આંખમાં આંસુ હતાં.

‘મારા મહેલને પાડી નાખવાની ખુમારી સેવે છે કેમ?’ રાજાએ કહ્યું: ‘તારે જેલમાં બેસવું પડશે.’

‘અરે, નામવર, દયા કરો: આપ પણ પરણેલા છો. મેં શા માટે આવું કહ્યું હશે. એ આપ ન સમજી શકો એમ બને ખરું? વાત એમ બની કે: મારી સ્ત્રી અમારી લાચાર સ્થિતિનાં રોદણાં રડતી હતી; સદાય આવી નિરાધાર સ્થિતિમાં રહેવાનું? એમ પ્રછી કુરકાં ભરતી હતી, ‘તમે ય શું બાયલા જેવા બેસી રહો છો,’ કહી મેણાં મારતી હતી. મારામાં કેટલું બળ છે એ બતાવવાની—બતાવવાની નહિ તો કહેવાની મારે જરૂર હતી; એટલા ખાતરજ, નામવર, મેં કહ્યું કે, મારી પાંખ ફફડાવું તો આ મહેલને પણ તોડી પાડું!’

*

રામજી કેમ બોલાવ્યો?

રામ સમજ્યો અને તેણે ચકલાને છોડી મૂક્યો. ચકલો પાછો આવ્યો બાણી ચકલી રાજ થઈ. તેણે પ્રજાનું: ‘રામજી તાકીદે કેમ બોલાવ્યા હતા?’

ચકલાએ હસીને જવાબ દીધો: ‘મેં તને કહ્યું તેની એને ખબર પડી ગઈ. તેથી મને એકાંતમાં બોલાવી કહ્યું: ‘ભાઈ સાહેબ, મહેરબાની કરીને મારો મહેલ તોડીશ નહિ.’ મેં કહ્યું: ‘વાર બેઠશું’

ટેલીફોનાઈટીસ

જવા પ્રકારના વ્યાધિમાં સ્ટેશનાઈટીસના વ્યાધિને સ્થાન છે એમ મેં એક વખત લખ્યું હતું તખીયતે અભિપ્રાય પ્રમાણે એ વ્યાધિ મોટા પ્રમાણમાં ફેલાયો છે એમ હવે કહી શકાય. તેની ચિકિત્સા એવી છે કે, માણસ કામે ગયો હોય પણ વચ્ચે ક્યાંક બાણતાં અબાણતાં રોકાઈ બધ સ્ટેશન કરે. આપણા આદિ કવિ નરસિંહ મહેતાને એ રોગ હતો. ખખર છે કે એકવાર ઘી લેવા તે નીકળેલા અને ઘીવાળાને ત્યાં ભજન ગાવા બેસી ગયેલા. આવા રોગો હોયજ નહિ એમ મને કહેનારા મળ્યા છે. પણ એ સંબંધમાં વધુ તપાસ કર્યા પછી મને માલમ પડ્યું કે આપણે કદપના પણ ન કરી શકીએ એવા નવાનવા રોગો સારી પેઠે પ્રચાર પામ્યા છે.

*

ટેલીફોનાઈટીસ

એક રોગ ટેલીફોનાઈટીસને નામે હવે લાંબા નિમ્ણાન તખીયોએ શોધી કાઢ્યો છે. તાજેતરમાંજ ત્યાં એક બહેર ટેલીફોન પરથી એક માણસ ત્રણ કલાક લગી ટેલીફોન કર્યા કરતો જણાયો ને લોકોનાં ટોળાં એની આસપાસ મળ્યાં ત્યારે તે કદાચ ગાંઠા થઈ ગયો હશે એવી માન્યતા પ્રસરી. લોકોએ બે દાકતરોને બોલાવ્યા અને એ માણસને હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવ્યો. એ કહે ‘તમે એમ ન માનતા કે હું ગાંઠા થયો છું’ પણ હલાવ હલાવ હં...મારી તખિયત સારી છે’ અને નાંખર મેળવવા માટે આંગળીના ચાળા કરતો માલમ પડ્યો.

*

એને એનું વ્યસન છે

‘જેમ કાંઈ માણસને ખીડીનું કે દારૂનું વ્યસન ગંધ પડે તેમ ટેલીફોન કરવાનું આ માણસને વ્યસન છે અને તે અંધ કરવા માટે, ટેલીફોનાઈટીસનો રોગ મટાડવા માટે લાંબા સમય લાગશે અને કાળજીભરી સારવારની જરૂર પડશે’ એવો નિર્ણય દાકતરોએ કર્યો છે.

ટેલીફોન પાસે હોય તો તેને ટેલીફોન કર્યા વિના ચાલેજ નહિ. કાંઈનો ટેલીફોન આવે ત્યારે હર્ષોન્માદ અનુભવે ને વારંવાર ટેલીફોનની ઘંટડી વાગ્યા કરે ત્યારે તે આનંદ અનુભવે. ટેલીફોનના નાંજર ઝડપભેર તે જોડી શકે છે. કદાચ એની ઝડપ એ એક રેકોર્ડ હશે. ભજ્યાની ગંધ પારખી માણસ હોટલમાં પેસે, ‘બાર’નું પાટીયું વાંચી દારૂડીયાના પગ તે તરફ વળે તેમ આ માણસ જાહેર ટેલીફોન જોતાં ફળીનમાં પેસી જતો અને કલાકો લગી ત્યાં ઘંટડી વગાડ્યા કરતો.

*

સારવાર શી ?

એવા માણસને કેવી રીતે સારો કરવો એ મુંઝવણ થઈ પડી છે. રોશનાઈટીસ હોય તેને માટે ધક્કા ફોજોરટાઇન કે લાઠી ટ્રીટમેન્ટ અકસીર ઉપાય છે એવો અભિપ્રાય મેં વ્યક્ત કરેલો. તેજ પ્રમાણે ટેલીફોનાઈટીસ હોય તેને દાકતરે સામેથી ટેલીફોન પર ભયંકર ગર્જના કરી વારંવાર ગભરાવવો. ટેલીફોન પર ભૂત અથવા ભયાનક આદમી આવે છે એવો ખ્યાલ એના મગજમાં ભરાઈ એસે અને ટેલીફોન પર તેને અણગમો આવે તેમ કરવું.

*

એજ રીતે વાત કરે

હાંડનના ડોક્ટરો, આ વ્યાધિના પહેલા ભાગને જીવી રીતે સારો કરવા માગે છે. તેઓ કહે છે કે ટેલીફોન એની દ્રષ્ટિએ ન પડે તેમ કરવું જોઈએ. એટલું જ નહિ પણ ટેલીફોનનું દોરડું પણ એની નજરે ન પડે તેમ થવું જોઈએ. પણ તેઓ ભૂલે છે. ટેલીફોન પર વાત કરનાર માણસ એ રીતે જ વાત કરવા ટેવાયલો હોય છે. ટેલીફોનાઈટીસનો એ મંદ પ્રકાર છે ને તેટલો તેને રહેશે. તે કહેશે: 'દાકતર, હલ્લો, હાં...હાં...હું હવે સારો થયો છું', બરાબર...બરાબર...એ દવા મંગાવી છે...' 'દાકતર, હું ગાડો છું? ના. ના. હલ્લો...હલ્લો...કાણે લાઇન કાપી ?'

*

હલાવ, એ રોટલી...

આ વ્યાધિ આપણે ત્યાં ટેલીફોન પરજ રાત્રિવસ વેપાર કરનારા માણસોને થોડો થોડો હોય છે. એવા એક માણસને હું ઓળખું છું. તે ઘરમાં પણ એજ રીતે વાત કરે છે. જમવા બેસતાં પત્નીને કહે છે: 'હલ્લો, 'દાળમાં કાંઈ વધઘટ? હાં, હલ્લો, એમાં વધઘટ થાય એમ લાગતું નથી. શું કહ્યું? દરજીનું બીલ? બરાબર, બરાબર હા... જરૂર ખીસ્સામાંથી દશ લખ લીધા છે? લીધા? ત્યારે દીધા...હલ્લો...હલ્લો...'

પ્રગતિશીલ નામો

પ્રગતિશીલ થવાને માટે, આપણે આપણાં નામો પ્રગતિવાદી રસિયનશાહી કરીએ તો કેવી મઝા પડે છે તેનો ખ્યાલ એ પરથી આવે છે કે એક લેખક જેનું નામ બની છે, તે પોતાને 'બેની' કહેવડાવે છે અને તેનો મિત્ર તલકશી ટાલારકી થઈ ગયો છે. આમ તો ઘણાં ગુજરાતી નામો આપણે સપાટાભેર બદલતા જઈએ તો થોડા વખતમાં સૌવીએટ સમાજના જેવો સમાજ અહીં રચી શકાય.

*

અંગ્રેજી નામો

આજથી ૨૫ વર્ષ પહેલાં ઘણાં બંગાળી અને ગુજરાતી કુટુંબોમાં બાળકોને અંગ્રેજી નામો અપાતાં. બાણીતા નાગર, જૈન કે વણિક કુટુંબોમાં એવાં નામો પડેલાં છે. લીના, જેક, વિક્ટર. બેન, રૂબી, જ્યોર્જીએડવર્ડ, મેરી, રોબીન, વગેરે નામોની નવાઈ નથી એ બાળકો આજે તો મોટાં થઈ ગયાં છે, અને એમના એ અંગ્રેજીકરણવાળા નામો સાથે ઓળખાય છે.

*

મેક ઓલા

હવે નામોનું રસિયનકરણ કરવાનો સમય આવ્યો આવે છે. પણ, તે પહેલાં હજી અંગ્રેજી કે ફ્રેન્ચ કે બીજાં યુરોપીય નામોનું અનુકરણ પણ થયા વિના નહિ રહે. જમશેદજી ટુંકા-ક્ષરી જમસુ-જેમ્સ તો થયો છે; પણ જગજીવન 'જેક'ને નામે ઓળખાશે; મકન ધુળા મેક ઓલાને નામે બાણીતો થશે.

ગોર ગારબો રૂંચે

ગોર હુરા કાણુને નામે અમારી જ્ઞાતિના ગોર વિલાયત અય તો તે પણ પોતાનું નામ બદલીને ગારબો રેકેના એમ કરી શકે; એટલુંજ નહિ પણ મંછુ શીવો જે નવસારી પાસેના નાના ગામમાં તાડી પીને ભારે તોફાન કરે છે તે મોન્સ્યોર મોન્યુશીવોને નામે રશિયન વિજ્ઞાનવેત્તા હોય તેવાં નામે, પોતાને ઓળખાવી શકે. મને યાદ છે કે, એક અદાલતમાં મયાશંકરની નાની દીકરી રૂપી જીબાની આપવા આવેલી, તેણે તેનું નામ પૂછતાં જણાવેલું કે, ‘રૂપી મયાશંકર’ મેલ્ટ્રેટ એને રૂપી માયર્સ સમજ્યા: ત્યારથી તેનું નામ રૂપી માયર્સ પડ્યું છે.

*

પોરીઝીન્કી

એ પોરી કાં ચાલી? અરે એમ જીલુકી...? ઘરમાં કામ કરનારી નાની નોકરડીને એવી જુમો પાડી બોલાવનાર પણ એને પોરીઝીન્કી જેવા રશિયન નામે બોલાવીને સમાજની નવરચનાનો ખ્યાલ તેને આપી શકે છે. તેમ વળી પોતાની બેળીને ‘નાનીચેલકી’ એ નામે બોલાવી તેને રશિયન સંસ્કારથી વિભૂષિત કરી શકાય છે.

*

કાપડના વેપારી

અમનલાલ કીસનદાસ—એ નામે દિવા કાપડના વેપારી એવી દુકાન કરવી એનાં કરતાં ‘એમન લારકી—સોવીએટ રાશિયાના કાપડ બજારના એક માત્ર પ્રતિનિધિ’ એ નામે દુકાન કાઢવામાં આવે તો નથી લાગતું કે અનેક માણસો જેઓ પ્રગતિવાદમાં માને છે તેઓ તેમની દુકાને થોડે થોડે ભેગાં થામ?

*

થાળીવાડકી

એચર મૂળા પગી પણ પોતે પોતાને પેઢી બેકર મોલા (જનરલ મોલાનો વંશ જ હોય તેમ) ઓળખાવી શકે છે. આ ઉપરાંત પોતાના નામના જેવાં સરખાં નામ મળતાં ન આવે તો બીજાં ઘણાંયે રશિયન નામો ધારણ કરી શકાય છે. દાખલા તરીકે—ઢોલા વાડીલાલ એવું નામ હોય તો તેનું મો. થાળી-વાડકી એમ કરી શકાય; વાવાભાઈ ડોસાભાઈનું વાવડીચરકી એવું નામ પણ રાખી શકાય.

ધશ્વરકા ટીકીટ હય

૧ ગડા જેવ અર્ધનગ્ન સાધુઓની જમાત માત્ર હર-દ્વારમાં જ હોય એવું નથી, જ્યાં જઈએ ત્યાં લગભગ દરેક ગામમાં કે શહેરમાં અને હિંદુસ્તાનની કોઈ પણ રેલ્વેમાં તેઓ ભેવામાં આવે છે.

*

ત્રીભ વર્ગની મજા

અઠવાડિયાની આખેરીએ રાતની ગાડીમાં હું બહારગામ ગયો ત્યારે કોંગ્રેસ કલાસમાં—ત્રીભ વર્ગમાં જ ગયો. ‘ત્રીભ વર્ગમાં કેમ?’ એ પ્રશ્નનો જવાબ ગાંધીજીએ પણ એકવાર આપી દીધો તો કે, ‘ચોથો વર્ગ’ નથી માટે હું ત્રીભ વર્ગમાં

મુસાફરી કરું છું' એવું મારે વિષે પણ સમજવું. એ વર્ગમાં મુસાફરી અગવડતાભરી છે એવી સામાન્ય ક્રિયાદ સાથે હું મળતો થતો નથી. ઉલટું, એ વર્ગમાં મુસાફરી કરવાથી વિવિધ પ્રકારના જે માનવીઓ મળે છે અને પોતાના સ્વભાવનો પરિચય આપે છે એ જોવાની મઝા પડે માટેજ ત્રીજો વર્ગ મને અનુકૂળ થઈ પડે છે. ચોથો વર્ગ હોય તો તેથીયે વધુ ગમ્મત પડે.

*

સાધુઓ આવે ત્યારે

‘બ્રહ્માંડ આ તો ગૃહ તાતનું છે’ અથવા ‘આય આખી દુનિયા આપણા બાવાની છે’ એમ સમજતા બાવાઓ-સાધુઓ ટ્રેનોમાં આવી બેસે છે. એવા ચાર પાંચ સાધુઓ મારા ડબ્બામાં આવીને બેઠા. એમની લાલધૂમ આંખ, રાખોડિયા જટા અને ભુખરી દાઢી, હાથમાં ચીપીઆ અને મૃગચર્મ, કમંડળ અને લોટો, ઝોળી અને ચલમ જોઈને તો હું નવાઈ પામ્યો નહિ. પણ જ્યારે બીજા મુસાફરોની આંખો ઊંઘથી ઘેરાતી હતી ત્યારે તેમણે પાનાં કાઢી રમવા માંડ્યાં, મોટેથી અવાજ કરીને હાર-જીતના ઉશ્કેરણીલયાં દેખાવો કરવા માંડ્યા ત્યારે મને ખૂબ નવાઈ લાગી.

*

‘ઈશ્વરકા ટીકીટ હય’...

‘એક સોનેવાલા, ટીકીટ નીકાલો’ કહી મારી સામેના બર્થપરના માણસને જગાડવામાં આવ્યો ત્યારેજ મને ખબર પડી કે ટીકીટ એકઝામીનર આવ્યો છે. સ્વંય ગએલા વૃદ્ધ દક્ષિણી ગૃહસ્થે તો કાટ કાઢી, અંદરનું બકીટ બતાવી, તે તળેના ખમીસનાં બટન કાઢી, પછી બંડીના અંદરના ખીસામાંથી નાનું

પાકીટ બહાર કાઢી ટીકીટ બતાવી. એ બોયા પછી, એકઝામીનરનું ધ્યાન સાધુઓ પર ગયું. ‘ટીકીટ કીધર હૈ?’ કહી તેણે બેરથી અને કંઈક દમ ભીડાવી પૂછ્યું ત્યારે એક જણાએ ઘેરા અવાજે જવાબ આપ્યો: ‘હમારી પાસ ઇશ્વરકા ટીકીટ હૈ, રામ તેરા બલા કરો’ અને તેણે મોં ફેરવી લીધું.

*

કાળીના એક્કાનો અર્થ

‘ઇશ્વરકા ભજન તુમ યદ પાનાસે કરતે હો કયો?’ ટીકીટ એકઝામીનરે સાધુને પૂછ્યું ને મારી તરફ બેઠ તે બોલ્યા: ‘લુક હીયર, ધીસ રાસ્કલ્સ, ઘે નેવર બાય ટીકીટસ’ પણ સાધુએ તો એની શંકાનું નિવારણ કરવા જવાબ દીધો: ‘ગુરસા મત કરો ભાઇ, સબ ચીજ મેં ભગવાન હૈ, યદ પાના ભી બેલકે હમ તો ભગવાનકા ભજન કરતા હૈ.’

અમે નવાઇ પામ્યા. પણ સાધુએ નીચે પડેલાં પાનાંમાંથી એક લઇને કહ્યું: ‘યદ કાલીકા એક્કા હૈ: એક બ્રહ્મ હી સચ્ચ હૈ ઇસીકા યદ નિર્દેશ કરતા હૈ.’

*

દ્વતની ભાવના

બીજા સાથી સાધુએ ચલમ પુંકવાની તૈયારી કરી તે દરમ્યાન બીજા પાનું ઉપાડી, ટીકીટ કલેક્ટરને આ સાધુએ બતાવ્યું અને કહ્યું: ‘ફલાવરકી દુગ્ગી દેખા: દ્વૈતકી ભાવના કયસી અચ્છી સમજતી હય’—અને ત્રીજા પાનું ખુલું કરી તે બોલ્યો ‘યદ ચૌકટકી તીગ્ગી હય ભાઇ!’

‘ઇસકા ભી કાઇ મિનીંગ હોગા!’

‘હા, તો! કયોં નહિં? દેખો, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ઓર મહેશ યદ

ત્રીમુર્તિ મંચ ઇસીમે દેખ રહ્યા હું' સાધુએ જવાબ દીધો અને પછી ચોથું પાતું નીકળ્યું લાલના ચોગ્ગાનું. સાધુ પાસે તો એનો પણ અર્થ હતો 'બેદ ચાર હય, ઔર બેદમાં સખ જ્ઞાન લીખા હુવા હય; યદ ચાર બેદ યદ છોટા સા પત્તામાં મૂર્તિ મંત હો ગયા.'

અને ટીકીટ એકઝામીનર બીબાં ૪૮ પાનાંઓનો અર્થ સમજવા રહ્યો નહિ; વધુ શિકાર પકડવા બીબાં ૩૦૦માં ચાલ્યો ગયો.

બાળકની વય કેટલી ?

ટીકીટ એકઝામીનર ટ્રેનમાં આવે છે ત્યારે તે હંમેશાં અણુગમતો હોય છે. આપણી પાસે ટીકીટ હોય, રહેલાઈથી તે બતાવી શકાય તેમ હોય છતાં તે બતાવવી આપણને ગમતી નથી. આપણે પૈસા ભરી મુસાફરી કરીએ છીએ તેમ છતાં આપણી પ્રમાણિકતા વિશે એને શંકા છે એ વિચાર જ આપણને ઉસ્કેરી મૂકે છે.

*

બરચાની વય કેટલી ?

જે ૩૦૦માં મેં મુસાફરી કરી તેની પાસેના ૩૦૦માં એક આધેડ વયની સ્ત્રી હતી. તેની સાથે એક બાળક હતું. સ્ત્રી પાસે ટીકીટ હતી. તે તેણે ટીકીટ એકઝામીનરને બતાવી 'ક્યાં છે, બરચાની ટીકીટ?' એકઝામીનરે પૂછ્યું.

‘એની તો, ભાઈશાળ વરી ચક્રેટ ઓતી હશે?’ બાઈ બોલી.

પણ દરેક ટીકીટ એકઝામીનર આવા કિરસામાં પ્રશ્ન કરે છે તેમ તેણે પ્રશ્ન કર્યો: ‘બચ્ચાની ઉંમર કેટલી છે!’

‘ઐ વરસ, તપણ મધના ને પોંચ દિવસ’ બાઈએ હિંમતભરે કહ્યું: અને આસપાસના સર્વેને નવાઈ લાગી. અભણ માતા બાળકની ઉંમર દિવસો ગણીને તરતજ બરાબર કહી શકે એ બરેબર આશ્ચર્યજનક હતું.

*

જવાબ દઈ શક્યો નહિ

‘નહિ, બોટી વાત’ એકઝામીનરે કહ્યું. ‘ચાર વરસનો છે.’

‘માસ્તર સાબ!’ બાઈએ ડોળા કકડાવ્યા ને કહ્યું: ‘મૂંઝ મને જુઠી કહો છો? લ્યો, ભાઈ, મારા છોરાની ઉંમર હું બહુ નહ? તમે ચ્યોંથી બણે? બબરદાર, મને જુઠી કહી છે તો’ ને બંધ થઈ પણ એના મોં પરથી ગુસ્સો ઉતર્યો નહિ.

‘પંચાત છોડ’ એકઝામીનરે કહ્યું: ‘ચાર વરસ જેવો લાગે છે. આટલો છોકરો ઐ વરસનો હોય જ નહિ’

આ શબ્દો સાંભળીને તો બાઈ ખીબાઈજ ગઈ. ‘સાંભળતો નથી, કીધું તે? તું ચ્યોંથી બણે? લ્યો, ભાઈ, છોકરાની ઉંમર એની મા બણે કે દાયણ બણે. છોકરો જન્મ્યો તારે તું તાં આયો તો?’

એકઝામીનરે જવાબ દીધો નહિ, તે ચાલ્યો ગયો.

*

છોકરાનો જવાબ

ટૂંકમાં ને ટાંકમાં બાળકની ઉંમરનો વિષય હંમેશાં

અચરિત્ત્વ થઈ પડે છે.

દશ વર્ષની નીચેના બાળક માટે જ ગ્રીસની ટ્રેનમાં અધીર ટીકીટ લઈ શકાય તેમ છે. એવા એક બાળકની અધીર ટીકીટ બેઠ ટીકીટ એકઝામીનર મુંઝાયો. તેણે બાળકના પિતાને કહ્યું: 'તમે ગમે તે કહો; પણ છોકરાની ઉંમર મોટી છે.'

ચબરાક છોકરો એને એ બોલતો સાંભળી હસી પડ્યો તેના પિતાએ એકઝામીનરને કહ્યું:

'અમે ખરું કહીએ છીએ; તમારા માનવામાં ન આવે તો શું કરીએ?'

'તો એક રસ્તો છે' એકઝામીનરે કહ્યું 'હું બાળકને પૂછી બેઠ', એ જુહુ નહિ બોલે એમ લાગે 'છે' અને છોકરા સામે બેઠને તે બોલ્યો: 'બોલ બાઈ, તારી ઉંમર કેટલી?'

છોકરો હેશિયારીથી બોલ્યો: 'હું' નાનો ચે નથી, ને મોટો નથી. ટ્રેનમાં મારી ઉંમર દશ વર્ષની છે. નિશાળમાં બાર વર્ષની નોંધાય છે ને ઘેર બધા મને તેર વર્ષનો ગણે છે.'

*

અબણુ ઉતાર

એક અબણુ ઉતાર અમારા ડબ્બામાં હતો. અમે સ્ટેશને ઉતરી બહાર જતા હતા ત્યાં તે ઉતાર માથે ગાંસડો મૂકી અપાટાબંધ જતો માલમ પડ્યો.

'ક્યાં ભય છે? એઈ, ટીકીટ તો બતાવ' ટીકીટ કલેક્ટરે તેને કહ્યું.

એમ તો તે પ્રૌઢ માણસ હતો એટલે તે ક્રોધે ન ભરાયો પણ શાંતિથી તેણે ટીકીટ કલેક્ટરને કહ્યું: 'બા બાઈ, મારી ટીકીટના મેં દોઢિયા આયપા છ એટલે ટને ટો સું', રેલ વેલના બાપનેથે પાછી નહિ આલુ. પન, બા, ટે કાં મલે છ ટે ટને કઉ

છું. હામ્મે જો પેલું ઉંડરીયા જેવું ડેખાયછને (જુકીંગ ઓફીસ તરફ આંગળી ચીંધીને) ટાં રૂપિયા ખનખનાવી લાખજો એટલે રેલવેલનો માણુદ લાલ કાપડુ આલહે ટે લઇ લેવાનું, હું હમજો !'

અને તેના તરફ વિચિત્રતાથી જોઇ રહેનાર ટીકીટ કલેક્ટર કાંઇ જોશે તે પહેલાં તો તે ચાલી ગયો.

દાદી નહે છે !

ગજરાતના એક વેપારીની આ કથા છે. જો નાના ગામમાં મોટી દુકાન ધરાવતો. ત્યાં તે કરીઆણું વેચે અને કાપડ વેચે, પરચુરણ વસ્તુઓ વેચે અને પાંચ ટકાને વ્યાજે નાણાં પણ ધીરે. પણ છેલ્લા પાંચેક વર્ષ થયાં, કાંઈક અલદશાને પરિણામે, તેનો ધંધો ઓછો થતો ગયો—ને લગભગ ભાંગી પડ્યો. એનું કારણ જો સમજી શક્યો નહિ. જુવાનીથી તે સરસ દાદી રાખતો, અને દાદીવાળાની દુકાન તરીકે એની દુકાન ઓળખાતી, એના લત્તાનું નામ પણ દાદીવાળાનો ચકલો એમ પડેલું.

*

જોષીએ શું કહ્યું ?

એક જ્યોતિષી એક રાત તેનો મહેમાન થયો ત્યારે તેણે, ખીજ સવારે નાહીધોઈ પોતાના મનની વાત તેને કહી. જોષીએ હાથ જોઈ કહ્યું: 'માનો કે ન માનો પણ, તમારી દાદી તમારા

ધંધામાં રાહુ રૂપે નડે છે. આ દાઢી સાફ કરાવશો તો તમારો વેપાર વધવા માંડે એવો ચોક્કસો થોગ છે.’

દાઢીવાળાને નવાઈ લાગી. તેણે એક પળમાં જ નિર્ણય કરી લીધો. દાઢી કરતાં દોઢીયાં તેને વધારે ગમતાં હતાં એટલે સીધો તે હજમની દુકાને ગયો અને તેણે કહ્યું: ‘દાઢી સાફ કરી નાંખ.’

*

સ્રી કોથે બરાધ

હજમ કંઈક કુતૂહલથી તેની સામે જોઈ રહ્યો. એ દુકાનદાર વાળ કપાવતો, કદીક મૂંછના વાળ કતરાવતો પણ દાઢીને હાથ અડાડવા દેતો નહિ; ઉલટું સંભાળથી તે પોતાની દાઢી ઓળતો. અને તે માટે મગર હતો.

‘દાઢી કેમ સાફ કરાવો છો?’

‘તારું કામ કારણે પૂજવાનું નથી, દાઢી કાપી નાંખવાનું છે.’ એણે જવાબ દીધો.

દશ મીનીટમાં તે મનઃશિષ્ટ સ્વરૂપે એ દુકાન ખૂદાર નીકળ્યો. ઘેર ગયો ત્યારે તેની પત્ની તેને ઓળખી શકી નહિ, ઓળખી શકી ત્યારે તે બોલી શકી નહિ, ને બોલી ત્યારે એવું બોલી કે વધુવાર ઘરમાં ઉભા રહેવાની દાઢીવાળાની હિંમત રહી શકી નહિ.

*

સૌને તરત ખબર પડી

સ્રીએ એની પાડોશણને વાત કરી, અને પાડોશણે એ માહિતીની સુધારા વધારા સાથેની નવી આવૃત્તિ ખૂદાર પાડી. એક કલાકમાં પવનવેગે આખા ગામમાં વાત પ્રસરી ગઈ કે વીસ વર્ષે

દાદીવાળાએ, કશાએ કારણ વિના, દાદી બોડાવી.

એ દુકાને ગયો તો તે પહેલાં ત્યાં થોડાં માણસો ભેગાં થયેલાં; તેમના ગયા પછી પણ ધસારો ચાલુ રહ્યો. એક કે બીજી સ્ત્રી બરીદવાને પ્લાને કે નાણાં ધૂકવા કે લેવા આવવાને પ્લાને તેને દાદી છે કે નહિ તેની ખાત્રી કરવા અનેક ગામલોકો ત્યાં આવ્યા: આમ એનો વેપાર વધવા માંડ્યો.

*

નવો નિષ્કર્ષ કર્યો

બેઠીએ કહ્યું તે સાચું હતું એમ માની પોતાના વધતા વેપારને સતોષથી તે બેઠી રહ્યો. પણ આમ કેટલા દિવસ ધસારો રહે દરમ્યાનમાં એની પત્ની કોષથી આકુળ વ્યાકુળ બનતી હતી. તેણે કહ્યું: ગામમાં બધી સ્ત્રીઓ તમારી વાત કરે છે ને કહે છે કે: 'તમે દાદી રાખો તો કેવું સારું: તમારું માન પડે વળત પડે. અરે તમે દાદી રાખવા માંડો એ બેવાનેય કેટલી સ્ત્રીઓ આવે!'

'એમ?' દાદીવાળાએ 'પ્રશ્ન' અને ધડીભર વિચાર કરી તેણે કહ્યું: 'કાલથી દાદી રાખીશ.'

*

હવે એ બેઠી ગયો છે કે—

'મારા વર મારું કહ્યું માને છે' એમ હસતી રમતી એની વહુ બધે કહી આવી કે 'એમણે હવે દાદી રાખવા માંડી.'

અને એટલે ગામની સ્ત્રીઓ ટોળાબંધ એની 'દુકાને જવા માંડી. અને એક કે બીજી વસ્તુ બરીદવા લાગી વેપાર આમ વધતો ગયો. સ્ત્રીઓ આવીને તેને કહેવા લાગી 'તમને

દાઢી જ શેલે છે, ફરી કપાવશો ના.' એ 'હા-હા-હા' કરતો જાય ને વેપાર વધારતો જાય.

પણ, જ્યારે સ્ત્રીઓની અવરજવર ઓછી થાય ત્યારે જોષીને યાદ કરી દાઢી બોડાવી આવે. વળી, ચાર છ મહીને રખાવે. હવે નસીબ કેમ બોલવું ને નાણું કેમ મેળવવાં તે એ સારી પેઠે બણી ગયા છે.

લખાડસંઘ

‘ખીર લાથનું ચીમડું ઉચું ને તેમાં તેર લાથનું બી હતું’ એવી કહેતી આપણી ગ્રામ્ય પ્રજામાં પ્રચલિત છે. પણ આ જુઠાણાંને ચઢી જાય એવાં અનેક જુઠાણાંઓ

હવે અમેરિકામાં ભેગાં થવા માંડ્યા છે. કારણ કે ત્યાં તો બીજી બધી અનેક સંસ્થાઓની પેઠે ‘લખાડસંઘ’ છે. આ સંઘની સ્થાપના વીકનસનમાં બર્લિંગ્ટન શહેરમાં થઈ છે, અને સારાય દેશભરમાં તે બણીતી થઈ છે. લગભગ ૪૦,૦૦૦ સભ્યોનું તે સંજીન બળ ધરાવે છે.

*

મનામો આપે છે

નવી દ્રષ્ટિએ સાવ નવું જુઠાણું માત્ર દશ સેન્ટની પ્રવેશ ફી સાથે જે મોકલે તે આ સંસ્થાનો સભ્ય થઈ શકે. રાજદ્વારી મામલાથી માંડીને મકાનના ભોંયરાની ધૂળ સુધી ગમે તે

વસ્તુનું જુઠાણું હોય પણ તે બુદ્ધિમાન જુઠાણું હોવું જોઈએ.

નવા જુઠાણાઓની શોધમાં દર વર્ષે આ સંસ્થા મોટી હરીફાઈઓ ગોઠવે છે અને ફોલોઅપ ઉમેદવારોને ઇનામો અને ચાંદો આપે છે.

*

આજીવન સભ્ય

આ હરીફાઈની એકવાર અલાસ્કાના એક છાપાએ ઝાટ-કણી કાઢી, ને તેના અધિપતિએ લખ્યું કે, આ લખાડસંઘમાં આ પ્રદેશમાંથી કોઈ પણ માણસ સભાસદ નથી એ જાણાવતાં અમને આનંદ થાય છે.

અને નવાઈની વાત છે, કે એ ખોટા સમાચાર છાપવા માટે એ પત્રકારને જ એ સંઘના આજીવન સભાસદ તરીકે દાખલ કરવામાં આવ્યો.

*

સાચેસાચ લખાડો છો ?

આ સંસ્થાને કાયદેસર રજીસ્ટર કરવા માટે અરજી કરવામાં આવી ત્યારે રજીસ્ટ્રારે કંઈક મુશ્કેલી અનુભવી; અને પછી તેણે અરજદારને પૂછ્યું. ‘સાચેસાચ તમે બધા લખાડો છો કે અહીં રજીસ્ટ્રેશન કરવા આવો છો તેજ વસ્તુ સાવ જુઠી છે ?’

*

દુનિયાનો મહાન મચ્છર

સંસ્થાની વાર્ષિક હરીફાઈમાં એક જણે મોકલેલી નીચેની વાત પહેલું ઇનામ ખાટી ગઈ હતી.

‘મીચીગનમાં દુનિયાના મોટામાં મોટા મચ્છર આવીને

વસ્ત્રા છે. તેમાં ય જે સૌથી મોટો હતો તેણે તો ગયા ઉનાળામાં ફેર વર્તાવ્યો. પહેલાં તે નાના જીવજંતુ ખાઈ ગયો, પછી કૂકડાં મરઘાં આરોગી ગયો, અને છેવટે ત્રણ વાછરડા અને એ ગાય ખાઈ ગયો. આ ખાઉધરો મચ્છર હવે મરી ગયો છે અકરાંતિ-યાપણાથી નહિ, પણ એક ખચ્ચરને તે ખાવા ગયો ત્યારે ખચ્ચરે તેને લાત મારી તે મચ્છરની પીડ પર વાગી, ને મચ્છર મરી ગયો.’

*

એ તડબુચ કેટું હશે ?

ખીજ ધનામ જીતનારી વાત આ રહી.

નેબ્રાસ્કામાં નોર્ફોલ્કમાં મોટા કદનાં તડબુચ ઘણાં થાય છે. એક તડબુચ ખેતરના રસ્તાની વચ્ચે ઉગ્યું ને એવું મોટું થયું કે, રસ્તો રોકી બેઠું. લોકોની અવર જવર પણ મુશ્કેલ થઈ પડી. એટલે તે ખેતરના રસ્તાના માલિકે, તડબુચ આખું રહી શકે એવી યુક્તિ શોધી ને તેની વચ્ચેથી નહેર બોલી: પણ એમાંથી એટલો ખર્ચો રસ નીકળ્યો કે ત્યાં તળાવ થઈ ગયું એટલે, તડબુચની આરપાર જવા માટે મોટરો ને માણસો લઈ જવાને તેણે હોડીઓ ફેરવવા માંડી.

અલખત, આવું ભાંગેલું તડબુચ તે વેચી શક્યો નહિ પણ હોડીનું ભાડું લઈ તેની કિંમત તે હજીય વસુલ કરે છે.

*

વાત સાચી છે કે પરપોટો ?

‘લખાડસંઘની તમે વાત લખી તે સાચી છે કે તે એક સ્વભાવીક પરપોટો છે? જો એવો કાંઈ સંઘ હોય તો મારે તેનું પુરું શીરનામું જોઈએ છે.’ એવો ટેલીફોન એક મિત્રે મને

કર્યો. એણે એટલું તો સમજવું જોઈતું હતું કે લખાડસંઘ વિષેનું કાંઈ જુદું લખી શકાય ? ને લખવું હોય તો એ સંઘને ખારોખાર ન લખું કે, મને પણ તેનો સભાસદ બનવાની તક મળે !

*

શુભ મુહુર્ત જોઈને

કેટલીક અશક્ય અને સાવ જુઠી લાગતી વાત એટલી સ્વાભાવિક હોય છે કે તેને બુદ્ધિમાન જુઠાણું કહી શકાય છે. અને તેથીજ, અમેરિકામાં નવરાસનો વખત ગાળવા માટે, આવી વાતો ભેગી કરનાર ને તે માટે ધનાઢો બહાર કરનાર સંસ્થાના સંચાલકોને મારાં અભિનંદન છે. આપણે ત્યાં, તુઝા કલબ કે તોપ સંસદને નામે કોઈ સંસ્થા શરૂ કરવામાં આવે તો તે ચાલે ખરી. પણ તે થાય તે પહેલાં, બણીતા જ્યોતિષી આંકદરકાચાર્ય જુઠાશંકર અસત્યશંકર પાસે શુભ મુહુર્ત જોવડાવીને આજે તો એક પરપોટા કલબ હું શરૂ કરું છું ને આવો અશક્ય, સાવ કપોળકલ્પિત પણ બુદ્ધિમાન પરપોટો જે મને મોકલી આપશે તે એ કલબમાં જોડાયલો ગણાશે.

*

સોયમાંથી મગરમચ્છ

તમે કેવો પરપોટો મોકલી શકો એ વિષે તમને ખ્યાલ તો આવીજ ગયો હશે; પણ તેમ છતાં, બપોનના એક સભ્યે અમેરિકાના લખાડસંઘને નજરે જોયેલી નીચેની કથા મોકલી આપી છે તે ધ્યાનમાં રાખશો. વાત એવી બની કે ચીનમાં પીળી નદી પાસે લડતા, એક બપાની સૈનિકનાં ખમી-શત્રું બટન તૂટી ગયું તે બટન સાંધવા જતાં સૈનિકના હાથ-માંથી સોય પડી ગઈ. એ સોય નદી પાસે હતી. ખાવાની કાંઈ

ચીજ હશે એમ માની એક મગરમચ્છ ત્યાં ગયો, અને સોયના કાણામાંથી એ મગરમચ્છ પસાર થઈ ગયો. એવામાં તેની પૂછડી તેમાં રહી ગઈ એટલે મગરમચ્છ મુંઝાયો. છેવટે એક દેડકો એની મદદે આવ્યો, તેણે પેલી સોય દાંતમાં પકડી અને ખેંચી, એટલે મગરમચ્છ નીકળી ગયો પણ સોય દેડકાના પેટમાં પેસી ગઈ.

*

લોખંડનું કારખાનું

સોય તો ત્યાં મોટી થવા માંડી, ત્યાં એને બચ્ચાં થવા માંડ્યાં અને દેડકાના પેટમાં લોખંડનું કારખાનું જાણે ચાલતું ના હોય તેમ થવા માંડ્યું. આથી દેડકાનું પેટ એટલું બધું ફૂલી ગયું ને મોટું થયું કે, એના પરથી પીળી નદીમાં બપોની સેના આખી ને આખી ચાલી ગઈ.

પછી, પેલા દેડકાનું પેટ ફાટ્યું ને અંદરથી શસ્ત્રો નીકળી પડતાં, ચીનાઓએ તે કબજે કર્યાં. અને તે હાથમાં આવતાં ચીનાઓ જોરજોરથી લડવા લાગ્યા છે.

*

વાંસ જેવો વાળ

આવી વાત તો થોડા વર્ષ પર પણ મને એક જણે કહેલી.

એ ચાર મિત્રો વાત કરતા હતા. તેમના બાપદાદા વચ્ચે પણ સંબંધ હતો. એક જણે કહે કે: 'લોકો કહે છે કે 'જેમને માથે તાલ હોય તેઓ સદ્ભાગી કહેવાય.'

'હશે' એકે કહ્યું: પણ પેલાએ ચાલુ રાખ્યું: 'મારા પિતાને માથે મોટી તાલ હતી.'

'કેટલી મોટી?' એકે પૂછ્યું.

‘નગારા જેટલી’ પેલાએ જવાબ દીધો.

પ્રશ્ન પૂછનારે કહ્યું: ‘તારી વાત ખરી છે પણ તાલ હોય તે સફલાગી ન કહેવાય. મારા પિતા સફલાગી હતા પણ તેમને તાલ ન હતી.’

‘ત્યારે શું હતું?’

‘વાળ હતા.’

‘કેટલા મોટા?’

‘કોઈક વાંસ જેટલા, કોઈક લીમડા જેટલા, કોઈક પીપળા જેટલા’

‘એ મિત્રોમાં કેટલો ફરક? મારા પિતાને માથે તાલ ને તારા પિતાને માથે આવા મોટા વાળ’

‘એ તો એ વચ્ચે એકવાર લડાઈ થઈ; વાંસ જેવો વાળ મારા પિતાએ માર્યો ને તારા પિતાને માથે તે દિવસથી તાલ પડી’ પેલાએ જવાબ દીધો.

કંકોત્રી પુરાણ

મન્યવર મહાશય’ ના મોબ્સાદાર સંબોધન સાથે ખારસી લાલ શાહીથી છાપેલી અનેક કંકોત્રીઓ મને મળી છે, ને તમને પણ મળી હશે. હમણું હમણું લગ્નપત્રિકાઓના રૂપરંગમાં ને લખાણ સંબોધનમાં મજાના ફેરફાર થવા માંડ્યા છે તો પણ મોટે ભાગે તે શુભ પ્રસંગે આપ સહકુટુંબ

પુત્ર પરિવાર, મિત્રમંડળ સહિત પધારી આભારી કરશે' એમ તો લગભગ બધીજ કંકાત્રીઓમાં માલમ પડે છે.

*

સહી દા.

પહેલાં કંકાત્રીઓ લખાતી તે કુટુંબના વડીલના નામે લખાતી. આજે તો આ મુંબઈ શહેરમાં કુટુંબના વડીલના નામે કંકાત્રી આવી હોય તો કોની કંકાત્રી આવી છે તેની આપણને ભાગ્યેજ ખબર પડે. એટલે, જેમની ઓળખાણ આ શહેરમાં વિશેષ હોય તેઓ સહી દા. કરી પોતાનું નામ છપાવે છે; (કાંઈ હાથે સહી કરી ને લખતા નથી.) તેમ વળી દરેક શુભ કાર્યમાં સાથ આપે એવી તેની પત્ની પણ વર કે કન્યાની માતા, મામી, માસી કે ભાભી કંકાત્રીને બીજે પાને 'સુજ્ઞ બહેન'ના સંજોગ નથી કંઈ કેટલી લખી વાંચી પણ ન શકે એવી અજ્ઞાન બહેનોને બે લીટી લખીને નોતરે છે.

*

કાર્યક્રમ પ્રમાણે

સીનેમાના ચોપાનીઆના પાછલા પાના પર જેમ કાર્યક્રમ છપાયો હોય છે તેમ, કંકાત્રીઓમાં પણ હવે કાર્યક્રમ છાપવાની પદ્ધતિ શરૂ થઈ છે, તે ઇચ્છનીય છે. પણ સીનેમાના કાર્યક્રમ જ્યારે ખરાબર સમયસર શરૂ થાય છે ત્યારે આ કાર્યક્રમ કદીયે સમયસર શરૂ થતો નથી એવો મારો ભત અનુભવ છે. બીજાં તો શું પણ મેંજ એક લગ્નમાં એ કાર્યક્રમ સમયસર થયા કરે તેની કાળજી રાખેલી; પણ છેવટનો નિર્ણય ગોરના હાથમાં હોય છે અને અનિયમિત કાર્યક્રમ પાર પાડવાને તેઓ હંમેશ ટેવાયલા હોય છે એટલે આપણે બનીએ છીએ.

*

મંડપ મુહુર્ત

જે સમયે મંડપ મુહુર્ત શરૂ થવાનું છે એમ જાપવામાં આવ્યું હોય ત્યારે, માંડ ચાર પાંચ સ્ત્રીઓ લગ્નગીતો ગાતી હોય છે અને એ રીતે એ વીધિ શરૂ થાય એમ જાને છે એમ ન જાને તો હિંદુ લગ્નવીધિની ખરી મઝાજ ન આવે !

*

અલશાંતિ વેળા

અલશાંતિમાં પણ પુજા કરવા બેસે તે દંપતીને મગજ-શાંતિની અને ધીરજની બહુ જરૂર હોય છે. મને લાગે છે કે, એ ગુણો માતાપિતા કેવી સરસ રીતે કેળવી રહ્યાં છે તે વરકન્યા બંને તે માટેજ કદાચ આટલો બધો વખત આ વીધિમાં લેવામાં આવતો હશે.

*

લોજન માટેની પત્રિકા

પણ કંકાત્રીની લખાવટની વાત પરથી આપણે કાર્યક્રમની વાત પર ઉતરી પડ્યા. કંકાત્રી સાથે હમણા હમણાં, ધોળા જડા કાગળ પર લોજનની નિમંત્રણ પત્રિકા પાઠવવાની રૂઢી પણ શરૂ થઈ છે, તે સારી છે. જુના જમાનામાં ગોર બધે ફરી વળીને 'તમારા ઘરમાંના સર્વે જણને ફલાણા શેડને ત્યાંના જમવાનાં નોતરાં...' એમ કહી જતો, તે કરતાં આ રૂઢી ઠીક લાગે છે.

પણ તે સાથે R. S. V. P. ની માફક જમવા આવનાર, આગળથી જણાવી દે એવી રૂઢી દાખલ થતી હોય તો બહુ જ ગાડ થતો બચે.

*

પ્રવેશપત્ર

ગુજરાતમાં કાષ્ઠક જ્ઞાતિ હબર એ હબરની હોય છે ત્યાં જમવા આવનારને પાસ આપવામાં આવે છે. તેમને ઘેર નોતરાં તો ગોર દધ આવે અને જજમાન ગોર સાથે બેઠા હોય; લોકો આવે તેને ગોર ઝીળખાવે. જજમાનને ખાત્રી થાય કે એને આપણે ત્યાંથી નોતરૂં ગયું છે ત્યારે તેને પાસ આપવામાં આવે. આમ જ્ઞાતિ જમણમાં પણ પાસની પ્રથા પ્રવેશપત્ર છે, તે વિચિત્ર નથી લાગતું ?

લગ્નની ભેટસોગાદો

લગ્નની આમંત્રણ પત્રિકા વિષે મેં લખ્યું ત્યારે મને ખીબે વિચાર, આ લગ્નગાળામાં લગ્ન નિમીત્તે અપાતી અને અપાવી બેઠતી ભેટ સોગાદોનો આવ્યો. બુના જમાનામાં શુકનના રૂપિયાનો 'ચાંદલો' થતો. એણે વ્યવહારતું રૂપ પકડ્યું અને રૂપિયા એ રૂપિયાના ચાંદલા આપણા સમાજમાં વર્ષો લગી પ્રચલિત રહ્યા. હવે તો, લગ્નની આમંત્રણ પત્રિકા હુડીરૂપે થઈ ગઈ છે: ગામ પરગામે નાતબત અને સ્વજન સ્નેહીઓ વીખરાઈ જવાથી, જેઓ લગ્નમાં હાજરી આપી શકતા નથી તેઓ પોતાની સામાજિક જવાબદારીનો ખ્યાલ રાખી આ હુંડી સહર્ષ સ્વીકારી લે છે.

ખાસ 'નોવેલ્ટી'

પણ જે જમાનો ચાલ્યો આવે છે તેમાં આ પ્રથા કદાચ નબળી પડતી જશે એમ લાગે છે. અત્યારથી જ, ઘણું સ્થળે, મિત્રો, પિતરાઈ કે મસીઆઈ ભાઈઓ, કુટુંબીજનો, ખંહેનો કે ખંહેનપણીઓ પરણનાર યુવાન કે યુવતિને ભેટો આપે છે. અને 'લગ્ન પ્રસંગે મનપસંદ ભેટ આપવા લાયક, ખાસ 'નોવેલ્ટી' વેચનારની દુકાને જઈ કલાક બે કલાક તો સ્વજન માટે શું લેવું તેના વિચારમાં ગાળે છે.

સોના ચાંદીના ભરોભાર દાગીનાની ભેટની 'ફેશન' ગઈ છે. દોનાર અને આપનાર બન્નેનાં મન એથી રીઝતાં નથી. એટલે નાની ને નકશીદાર, ઉપયોગની અને શોભાની, મનગમતી ને નાજુક ચીજો ભેટ તરીકે અપાય છે. કાંડાનાં ઘડીઆળ ભેટ તરીકે મેળવનાર અનેક ભાગ્યશાળી વરકન્યા હશે; પણ એથીયે વિશેષ તો, પુલદાની કે ચાંદીના પ્યાલા રકાબીની ભેટ, પીન કે કાનજુટીની જોડ મેળવનારાઓ ઘણાં હશે. એક દંપતી બે વર્ષ પર પરણેલાં, તેમને ચાંદીના બે પ્યાલા રકાબીનો સેટ એક મિત્ર તરફથી ભેટ મળેલો પણ તેમણે હજી તેમાં આ પીધી નથી.

બીજા એક મિત્રને મેં ચાર વર્ષ પર કોફીનો સેટ ભેટ આપ્યો હતો. થોડાજ દિવસો પર મેં તપાસ કરી: ત્યારે તેણે કહ્યું: 'માફ કરજો; અમે એમાં કોફી પીધી નથી; કેમકે મારી પત્નીને કોફી બનાવતાં આવડતી નથી, ને હું કદી બનાવવાનો નથી.

*

હાખવાની સામગ્રી

એટલે આવી ભેટોનું પાછું આવું થાય છે. મને એક રનેહીએ, ચાંદીનો રાઈટીંગ સેટ ભેટ આપેલો તે હજી કબાટમાં

પડ્યો છે. એ ખડિયામાં હું સહી પુરું ને એમાંના હોદ્દરે હું લખું તો પરપોટાનો પરપોટો થઈ જાય! માટે, આસ્તે કદમ, મારો વિચાર તો કાઢ અંગત લેખક મિત્ર પરણવાની પુરસદ મેળવશે તો તે વેળા એ લેટ એમની એમ અનામત રીતે તેને પધરાવી દેવાનો છે.

*

આઈસ્ક્રીમનો સંચો

એક મોટા કુટુંબના યુવાનને એક મિત્રે આઈસ્ક્રીમ રાખવાના બે સુંદર પ્યાલાની જોડની લેટ હજી પરમ દિવસે જ આપી છે. એણે કહ્યું: ‘લહેજતથી બે જણા આઈસ્ક્રીમ તો ખાય.’ લેટ આપનારની ભાવનાને હું વખાણું છું; પણ એણે વિચાર કરવો જોઈએ કે, બારે માસ ઉનાળો રહેતો નથી, ને તે ચાર માસ રહે તેમાંયે દરરોજ ઘરમાં આઈસ્ક્રીમ બને નહિ, ને બને તોય તે બે જણ પુરતું બને નહિં કારણ કે ઘરમાં બીજાઓ પણ હોય છે.

એના કરતાં તો તેણે આઈસ્ક્રીમ બનાવવાનો સંચો જ લેટ આપ્યો હોત તો ઘણું સારું લાગત.

*

શીવજીનો સંચો

એક કન્યાને શીવજીભરતનો ખૂબ શોખ છે. તેને ગયે જ વર્ષે એવી લેટ મળી છે. ચાર જહેનપણીઓએ મળીને તેને શીવવાનો સંચો લેટ આપ્યો છે; ને બીજી બે જહેનપણીઓએ ભરતકામ માટેનો બધો સામાન સોંપા, ઉન વગેરેનો સેટ આપ્યો છે.

કન્યાના સાસરીઆઓને આ જરા વિચિત્ર લાગ્યું,

પણ કન્યા એટલી રાજ થઈ કે વાત નહિ. એણે કહ્યું: 'મારું મન શામાં રીઝે છે તે મારી જ્ઞેનપણીઓ બણે છે તેટલું બીજું કંઈ બણતું નથી.'

ચરખાની ભેટ

જન નિમિત્તે, નવા જમાનાને અનુરૂપ ભેટો પણ હવે અપાવા માંડી છે. કન્યાને સાડી બંગડી, પીન વગેરે ને બદલે પાવડર કે કાંસડી બ્રશ રાખવાની પેટીઓ અપાય છે, પર્સ અપાય છે કે ફોટો ફ્રેમ અને લોકેટ પણ અપાય છે. પરંતુ, એક કન્યા ઘરકામમાં પાવરધી ન હતી તેને તેનાં વૃદ્ધ કાકીમાએ, પોતાને નિરૂપયોગી પણ કન્યાને કામ લાગશે એમ માનીને એક મોટી ઘંટી તે સાસરે ગઈ ત્યારે તેની સાથે સહર્ષ ભેટ આપી દીધી. આજે જ્યારે ગ્રામ્યોદ્યોગના વિકાસની વાતો ફરી થવા માંડી છે ત્યારે તે ઘંટી માળિયા પરથી નીચે ઉતારી, તે યુવતિએ હવે દળવા માંડ્યું છે.

*

ચરખાની ભેટ

એવોજ બનાવ, ૧૯૨૨ માં બનેલો. એક ચુસ્ત ગાંધીવાદીએ, પોતાના મિત્રની પુત્રી પરણી ત્યારે તેને આંધ્રની બનાવટનો સરસ ચરખો ભેટ કરેલો. તે ચરખાની કિંમત પણ તે વખતે તો જરા વધારે હતી. 'તારા જેવી સરસ કાંતનારી માટે તો

આજ ભેટ હોય' એમ કહી એમણે એ બહેનને આશીર્વાદ આપ્યા.
 વરસેક લગી એમણે તેના પર કાંત્યુ હશે પછી તો એ
 જરસંસારની ઘરેડમાં પડી ગયાં અને ચરખો એમને એમ રહ્યો.

*

આમોદેશનની ભેટ

થોડા જ મહિના પર મુંબઈમાં લગ્ન થયું ત્યારે વરના
 મિત્રો અને કન્યાની સખીઓએ સાથે મળીને વિચાર કર્યો કે
 દંપતીને ભેટ શી દેવી? વરના મિત્રોએ આમોદેશનની ભેટ
 આપવાનું નક્કી કર્યું. કન્યાની સખીઓએ જણાવ્યું કે. 'અમારી
 બહેનપણીને જે જે ગીતા ગમે છે તેની રેકર્ડો અમે એને ભેટ
 દઈએ.'

છેવટે એ આખો સેટ ભેટ અપાયો. વિધિસર. તે સ્વીકારતાં
 વરે કહ્યું: 'એક આમોદેશન તો હું લઈ આવ્યો છું; તો પછી
 તમે બધાં ભેગાં મળીને બીજું શું કામ આપો છો?'

*

સ્ટવની ભેટ બારે પડી

પુસ્તકોની ભેટ કાલેજીયન મિત્રો આપે છે. કેમ જાણે
 પુસ્તકોજ પરણનાર યુવાનને લગ્નજીવન સફળ કરવામાં
 સ્થાયીભૂત થતાં હોય! પણ જ્યારે એક મિત્રે પોતાના ભાગ્યજીને
 પુસ્તકો રાખવાને નાની અભરાઈ ભેટ કરી ત્યારે ખરેખર તે
 પ્રશંસા પામી. એવી જ, એક ભેટ, એક કન્યાને મળી.
 અમદાવાદમાં એક કન્યાનું લગ્ન થયું. તેને પ્રાથમિક સ્ટવ
 કોઈએ ભેટ આપ્યો. અહીં, મુંબઈમાં તે સ્ટવ પર ચઢા કરતાં
 તેનાં ભાભી દાઢી ગયાં અને કારોનરની કોર્ટમાં ખટલો ગયો.
 'તમને ગુજરાતીઓને કેટલીવાર કહ્યું કે સ્ટવ વસાવો નહિ;

છાપાઓ વાંચો છો કે નહિં?’ સાક્ષીને પૂછવામાં આવ્યું.

‘હા સાહેબ, પણ મેં સ્ટવ વસાવ્યો ન હતો....’

પણ તેને કાણ સાંભળે તેમ હતું?

*

અને લાકડીની ભેટ

એક ટીબળી મિત્રે એક જડી નકશીદાર પોલીશ કરેલી લાકડી મિત્રને લગ્ન પ્રસંગે થોડાજ મહિના પર ભેટ મોકલી. બધી ભેટોમાં આ નવી લાંબી ભેટ ભેંધને સઉને નવાઇ લાગી પાસંદ છોડીને ભેટાં જ્યારે લાકડી નીકળી ત્યારે વળી વધુ આશ્ચર્ય ફેલાયું ‘તમને તે કામ લાગશે માની આ નમ્ર ભેટ મોકલાવું છું’ એમ સાથેની ચીઠીમાં હતું. નવપરિણીત પત્ની તો, પતિને આ ભેટ મોકલનાર મિત્ર પ્રત્યેજ ક્રોધાયમાન થઇ ગઇ. પછી જ્યારે એ મિત્ર દંપતીને મળ્યો ત્યારે તેણે ખુલાસો કર્યો: ‘એ ભેટનો ઉપયોગ માત્ર મારા મિત્રેજ કરવાનો નથી, તમે પણ તેનો ઉપયોગ કરી શકો. સંસાર તોજ ચાલશે!’

ગાલે ગુમડુ થયું

નિશાળે લાલુવા જવાનું નાપસંદ હોવાથી ઘણા બાલકો જાતજાતનાં ખેલનાં કાઢે છે. ‘તાવ આવ્યો’ એમ કહે તો મા બાપ શરીર તપાસે કે થર્મોમીટરથી તાવ માપે એટલે માથું દુઃખવાની કે પેટમાં દુઃખવાની ફરિયાદ

કરવી એ સામાન્ય થઇ પડ્યું છે.

પરંતુ જરીઆમાં એક લુહારના છોકરાએ નિશાળે જવાની જે અજળ યુક્તિ અજમાવી હતી તેવી તો થોડાં જ છોકરાંઓ અજમાવે છે. એક મિત્ર ત્યાંથી એ બનાવ લખી મોકલે છે. તે જણાવે છે કે એ છોકરો જે નિશાળમાં ભણતો હતો ‘ત્યાંની ગરમી અસહ્ય લાગી એટલે છટકવાની તરકીબ તેણે શોધી. એણે કપડાના ચીંથરાઓનો નાનો દડો કરીને મોંમાં મૂક્યો. ને પછી ‘ગાલે ગુંમડું થયું છે’ એમ કહેવા લાગ્યો. એ મહિના એ વાતને થઇ ગયા. ધીમે ધીમે વધુને વધુ દુઆ એ મોંમાં નાંખતો ગયો ને છેવટે ગાલ પર નારંગી જેવો આકાર થઇ ગયો.

*

મોઢું ઉઘાડતો નહિ

એના મા બાપને આથી ચિન્તા ઉપજી. નિશાળમાંથી એને ઉઠાડી લીધો, ને ડોક્ટરોને બતાવ્યો. અનેક બતની સારવાર થઇ પણ ગુંમડું મટે નહિ. કારણ કે છોકરો મોઢું તો કદી ઉઘાડતો જ નહિ. મોઢું ખોલવાનો કોઇ પ્રયત્ન કરે તો એ ‘પીડા થાય છે’ કહીને ચીસ પાડી ઉઠતો.

આખરે એને ત્યાંના ‘ચાંદસી’ દાકતર પાસે લઇ ગયા. એ આવા કેસોની, ઓપરેશન વિના સારવાર કરતો. એણે કેસનો ઇતિહાસ સાંભળી કંઈક ખોટી રમત રમાઇ હોવાની શંકા બતાવી.

*

બાપાએ સારવાર કરી

દાકતરે છોકરાને પાસે બેસાડ્યો અને બળબળીથી એના મોંમાં બે ચીપીઆ નાંખીને કપડાનો દડો તેણે બહાર ખેંચી

કાઢ્યો. એ બેઠને લોકો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. છોકરે પણ દિંગ્મુઢ બની ગયો. ‘ગાલમાં કપડાનો થર શી રીતે બન્યો હશે?’ એ પણ પૂછવા લાગ્યો.

પણ, બધા સમજી ગયા, અને છોકરાની પછી શી હાલત થઈ એ કલ્પી શકાય તેમ છે. એના બાપાએ ગાલ પર બરાબર તમાચા ચોડીને એને કાયમનો આરામ કરી દીધો.

*

ઘોડાપર બેસીજ ગયો

બાળકોની બિમારી કે હલ સામે ઘણીવાર ધાક ધમકીથી કામ લેવું પડે છે. બાલમાનસના અભ્યાસીઓનો એ પ્રત્યેનો તિરસ્કાર બહુિતો છે. પણ ઇંગ્લાડમાં તાજેતરમાં તેમની માન્યતા હઠાવે એવો કિસ્સો બની ગયો. એક જણ એક મોટી દુકાનમાં પોતાના સાત વર્ષના દીકરા સાથે ગયો. ત્યાં વીજળીથી ચાલે એવો નાનો રમકડાનો ઘોડો બેઠ લાડકો દીકરો તેના પર બેસી ગયો. ‘બાપા, મને આ આપવો.’ છોકરાએ કહ્યું ને ઉમેર્યું ‘એના પર બેસીનેજ મારે ઘેર જવું છે.’ એમ તે કહે. બાપ ઘણું સમજાવે પણ છોકરો ઘોડા પરથી ઉઠેજ નહિ. દુકાનદાર, તેના ગુમાસ્તા વગેરેએ તેને સમજાવ્યો પણ પેલો હઠાવાની ના પાડે. એને ઘોડાપર બેસાડેલો રાખીને ઘેર લઈ પણ શી રીતે જવાય, છેવટે બાલમાનસના ત્રણ પ્રખર અભ્યાસીઓને બોલાવવામાં આવ્યા. તેમણે તેને અનેક લાલચો બતાવી, યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરી પણ છોકરો માને નહિ.

*

કાનમાં કહ્યું?

છેવટે લશ્કરી દિમાગનો એક કદાવર આદમી ટોળામાંથી

નીકળ્યો, તેણે કહ્યું: ‘હું એને નીચે ઉતારી શકીશ’ એ પછી તે છોકરા પાસે ગયો. તેના કાનમાં તેણે કંઈક કહ્યું અને મુંગે માટે ધીમેથી છોકરો નીચે ઉતરી ગયો. તેણે માત્ર એટલું જ કહ્યું: ‘બાપા, ઘેર ચાલો’

બાપે ઘેર જઈ દીકરાને પૂછ્યું કે: ‘અલ્યા, પેલાએ તને શું કહ્યું કે તું તરત નીચે ઉતરી પડ્યો?’

‘મને એણે સખ્તાઈથી કહ્યું કે,’ દીકરાએ જવાબ દીધો, ‘એકદમ નીચે ઉતરી જ નહિ તો એ ચાર તમાચા ચોડી દઈશ.’

આપણા વેપારીઓ

અ સંસારજ જુદો છે અને સંસારનો વ્યવહાર જુદાણા પર રચાયેલો છે. જો બધા જ પરમ સત્યવાદી થઈ જાય તો સંસાર વ્યવહાર ચાલે નહિ. ધંધો

પ્રમાણીકપણે કરનારાઓ પણ જો લગીર જુદું ન બોલે તો તેમનો ધંધો ચાલે નહિ. એટલે તો, ‘બધી દવાઓ વાપરીને ત્રાસી ગયા હો, કંટાળી ગયા હો તો આ વાપરો. તરત આરામ અશે’ એવા હેન્ડબીલ દવાવાળા છપાવે છે.

*

મથુરા દકાઉ માલ

અને હોઝીયરી ખરીદવા તમે નીકળ્યા હો ત્યારે કોઈ

વેપારીએ તમને એમ કહ્યું સાંભળ્યું છે કે: ‘નહિ શેઠ, આ વાપરવા જેવો માલ નથી. તરત ફેાડી જશે’ ઉલટું બોલે. વેપારી એમ કહેશે કે ગાંધારાકમાં આ નવો જર્મન માલ છે. હમણાંજ ખાકસ ખોલ્યું છે. ઘણા ટકાઉ માલ છે. ગયા વરસનું મને હજી સુધી ચાલે છે.’

*

‘આ થઈ રહી’

ખાંધાંજ ક્ષેત્રમાં એમ છે. રવીવારે સવારે વાળ કપાવવા માટે, અર્ધા કલાકથી હજમની રાહ ભેતા ઉભા રહો અને એ આવે ને તમે બોલાવો તો કહેશે: ‘જરા તીકડે બહન થેતો’ તે પાછો દેખાય નહિ. તમે સેલુનમાં બેસો તોયે ત્યાં કોઈની દાઢી કરનાર હજમ કહેશે: ‘જરા બેસો, આ થઈ રહી.’ એણે તરતની દાઢી શરૂ કરી હોય છતાં ‘થઈ રહી’ એવું જુઠાણું બોલવામાં તેને શી મજા આવતી હશે?

*

‘પ્હેરતાં ખુલી જશે’

એક ખુટવાળાની દુકાને હું ગયો હતો. ત્યાં એક ઘરાક આવ્યો. તેને માટે ખુટ કાઢવામાં આવ્યા, તે પગે બેસાડ્યા પછી ઘરાકે કહ્યું: ‘જરા સખત લાગે છે’ મોચીએ જવાબ દીધો: ‘કાંઈ વાંધો નહિ; એ ચાર દિવસમાં પ્હેરતાં ખુલી જશે’

અને તરત ખીબ ઘરાકને, ખુટ રહેજ ઢીલા પડતાં તેણે જણાવ્યું: ‘ઢીલા લાગે છે? એવા તો બેઠએ. પગમાં સખત ખુટ રાખવા કામના નહિ’

*

‘જરાય નહિ દુઃખે’

‘ધીરજ રાખો, જરાય દુઃખશે નહિ,’ એમ કહી દાંતના બાણીતા દાકતરને, મારા મામીનો દાંત ખેંચતાં બુકું બોલવાની શી જરૂર હતી? કહેનાર અને સાંભળનાર બન્ને બાણીતાં હતાં કે દાંત કાઢતાં દુખ્યા વિના રહે નહિ. એજ રીતે, રેડીએનો કાર્યક્રમ બહાર કરનાર ‘હવે, ઘણાજ મનોરંજક કાર્યક્રમ તમારી સમક્ષ રજૂ થશે’ એમ જણાવી, બુડાણાની દુનિયામાં કેમ ઘસડાતો હશે?

*

માતાનો વચનભંગ

પણ માનવ સ્વભાવજ એવો છે: માતા પોતાના બાળક પાસે કે પુત્ર પિતા પાસે પણ એવું અસત્ય બોલે છે. ‘ભાઈને ચાંદલીથો રમવાને આપું...હા...હા’ કહી બાળકને ચાંદો આપવાની ખાત્રી આપી માતા તેને રોજ છેતરે છે તેમ વળી એ બાળક પાંચ વર્ષનો થાય ત્યાં લગી ટ્રેનની મુસાફરીમાં કંઈ કેટલીવાર તે એકઝામીનરને કહે છે: ‘મારો દીકરો હજી ત્રણ વર્ષનો નથી થયો’

*

ધારાશાસ્ત્રીઓ

કાલ જૂનના આરોપસરના મુકદ્દમામાં ફરિયાદ પક્ષનો ધારાશાસ્ત્રી છેવટે એમ જણાવે છે કે, ‘એનો ગુન્હો ચેકડો પૂરવાર થયો છે; એની વિગત બાણી મને કમકમા આવે છે.’

અને બચાવ પક્ષનો ધારાશાસ્ત્રી જણાવે છે કે ‘જુરીના ગૃહસ્થો, તમારી જગ્યાએ હું હોઉં તો આરોપી નિર્દોષ છે એની ખાત્રી મને થયા વિના રહે ખરી!’

આવા એક કિસ્સામાં એક સાક્ષીએ બહુ સરસ જવાબ આપેલો. ન્યાયધીશે તેને પૂછ્યું કે: ‘તું બોલે છે તે સાચું છે?’ ‘હા, સાહેબ, તદ્દન સાચું’ સાક્ષીએ કહ્યું: ‘હું કાંઈ વકીલ નથી.’

ભળતા નંબરની પંચાત

૧૦૧ નંબર પ્લીઝ!

વરસાદને લીધે ટેલીફોનનાં દોરડાંઓ ખરાબર નથી તેથી કે કાણુ બાણુ કેમ ટેલીફોન કરતાં જોતા નંબરો લમણાં લમણાં ઘણી વાર આવતા બાણાય છે. કાંઈ પારકા માણુસ ટેલીફોનમાં બોલતો હોય કે આપણુ ન ઓળખીએ એવા આદમીને ટેલીફોન પર બોલાવતો હોય ત્યારે આપણુને નવાઈ લાગે છે; પણુ તે વખતે મગજ ન ગુમાવતા, શાંતિથી અને ધીરજથી ‘નંબર જોટો છે’ એમ જણાવી દેવાની ટેવ આપણામાંનાં ઘણાંએ પાડી નથી. અને તેથી જોટો નંબર જોડાઈ જતાં કે જોટો નંબર આવતાં આપણામાંથી ઘણા ઉશ્કેરાઈ બચ છે કે ઠટ્ટા કરવા પ્રેરાય છે.

*

જવાબ ગીતમાં આપ્યો

એવો એક અનુભવ મને ગઈ કાલે થયો. મેં ટેલીફોન કર્યો મથુરભાઈને. પણુ સામેથી કાંઈક બોલ્યું તે મથુરભાઈ તો

નહોતા. ‘મથુરભાઈને બોલાવશો?’ મેં કહ્યું.

‘અરે ભાઈ નંબર જોટો છે, મથુરીઓ મળે અહીં ક્યાંથી?’

એમ, કાંઈક ગીતનો અવાજ સામેથી આવ્યો, તે હું સાંભળું ત્યાં તો બીજી લીટીઓ ગવાઈ:

‘અહીં તો મારો ફોટો છે, મૂકી દે ટેલીફોન ત્યાંથી !

હાં...આ...’

હું તો આભોજ બન્યો.

‘નંબર જોટો હોય તો, ધીમેથી કહી દો; તેમાં લટકાયા ગાઓ છો શું કરવા?’ મારાથી કહી દેવાયું તેના જવાબમાં આમ સાંભળ્યું :

‘અમે તો નાટકોવાળા,

અમારે રોજ ગાવાનું,

પડેલી ટેવ ટળતી ના.....’

પણ મેં ટેલીફોન મૂકી દીધો.

*

‘કાય વાઈશ ? મી રાધા...’

આમ જોટો નંબર મળવાથી ગીતો સાંભળવાનાં મળતાં હોય તો તો ઠીક; પણ ગાજો દેનારાય હલકટ આદમીઓ હોય છે.

જોટા નંબરો જોડાવાથી, આપણે ધારીએ તે કરતાં જુદું જ કાંઈ બોલવું જણાય ત્યારે આશ્ચર્ય થાય છે. એક વાર મીંઠ વાઈસને એક મિત્રે ઉતાવળમાં ટેલીફોન કર્યો. સામેથી ‘ધકડે નાહિ, છી: છી: વાઈશ વાઈશ? કાય વાઈશ? હાં હલાવ...હાં હલાવ. મી રાધા? વાઈશ? કાય વાઈશ?’ એમ સંભળાયું ત્યારે

વાઈલ્સ ઓચિંતો સ્ત્રીરૂપમાં બદલાઈ ગયો ને હિંદુ ધર્મ
ધારણુ કરી દક્ષિણી સાથે પરણી ગયો ને અંગ્રેજી ભાષા ભૂલી
ગયો કે શું એવી શંકા પડી.

*

‘દાકતરને મોકલ્યો?’

એક સન્નારીનો નાનો પુત્ર બીમાર હતો; તેણે પોતાના
પતિને કહેલું કે ટેલીફોન કરીને આપણા મિત્ર દાકતરને ઘેર
આવી જવા કહેજો. પણ, સમયસર દાકતર આવ્યા નહિ એટલે
એણે પતિને પૂછવા ટેલીફોન કર્યો.

‘કેમ, પછી એને મોકલાવ્યો કે નહિ?’ પણ ટેલીફોન
બીજાજ નંબરે જોડાઈ ગયો. કાઠની પત્નીએ માતીના દાગીના
લેવા મહેતાજીને મોકલવા પતિને કહ્યું હશે. એ પતિ પાસે એ
ટેલીફોનની ઘંટડી વાગી. તેણે જવાબ દીધો ‘નારે, એ પાછો
તો કહે છે પાંચસો રૂપિયા!’

*

એ નહિ તો બીજા ઘણા છે

‘અરે પણ આપણે એની જરૂર હતી તે તો તમે જાણો
છો. બીજી ત્રીજી વાત પછી કરવા કહેવું હતું ને!’

‘પણ મૂરખી તું સમજે નહિ, એ નંગ ન લાવ્યો તો
શું થયું, બીજાં ઘણાંય છે.’

‘અરે, તમે દાકતરને નંગ કહો છો? ને એ ન આવ્યો
તો બીજાં ઘણાં છે એમ?’

‘હું કયાં દાકતરની વાત કરું છું!’

‘અરે, તમારું મગજ ખસી ગયું કે? હાય, હાય, આવા

ભલકણા ક્યાંથી ?

‘હું ભૂલી નથી ગયો, તારી વાત મને યાદ છે. પણ ઉંતાવળે આંખા ન પાકે, તપાસ કરું છું.’

‘શાની તપાસ ?’

‘દાખીનાની,’

ને વહુએ માન્યું કે પતિનું મગજ ખસી ગયું છે. પણ એટલામાં દાકતર આવ્યો, ને ફરીથી ટેલીફોન કર્યો ત્યારે સત્ય વસ્તુ જણાઈ.

કડકાખાલુસનું ઝોળખાણ

વાં એ પ્રવાસ ખેડતી આગગાડી ઝડપભેર ચાલતી હતી. ત્રીજા વર્ગના એક ડબ્બામાં બે મુસાફરો હતા. જ સાત કલાકથી તેઓ સાથે હતા છતાં એમાંથી એક પણ બોલતું નહોતું. એમાંનો એક વૃદ્ધ જેવો હતો; તે પલાંડી મારી શાંતિથી બીડી પીતાં તીરછી નજરથી પોતાના સાથી પ્રવાસીને—વીસ બાવીસ વર્ષના એક જુવાનને નીહાળતો હતો.

જુવાન પ્રવાસી ચપળ જણાતો; પણ કાંઈની સાથે વાત કરવાની તેને ઈતિબરી ન હતી. સાથી પ્રવાસી સાથે કેમ વાત શરૂ કરવી તે તે સમજી શક્યો નહિ.

ત્રણ વાર પૂછ્યું તોયે

જેમ તેમ હિંમત ભેગી કરી તેણે બેડીદારને પૂછ્યું:
'કેટલા વાગ્યા, કહેશો?'

પણ વૃધ્ધે ઘડિયાળ કાઢ્યું નહિ, તેમ તેણે જવાબ પણ દીધો નહિ.

'કેટલા વાગ્યા છે, કહેશો?' ફરી વાર એજ પ્રશ્ન, સ્થેજ મોટા અવાજે તેણે પૂછ્યો. પણ વર્તમાનપત્ર વાંચવામાં તસ્લીન હોય તેવો ડોળ પેલા વૃધ્ધે કર્યો.

પાંચ મીનીટ વધુ વીતી. જુવાન અધીરો બન્યો: તેણે ફરીવાર પ્રયત્ન કર્યો ને પૂછ્યું: 'કેટલા વાગ્યા છે, કહી શકશો?'

*

સંબંધ કેમ બંધાય?

'બે ભાઈ,' પેલા ડોસાએ કહ્યું: 'ખોટું ના લગાડીશ. કેટલા વાગ્યા એ પ્રશ્ન તું પૂછે, ને હું જવાબ ન આપું એવો હું છોક અવિવેકી નથી. કોઈ ન હોય. પણ તારી બેડે વાત નહિ કરવાનું કે તને જવાબ નહિ આપવાનું કારણ ખીજું જ છે.'

'શું?' કહી જુવાન, ડોસાની વાત સાંભળવા આવર બન્યો.

'હું તને ટાઇમ કહું એટલે તું ખીજ કોઈ વાત ઉપાડે: આપણે સામસામા એકમેકના ધંધાની, નાત બતની વાતો કરીએ. પછી વખતે આવતે રોશને તું ચા પીવા ઉતરે, ને મને ચા લેવાનો આગ્રહ કરે.

'એમાં કોઈ ખોટું નથી. પણ એ રીતે સંબંધ બંધાય એટલે, મુબંધ આવે ત્યારે તું ગાડી કરે અને મને તેમાં બેસ-

વાતું કહે: મારે ઘેર મૂકીને તું જાય ત્યારે 'આવજો, ફરી કાંઈ વાર મળજો' એમ મારે કહેવું પડે.

*

સંબંધ વધ્યા પછી

‘એમાં કાંઈ જોડું નથી પણ ધારો કે માત્ર વિવેક ખાતર મેં કરેલી વિનંતિ ‘ફરી કાંઈ વાર મળજો’ ની વિનંતિ અનુસાર તું મારે ઘેર આવ્યો, પછી હું તારે ઘરે આવું: એમ આપણી વચ્ચે અવરજવર શરૂ થઈ, ને સંબંધ વધ્યો...

‘એ રીતે સંબંધ વધે તેમાંયે જોડું નથી. ‘ઓળખાણ એ મોટી ખાણ છે, એ ખરું. પણ, તું મારે ત્યાં આવે ત્યારે માત્ર મારી સાથેજ કાંઈ વાત કરીને બેસી રહે નહિ. પરણાવવા જેવી એક મોટી પુત્રી-મારી એકની એક પુત્રી મારે ત્યાં છે તેની સાથે પણ તું વાતો કરે’

*

એને લગ્ન કરવાં હોય તો

‘એમાંયે જોડું નથી. ઓળખીતાઓ એકમેક સાથે સ્વાભાવીક રીતેજ વાતચીત કરે પણ ધારો કે, એમ વાતો કરતાં વારંવારના મેળાપમાંથી તમારી બેની વચ્ચે ગાઠ પરીચય થાય અને તેમાંથી એને પ્રેમ થાય અને ના, ના તમે બે ભાગી જાઓ એમ હું કહેતો નથી પણ તમે બે લગ્ન કરવાના નિશ્ચય પર આવી જાઓ.’

*

ઘડિયાળ પણ નથી, તેને?

‘હું છેક જૂના જમાનાનો રૂઢીચુસ્ત નથી કે આ રીતે

તમારી એ વચ્ચે થતા પ્રેમલગ્નને તિરસ્કારી કાઢું. કન્યા પરણાવવા લાયક છે, ને પરણાવવાની છે.

‘પણ તું લગ્નની માંગણી કરે ત્યારે, આજે જેની પાસે સમય જોવા માટે કાંડાતું ઘડિયાળ પણ નથી તેવા કડક બાલુસને હું મારી કન્યા શી રીતે પરણાવું?’

‘જોડું ના લગાડતો, ભાઈ; પણ ‘કેટલા વાગ્યા છે?’ એમ તેં હમણું વારંવાર પૂછ્યું ને મેં જવાબ ન દીધો તેનું મૂળ કારણ આ છે.’

મોટાં તંત્રોની પીડા

એકવાર લાખજોની લેવડદેવડ કરતી એક મોટી પેઢીના સંચાલકે પોતાની પેઢીના મેનેજરને કહ્યું કે ‘ફલાણાને પૂછાવોને કે ‘કેટલો હિસાબ બાકી છે?’ એ સંચાલકને એ કલાક પછી બહાર જવાતું હતું ને તે દરમ્યાન જવાબ જોઈતો હતો. મેનેજરે એના એસીસ્ટન્ટ મેનેજરને કહ્યું કે, ‘પેલાને તાકીદે ચીઠી મોકલી હિસાબ મંગાવો. જરા જલ્દી કરજો; શેઠને બહારગામ જવું છે’ એસીસ્ટન્ટ મેનેજરે પોતાના હેડક્લાર્કને કહ્યું કે, ‘હિસાબ મંગાવો શેઠને બહારગામ જવું છે’ હેડ ક્લાર્ક એના એક ક્લાર્કની શોધમાં પડ્યો; પણ ક્લાર્ક કાંઈ બહાર ગયો હશે તેને આવતાં વાર થઈ. એ આવ્યો

એટલે હેડ કલાર્ક' એને કહ્યું કે: 'પેલા પાસેથી જલ્દી હિસાબ લાવો, શેઠને ખ્હારગામ જવું છે.'

*

જવાબ આવ્યો ત્યારે

પણ કલાર્ક, ખ્હાર જતા આવતા ગુમાસ્તાની શોધમાં પડ્યો; એ આવ્યો એટલે ગુમાસ્તાને કહેવામાં આવ્યું. ગુમાસ્તાએ ઓફીસના સિપાઇને કહ્યું કે પેલા પાસે હિસાબ લખ આવ, શેઠને ખ્હારગામ જવું છે. સિપાઇ ખ્હાર ગયો, દરમ્યાનમાં તપાસ તો થયાં જ કરતી હતી, પણ 'ધરવી ધીરજ અંતરે ધીર પુરૂષનું કામ' એ કવિતાનો ઉપદેશ અપાતો હતો. સિપાઇ જ્યારે જવાબ લાવ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું: 'ત્યાંચા પત્તા નાય, આજ ઓફીસાત ચેલા નાય' એ જવાબ, કહેવાની જરૂર નથી કે, પગથીઆં વટાવતાં વટાવતાં, મેનેજરે પોતાની પેઢીના સંચાલકને કહ્યો.

*

સરકારી કચેરીમાંથી

આ પ્રથા સરકારી કચેરીમાંથી ચાલતી આવે છે. ગયા વર્ષના મે માસમાં, એક ખાસ અધિકારીને એવી વિનંતિ કરવામાં આવી હતી કે: વસ્તીમાંથી સરેરાશ દારૂડિયા કેટલા છે તે વિષે માહિતી આપશો.

*

અધિકારી પાસેથી કોને ગઇ ?

એ પત્ર ખાસ અધિકારીના અંગત મંત્રીએ જાવ્યો; ને ખાસ અધિકારીએ પોતાના એસીસ્ટન્ટને એક ચીઠી લખી; તે

આ મુજબ હતી: 'સરેરાશ દારૂડિયા કેટલા હશે તે જણાવશો,' એસીસ્ટન્ટ વળી પોતાના એસીસ્ટન્ટને એ ચીટી પર લાલ સહીથી શેરો કરી જણાવ્યું કે: 'બેઘતી માહિતી મને મોકલશો' એ એસીસ્ટન્ટે જકાત ખાતાના સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટને એ પત્ર મોકલીને ઉપર લખ્યું કે: 'આ સંબંધમાં ઘટતું કરશો.'

*

કલાર્કે જવાબ આપ્યો

જકાત ખાતાના સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ દેખરેખ રાખે કે આ માહિતી ભેગી કરે? એટલે એમણે પોતાના હેડ કલાર્કને લખ્યું 'આ વિષે માહિતી આપશો' હેડ કલાર્કે દારૂ વિભાગના કલાર્કને જણાવ્યું કે 'આ કાગળ પર તાકીદે ધ્યાન આપી ઘટતું કરશો.' આખરે કલાર્કે એ સંબંધી ઘટતું પગલું ભર્યું: ને તેણે એ કાગળ પર બદામી રંગની કાપલી ચોઢી લખ્યું કે: 'કયા પ્રાંત, શહેર કે ગામડાંમાં દારૂડિયાઓની સરેરાશ વિષેની માહિતી બેઘતી છે તે જણાવશો.'

*

બંગાળ વિષે માહિતી

કલાર્કનો જવાબ હેડ કલાર્ક પર ગયો: ને આવ્યો તે રીતે જ હેડ કલાર્કે સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ પર, સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટે ખાસ અધિકારીના ડેપુટી એસીસ્ટન્ટ પર, ડેપુટીએ એસીસ્ટન્ટ પર અને એસીસ્ટન્ટે અધિકારી પર એનો એ પ્રશ્ન પૂછાવ્યો: આખરે ખાસ અધિકારીએ પાછું એસીસ્ટન્ટને જણાવ્યું કે: 'જેમણે એ માહિતી માગી છે તેનો પત્ર ખુલાસાવાર નથી. છતાં મને એમ લાગે છે કે, બંગાળ પ્રાંત વિષે એ માહિતીની જરૂર છે.'

*

કયા વર્ષના આંકડા ?

ફરી પાછો ચંત્રવત એ પત્ર ઉતરતા દરબજના એક પછી એક માણસો પાસે ગયો. પણ કલાર્ક માથાભારે હતો: એણે પાછું પૂછાવ્યું કે: ‘કયા વર્ષના આંકડા બોધએ; અને વળી, સરકારી યાદીમાં નોંધાયા હોય તેટલાજ કે તે પછી વધેલા હોય તે બધાની માહિતી બોધએ?’

કયો સાળુ ?

‘સાળુ થઈ રહ્યો છે. લેતા આવજો’ એમ સવારે, ઓશીસે જતાં મને કહેવામાં આવ્યું ત્યારથીજ હું સમજી ગયો કે સાંજે સૌથી પહેલાં સાળુનું પાકીટ બતાવવું પડશે. એટલે બજારમાં ગયો સાળુ લેવાના એક માત્ર આશયથી.

ઠઠારાવાળી એક સારી દુકાને ગયો ને મેં કહ્યું: ‘મને સાળુ આપો’

‘પણ ફૂલછાપ સાળુ કે બીજો કોઈ? ધોવાનો કે ન્હાવાનો? દવાનો કે ઓરડા સાફ કરવાનો? કુમાશવાળો કે સખત? રંગવાનો કે દાઢી કરવાનો?.....’

*

સાળુના જુદાજુદા પ્રકાર

એ તો બોલ્યો ગયો. ને હું તેની સામે સ્તબ્ધ બનીને બોધ રહ્યો. કંઈ બતનો સાળુ બોધએ છે એ જોટલી ઉતાવળમાં

હું પૂજ્યોનું ભુલી ગયો હતો તેટલી ઉતાવળ કરીને દશ માઇલ જમને પાછું પુજાય નહિ. પણ ઇશ્વરે આપેલી સામાન્ય ભુક્ષિનો ઉપયોગ કરી મેં કહ્યું: ‘નહાવાનોજ, એમાં પૂછો છો શું?’

‘કયો આપું ગોદરેજ કે પીઅર્સ, જેસ્મીઇન કે વાયોલેટ, સુખડનો કે લવંડરનો, બદામનો કે માખણનો, વીંડસર કે ટર્કીશ? તમારે જોઇએ તો આ બાબુ ફ્રેન્ચ બનાવટના સાબુ છે, તે પણ મજાના છે. કોકોર, કેરેસી, દ પ્લેઝર, એકસલ-સીયાર, નેપોલીઅન, જોઇ દ બેન, પોમ્પાદોર, શેવેલીયે.’

*

સુખડના સાબુ

‘ઝેકારલોવેકીઆની બનાવટનો કોઇ હોય તો તે આપો’ મુંઝાઇ પડ્યાથી મેં કહ્યું. ‘તે તો, સાહેબ, ખલાસ થઇ ગયો મોટો સ્ટોક હતો; પણ એક જર્મન દાકતર બધાજ સ્ટોક લઇ ગયા.’

‘ત્યારે સુખડનો સાબુ આપો.’

‘કયો જોઇએ? માઇસોરનો કે જેસોરનો, કેરાલા કે બંગાળનો, હૈદરાબાદનો કે હીંગણુઘાટનો, કાંગોનો કે જમ્મુકાનો કે નાયગરાનો?’ ફરી પાછી પ્રશ્નાવલી થઇ ને હું મુંઝાયો.

‘માઇસોરમાં દમનનીતિ છે માટે તેના માલને ઉત્તેજન ન દેવું, જેસોરમાં મહાસભાવાદી તંત્ર નથી, કેરાલામાંથી કમલાદેવીને પાછાં કાઢ્યાં હતાં, હૈદરાબાદમાં પણ કડક કાયદા થયા છે, જમ્મુકા પરદેશ કહેવાય’ એમ વિચાર કર્યો.

*

કયો નંબર જોઇએ?

ત્યાં, એ સ્ટોરનો એક મહેતાજી બોલ્યો: ‘મને લાગે છે

કે એમને ધોવાનો સાચુ જોઈએ છે; સનલાઈટ આપો.’

મને ચીઠ ચઢી ‘મેં’ કહ્યું; મુનલાઈટ છે ?

‘અરે હા રે, મુનલાઈટ, સ્ટારલાઈટ, પ્લેનેટ લાઈટ,
નં. ૧૦૫, નં. ૪૬૦૭, નં. ૮૮૮.’

મને નવાઈ લાગી. પોલીસ કોન્સ્ટેબલોની માકક સાચુને
પણ નંબર અપાય છે, એ જોઈને મેં કહ્યું; ‘મને જોઈએ બબલ
લાઈટ નં. ૨૨૦૫૭.’

તેમણે કહ્યું. ‘તે તો નથી; પણ એના કરતાં બીજા લઈ
જાઓ, સાહેબ. મજાનાં છે.’

‘જુઓ આ વાંદરા જાપ, ઉંટ જાપ, કુકડા જાપ, વાઘ
જાપ, સિંહ જાપ, નાગ જાપ, સાચુ સારા છે.’

*

નેતા જાપના સાચુ

‘પણ એ તો બધા પરદેશી છે; કોઈ સ્વદેશી જોઈએ.’

‘સ્વદેશી પણ છે’ વેપારીએ જવાબ દીધો ‘ગાંધી જાપ,
નહેરુ જાપ, સરદાર જાપ, નરીમાન જાપ, ખરે જાપ.’

‘સુભાષ બોઝ જાપ છે ?’ મેં ‘પ્રજ્ઞ’ ને તેમણે કહ્યું:
‘તૈયાર નથી; બે માસ પછી મળશે. પણ રાજેન્દ્ર જાપ,
રામજી જાપ, ગફારખાન જાપ, સરોજની જાપ વગેરે છે.’

મને લાગ્યું કે આ નેતા જાપવાળો સાચુ પણ ઠીક નહિ.
એટલે હું સાચુ લીધા વિનાજ ઘેર ગયો.

ને મેં કહ્યું: ‘કયો સાચુ મંગાવ્યો હતો ? નવાવાનો કે
ધોવાનો ?’

‘કેમ વળી, જે સાચુનું પાણી કરી તેમાંથી પરપોટા
ઉડાવો છો તે સાચુ’ મને જવાબ મળ્યો.

ભાત ભાતનાં નામ

માણસના ધંધા રોજગાર પરથી કે તેના કુટુંબ, કુળ, ન્યાત, જાત કે ગામ પરથી નામ પાડવામાં આવે છે તેમ ફળ, ફલ, ઝાડ, જંગલ, જમીન, એતર પરથી પણ નામ પાડવામાં આવે છે તેમ વળી વિવિધ રંગને પણ ધ્યાનમાં રાખીને નામ પાડવામાં આવે છે. આ પ્રથા માત્ર ગુજરાતમાં જ છે એમ નહિ, હિન્દના બીજા પ્રાંતોમાં અને ઇંગ્લાંડ અમેરિકામાં પણ છે. દાખલા તરીકે, આપણે ત્યાં ધોળાભાઈ, કાળાભાઈ, લીલાભાઈ કે લાલભાઈ એવા નામો હોય છે તે પ્રમાણે બીજા ભાષાઓમાં અને બીજા પ્રાંતોમાં પણ હોય છે.

*

હીરવે અને કાળે

દક્ષિણમાં મરાઠી અટકોમાં એવાં નામો ઘણાં જ છે, એમાં તો અટકમાં જ રંગની છાયા દેખાય છે. ગોરે, પાંદરે દવળે, તાંબડે, હીરવે, કાળે, એ અટકો રંગ પરથી જ લેવામાં આવી છે એમ સ્પષ્ટ માલમ પડે છે. બંગાળમાં પણ નીલ રંજન, રંગલાલ એવાં નામો નજરે પડે છે. અંગ્રેજીમાં એશો તો ગ્રીન, વ્હાઇટ, રેડ, બ્લેક, ગ્રોરેન્જ એવાં નામો ઘણાં મળશે. વ્હાઇટવેશ જેવાં નામો પણ મળી આવ્યા છે.

*

નદીઓ પરથી નામ

નદીઓના નામ પરથી માણસનાં નામ પાડવાની પ્રથમ

દિંદમાંજ છે એમ નથી, બીજો પણ છે. આપણે ત્યાં ગંગાપ્રસાદ, જમનાલાલ, તાપીશંકર, મહિપતરામ, સરયુપ્રસાદ, ગોમતીલાલ વગેરે નામો પડેલાં જણ્યામાં છે. તેજ પ્રમાણે નદી પરથી થેમ્સ, સીન, સરપન્ટાઇન એવાં નામો અંગ્રેજીમાં છે. ડુંગરો પરથી કલીક, રોક, હીલ એવાં નામો પણ અંગ્રેજીમાં પડેલાં છે. આપણે ત્યાં માણસ લાંબો ડુંકો હોય તો તે પરથી નામ પડેલાં જણ્યામાં નથી પણ અંગ્રેજીમાં તો મીંઠોંગ અને મીંઠો શાટ્ એવાં નામો પ્રચલિત છે એટલુંજ નહિ પણ, લોંગમેર, લોંગફોલ્ડ એવાં પણ નામ છે.

*

કાણે અને બહારે

કુદરતી જોડખાંપણ હોય તો તે પરથી નામની અટક પાડવામાં આવે અને તે વંશપરંપરાગત પ્રચલિત બને એવું આપણે ત્યાં જનતું હોય એમ લાગતું નથી. પરંતુ મરાઠી સમાજમાં એવાં નામો ઘણાં છે. ડોળે, કાણે, બહારે, લહાણે, તાળકે વગેરે નામો એમાં હોય છે. આપણે ત્યાં ડાહ્યાભાઈ કે ડાહ્યાલાલ હોય છે તેમ જ સમાજમાં શાહાણે અટક એજ અર્થમાં વપરાય છે. આપણે ત્યાં ડાહ્યામાં ડાહ્યા માણસનું નામ ગાંડાલાલ હોય એમ બને છે. જો કુટુંબમાં કે ત્યાતમાં કોઈક પૂર્વજ ગાંડો હોય અને તેથી એવું નામ પાડવાની પ્રથા હોય છે એટલુંજ. સારાભાઈ નામ હોય છે તેમ દક્ષિણી સમાજમાં 'ખરે' અટક હોય છે. બધાંજ ખરે, ખરા હોતા નથી કોઈક જોડા પણ હોય છે. એક નામનીન દાખલો તો આપણા સૌના ખ્યાનમાં પણ છે.

*

ગોડસે અને કહુ

માણસના સ્વભાવ પરથી એટલે કે ડાહ્યા, ગાંડાં કે સારાં નરસાં પરથી જેમ આપણે ત્યાં નામ પડે છે તેમ દક્ષિણી સમાજમાં એવી અટકો ઘણી છે. સંત, વિચારે, ખોટે (જેમ ખરે તેમ ખોટે પણ હોયને ?) ચોરઘોડે (એટલે કે સાદો) ટોનપે (એટલે કે અણઘડ) વીં.

વળી જેમ આપણે ત્યાં મીઠાલાલ હોય તેમ એ સમાજમાં પણ ગોડસે અટક હોય છે. આપણે ત્યાં કડબાલાલ નામ સાંભળ્યું નથી પણ એમનામાં કહુ અટકનાં ઘણાં હોય છે.

પશુધન સાથે સદૈવ સહવાસ રાખતા માણસો એમના નામ પરથી સ્ત્રી પુરુષોનાં નામ પાડે છે એ આપણે ત્યાં ખાસ કરીને પાટીદાર, રજપુત કે વાઘેર કામમાં જણાય છે તેજ પ્રમાણે બીજા સમાજમાં પણ છે.

*

કેસરીચંદ કે વાઘજીભાઈ

જીવજંતુ કે જનાવરો પરથી નામ પાડવાની પ્રથા આપણા ગુજરાત કાઠીઆવાડમાં તો ઠીક ઠીક પ્રચલિત છે. કેસરીચંદ કે વાઘજીભાઈ જેવાં ભારેખમ નામજ નહિ પણ મરઘાભાઈ, પોપટલાલ જેવાં નામો પણ સારી પેઢે બહુતા છે. નાગર કામમાં રાજદરબારમાં શોભે એવા હાથી, ઘોડા નામને છેડે અટકરૂપે રજુ થાયછે, તેની સામે વળી કીકી, મંકાકી. માંકડ અને મચ્છરની પણ અટક હોય છે.

*

એ બે મિત્ર હતા.

હું બે માણસોને ઓળખતો હતો. તેમાંના એક શરીરે સાવ દુબળા પાતળા હતા તેમ છતાં તેમની અટક લાથી હતી, અને બીજા પડછંદ કાયાના હતા છતાં તેમની અટક મચ્છર હતી; જુબીની વાત તો એ હતી કે એ લાથી અને મચ્છર બે જીવંત હોય છે.

સિંદ નામ શીખો, રજપુતો વગેરેમાં હોય છે—અટક રૂપે કે નામ રૂપે.

*

ગાદવે અને ગજકર્ણ

ગદ્ગદ એવું નામ આપણે ત્યાં હોતું નથી. કાને ખમર જેમ સમાજમાં ગણેલાને ભારે અન્યાય થયો છે તેમ નામો પાડવામાં પણ કીડી, મંકાડીનો ઉલ્લેખ થાય છે પણ આ લંબકર્ણનો ઉપયોગ થતો નથી. મરાઠી સમાજમાં તો ગાદવે એવી અટક હોય છે. લંબકર્ણ પરથી ગજકર્ણ (લાથીકાનો) સાંભરે છે. એ અટક પણ દક્ષિણી સમાજમાં માલુમ પડે છે.

*

સસત્ર ગરૂડ કીડો

એ સમાજમાં લાંડગે (વર) કાદહે, હરણે એવી અટકો હોય છે એટલું જ નહિ પણ સાસે (સસત્ર) સાંઠ, ટટું, ટુકરે, મોરે અને ગરૂડ જેવી અટકો પણ હોય છે. અને જે અટક નવાઈ ભરી લાગે તે કીડે અટક પણ તેમાં હોય છે.

*

ગુપચુપ અને પંગુ

થોડી વિચિત્ર અટકો આપણે ત્યાં છે, ખડેપાઉં, ભુતા, આવી. અટકો જરા આશ્ચર્યજનક છે પણ દેશી, પરદેશી, કાગ, દેકાંઠી, સાતભાષ, સાતપદે, સપ્તર્ષિ, આગલાવે, ગુપચુપ, પંગુ, સદસ્યબુધ્ધે, દીડમીશે (દોડમુછા) એવી અટકો આપણે ત્યાં પ્રચલિત નથી. આવી અટકો કેમ પડતી હશે એની કલ્પના આવે પણ એમ લાગે છે કે અટકો પાડતી વખતે જેને માટે એ પાડવામાં આવે છે તેને વિષે પુરેપુરો ધ્યાન કરીને તે પાડવામાં આવતી હશે. જો કે, એમના વંશવારસમાં અટકો એજ રહે છે પણ તેમનામાં મૂળ સ્વભાવ લક્ષણ નહિ હોય. દાખલા તરીકે સદસ્યબુધ્ધેમાં સાવ અક્લબજ ન હોય એમ પણ બને છે.

*

પહાડે અને પર્વતે

ધાતુ પરથી તારબે, પિત્તળે અને લોખંડે એવી અટકો એમનામાં હોય છે. આપણામાં તો બહુ બહુ તો તાંબાવાળા, પિત્તળવાળા એમ કોઈ પણ 'વાળા' મૂકા એટલે ચાલે. પણ મરાઠી સમાજમાં એ કરતાંયે વિશેષ નવાઈ પમાડનારી અટક ડુંગર કે પર્વત પરથી હોય છે. તે આ પ્રમાણે: ટેકરે, શિખરે પહાડે, ડુંગરે અને પર્વતે ! આવી અટકો આપણે ત્યાં કેમ પાડવામાં આવતી નથી એ સમજાતું નથી.

*

પારસી અટકો

પારસીઓમાં કેટલીક અટકો બહુ સારી છે. પાપા, મામા, કાકા, લાલકાકા, બાણુબ, માસીના અને વેવાઈના ! બોલો

આવી અટક આપણામાં પડે છે ખરી! તે ઉપરાંત, બહુ હિંદુ હોય એવી અટક પણ તેમનામાં હોય છે. વાણીયા, ભંડારી, દરજી, ભાટીયા વગેરે. તે ઉપરાંત તલાટી, પટેલ, મામલતદાર વગેરે પણ હોય છે.

અંગ્રેજોની અટક પણ તેમણે લીધી છે: કપ્ટન, વેલીગ્ટન વગેરે, નેપોલીયન, અને ‘દ વીત્રે’ (ડચ અટક) પણ તેમણે માન્ય રાખી છે.

“એમ કાઢ્યો છ.”

‘(વાકાનો કનકવો અને ઢગ્ગુનું પિદ્ધુ લઇ આવ કીકા, અને ચાલ જાપરે એ ઉદગારો સાથે અનેક સુર-તીઓ પોતપોતાનાં જીયાં છેકરાં સાથે આજે બહેલી સવારથી જ સંક્રાન્ત ઉજવતા હશે અને પવન અને દોર તેમની તરફેણમાં રહેશે તો ‘એમ કાઢ્યો છ’ ‘એમ કાઢ્યો છ’ની ગર્જનાઓ કરી, ઘટાલી હગ્ગસીનીઆ પર વિજય મેળવે ને મુસોલીની આનંદ પામે તેથીયે વધુ આનંદ તેઓ મેળવશે. અલબત્ત, લઢાઇનો એ વિજય મેળવતાં કંઈ કેટલા સૈનીકા પતંગ ચગાવવા ઉત્સાહથી મથતા બાળકો જાપરા પરથી પડી જવાને કારણે ઘાયલ થશે. અથવા હાથ પરથી સર સર સરતા માંબને કારણે હાથ પર કારમા લીસોટાની વેદના સહેશે.

પેચ થાય તે પછી

ગુજરાતની પ્રિય રમતોમાં પતંગ ચગાવવાની રમતનું સ્થાન ઘણું ઉમદા અને ઘણું ગૌરવભર્યું છે; પતંગના જે પેચ લડાવાય છે એ પેચ લડાવનારાઓ કેવા કાબેલ હોય છે તે તો પેચ જોનારા પ્રેક્ષકો જ સમજી શકે છે. અને જ્યારે બપોરે બે વાગ્યાથી લાગેલો પેચ સાંજે છ વાગે છુટે—ચાર કલાકની કાતીલ હરીફાઈ પછી હરીફ રમનાર ગાફેલ બને તેથી કે તેનો દોર ઘસાઈ ગયો હોય તેથી—તેનો પતંગ કપાય તો પણ, જેમ ક્રીકેટમાં હરીફ જોલાડીની રમતના વખાણ થાય છે તેમ આમાં પણ સામા જોલાડીના પેચના, દાવના વખાણ થાય છે. સવારથી સાંજ સુધી; દીવા સળગે ત્યાં લગી આખો દિન ગુજરાતભરમાં અને ખાસ કરીને સુરત અમદાવાદમાં—આમ પતંગ મેચની હજારો—બંદે લાખો હરીફાઈઓ જોલાય છે.

*

પતંગ દોર પર દીવાઓ

રાત પડે છે ત્યારે આભમાં ઉંચે ઉડતા પતંગો પર રંગ ભેરંગી રોશની ચમક્યા કરે છે; અને હોંસીલા જોલાડીઓ દિવસભરની પતંગ રમતની હરીફાઈઓ પછી શાંત રાત્રિના ફરફરતા પવનમાં પતંગને અને તેના દોર પર લટકતા દીપકોને સ્થીર રાખીને આકાશ રોશનીથી ભરી દે છે. ઘણીવાર તો છેક પરોઢીયા લગી આવા પતંગો આકાશમાં જણાય છે. પતંગ ચગાવવાના રેકર્ડ પણ બણીતા છે. એક સુરતી ગૃહસ્થે દિવસમાં ૭૩ પતંગોને પેચ લગાવી છ કલાકમાં કાપી નાખ્યા હતા; અને એના વિજયથી ઝુલાતા પતંગને મોડી રાતે જ્યારે નીચે ઉતારવામાં આવ્યો ત્યારે, થાકેલો હારેલો ચોખ્ખો જરા નીરાંતે

એકો હોય અને સ્વર્ગનોને મળતાં આવેશમાં જ મરી જાય તેમ તે પતંગ અગાશીએ પાછો આવતાં ફાટી ગયો હતો.

*

એ દિવસ લગી આકાશમાં

એક યુવાને ૭૨ કલાક લગી ખડે પગે ઉભા રહી પતંગો ચગાવ્યા હતા. વળી બીજા એક પ્રૌઢ માણસે એ દિવસ લગી એકનો એક પતંગ આકાશમાં રાખ્યો હતો; સ્વચ્છંદે હવામાં ઉડતા એ કનકવાની કુમાશબરી કાયાને કાંઈ સ્પર્શે નહિ-કોઈ બીજો પતંગ તેની સાથે પેચ લડાવે નહિ તેની ખાસ સંભાળ રાખવામાં આવતી.

*

જાપાનમાં દીવા ચઢાવાય છે

જાપાનમાં સાગરતટના અનેક શહેરોમાં વારતહેવારે પતંગો ઉડે છે ખરી: કદાચ, હિન્દ અને ચીન જાપાન સિવાય ઉડતા પતંગોના દ્રષ્યો ભાગ્યેજ બીજા કોઈ દેશમાં આજા દેખાતા હોય. જાપાનમાં પતંગો પર રંગબેરંગી ફાનસો ચઢાવાય છે. અને દોરની અધવચમાં કે પતંગની સાથેજ એ ફૂલ જેવાં ફાનસો ચઢે છે, અને હવામાં નાચે છે ત્યારે મનોહર દ્રષ્ય નજરે પડે છે. ત્યાં તો હવે છેલ્લી ઢબ એ પણ થઈ છે કે, આખા દોર પર પુટ પુટને અતે દોર પર રંગીન નિશાની મૂકાય છે એટલે ઉંચે કેટલે દૂર પતંગ ગયો છે એ પારખી શકાય છે.

મને લાગે છે કે, આપણે ત્યાં પણ માંજના રીલ એવી રીતે માપસરના દોર વાળા તૈયાર થાય તો આભમાં સૌથી ઉંચે પતંગ કેટલો જઈ શકે છે તે જાણી શકાય. અને એવી રીતે, ઘણાંજ ઉંચે પતંગ ચડાવનાર અને કલાકેક સુધી ત્યાં

એવી રીતે સ્થીર પતંગ રાખનાર કાબેલ બેલાઝીને સરસ ઇનામ આપવાની પ્રથા પણ શરૂ થવી બેઠકો.

રાષ્ટ્રીય રમતો માટે ભારે ઉત્સાહ ધરાવતા લોકનામકો આ પતંગ રમતની પુનર્ઘટના માટે પોતાના વિચારો બહાર કરશે ?

પહેલો કટોરો

(એક પ્રતિકાવ્ય)

પહેલો કટોરો ફૂધનો આ પી જજે, બાલુ !

ધાવણ પીનારા બાટલી નવ ઢાળજે, બાલુ !

અણખૂટ 'એ',...એ' થી વહું જીવન તમારું,
ભાંગ્યા રમકડાં-એ થકી પડિયું પનારું;
ઘોડિયા બોલે ઢળી સુખથી સુનારું.

આ બાટલીની ટોટીમાં મુખ આપવું, બાલુ !

પીવાય ના તો યે જરી એ બોટવું; બાલુ !

કીકા કીકીના ઘર મહીં આ કાફરોને—
શી છે ગતાગમ ચહા તણા કામીજનોને ?
તું વિના, બાલુ, ફૂધ પાઉં આજ કોને ?

બચ-બચ કરી પીવા સરલ ઝટ આવ રે બાલુ,
ઓ ભાઈ, હાલા, ભૂખ લાગી ? આવ રે, બાલુ !

કહેશે બધાં: ભૈયો શું આવ્યો છે હજી નહિ ?
કે તબેલાની બધી ગાયો મરી ગઇ ?
શું દૂધ સઘળું મોઘ મારી ચ્હા ગળી ગઇ ?

દેખી અહીં આ ચ્હા, નહિ અટકી જને, બાલુ !
પીધી ઘણી, પીયું વધું: નહિ ધડકને, બાલુ !

કાફી કોકો ને બીજાંએ ખૂબ પીણા,
કપ કપ ભરીને આજ વર્ષેથીય પીધાં;
સ્વાદો કયો છે કંઈક સાથે ચેવડાના

એ તો બધાંય પચી ગયાં, કોકો પડ્યાં, બાલુ !
કામળ હતાં અમ પેટ તે પથ્થર બન્યાં, બાલુ !

શું થયું સાથે ઢીંગલુ રાખે, ન રાખે ?
ને બાટલીનું દૂધ થોડું માત્ર ચાખે;
હો ગમે તે, પી જરા, તુજ કીર્તિ અંખે !

કુમળા તુજ કર મહીં તું ઝાલજે, બાલુ,
પીતી વેળા ના રમીશ, સંભાળજે બાલુ !

સૌ મારશે મેણાં; “ન પીયું, સાવ ડોખો,”
ફેંકી દીધી બાટલી ને ખૂબ રોયો:
બેયાં ઘણાં એ બાળ-આ તો એક બેયો !”

આ સૌ કુટુંબી આજ આતુર થઇ રહ્યા, બાલુ !
તું પીએ આજે દૂધ તે બેવા રહ્યા, બાલુ !

લે, ભાઇ તુંને આપું કુકા પહેરવાને,
પણ આવ જલદી તાંબું અહીં આ પય પીવાને,
પીધા પછી બને નીરાતે બેલવાને—

બંગલા ચોગાનમાં તું ખેલજે, બાલુ !
 આયા લઈ બશે તને તું ટહેલજે, બાલુ !
 મુંઝાઈશ ના, તુજ ભોમિયો એ બાઈ છે, બાલુ !
 પહેલો કટોરો ફધનો, લે, ભાઈ, લે, બાલુ !

મહાપુરુષોના હસ્તાક્ષર

મોતી નગરમાં જવાહરલાલ નહેરૂ પોતાના હસ્તાક્ષર આપે છે એ ચિત્ર કાલના ‘જન્મભૂમિ’માં બેઠાં મને વિચાર આવ્યો કે, જવાહરલાલ જો આમ હસ્તાક્ષરો આપ્યેજ નશે તો તેમને કુરસદ જ નહિ મળે; એમની પાસેથી સંદેશો લેવાને આવર અનેક જીવાનો છે; આ મહાન અગ્રેસરના હસ્તાક્ષર મેળવવાને તેઓ ઝંખે છે. હસ્તાક્ષરો મેળવવાનો શોખ આ દેશમાં વધતો જાય છે. એ શોખ અમેરિકાથી અને યુરોપથી ઉતરી આવ્યો છે.

*

ગાંધીજીના હસ્તાક્ષર

ગાંધીજી પહેલાં હસ્તાક્ષરો નહોતા આપતા, પણ હવે તેઓ આપે છે એક શરતે. ‘હરીજન કંડમાં પાંચ રૂપિયા આપશો ને ?’ એમ એ મહાત્મા કહે છે; અને પાંચ રૂપિયામાં એમના હસ્તાક્ષર મોંઘા નથી એમ માની કંઈ કેટલાં હસ્તાક્ષર મેળવે છે.

વર્ષો વિતશે ત્યારે જેમની પાસે એમના હસ્તાક્ષરો હશે તેમની એ મહામૂલ્યી મતા બનશે. અને એ હસ્તાક્ષરો દિંદીમાં નહિ ને અંગ્રેજીમાં હશે તો તો કડકાકડકીની વખતે, અહિં નહિ તો અમેરિકામાં પણ ખરીદ કિંમત કરતાં ઘણા જંગી નફા સાથે વેચી શકશે.

*

બર્નાર્ડ શોના હસ્તાક્ષર

ચારેક વર્ષ પર બર્નાર્ડ શોના હસ્તાક્ષર એક કાપડીઆએ વિચિત્ર રીતે મેળવેલા એ પ્રસંગ સાંભરે છે. સામાન્ય રીતે એ નાટકકાર હવે કાંઈને હસ્તાક્ષર આપતો જ નથી. પણ એક કાપડીઆએ પોતાના મિત્ર જોડે હોડ બકી. 'જમે તે રીતે એના હસ્તાક્ષર હું મેળવું.' એણે મિત્રને કહ્યું અને એ દિશામાં પ્રયાસ શરૂ કર્યો.

થોડા દિવસ પછી બર્નાર્ડ શોને નીચે પ્રમાણે પત્ર મળ્યો:

*

‘ખબરદાર જો લખ્યું તો’

‘તમને પરમ દિવસે ફલાણા કાપડના પાંચ તાકા મોકલ્યા છે, તમારો માણસ કહેવા આવ્યો હતો. મને નવાઈ તો એ થાય છે કે, એ તાકા વિષે આપ કાંઈ જણાવતા નથી. આપને એ પસંદ પડ્યા કે કેમ તે જણાવશો.’

‘ખબરદાર જો, આવો પત્ર મને ફરી કાંઈવાર લખ્યો તો. મેં તાકા-બાકા, મંગાવ્યા નથી; ડામીસ, મને છેતરવા માંગે છે ?’ બર્નાર્ડ શોએ તરતજ એ પત્રનો જવાબ આપ્યો અને નીચે પોતાની સહી કરી.

પેલો કાપડીઆ કહે છે: ‘વર્ષો પછી જંગી કિંમતે એ પત્ર હું વેચીશ.’

*

અને સમ્રાટ પણ....

સ્વ. સમ્રાટ સાતમા એડવર્ડ પોતાના હસ્તાક્ષરની કિંમત સમજી ગયા હતા. એ નાના હતા ત્યારે તેમને જે ખીસા ખર્ચ મળતો તે તેમને ઓછો પડતો. ‘ માતા, મને વધુ રકમ આપો તો ઠીક ’ તેમણે રાણી વિક્ટોરિયાને કહ્યું. પણ રાણી ન માન્યાં. છેવટે એ રાજકુમારે તુરજો શોધી કાઢ્યો. તેમણે પોતાના હસ્તાક્ષર સાથેનો એક પત્ર, આવા પત્રો સંઘરનાર એક જાણુને દશ પાઉન્ડમાં વેચી નાંખ્યો. એ પત્ર હાલ સાસુન મ્યુઝીયમમાં છે.

*

એક સોનેરી સલાહ

મોટા માણસોના હસ્તાક્ષર મેળવીને વેપલો કરી શકાય છે. કાંઈ પણ સાહસીક જીવાનને મારી સલાહ છે કે, નાના પણ ઘાટદાર સો જાડા હાથે ઘુટેલા ટકાઉ કાગળ ખરીદી, ૩૦ ૫૦૦ તું રોકાણુ કરી ગાંધીજીના હસ્તાક્ષર તે પર લખ દેવા. ગાંધીજીની એક વાર સહી કરવાની ફી રૂ. ૫, (હરીજન ફંડ ખાતે જમા) છે. પછી, એ કાગળો પાંચ વર્ષ બાદ અમેરિકામાં વેચવા. એમાં જરૂર જંગી નફો થશે. એ નફામાં, આ ઉત્તમ સલાહ આપવા માટે તમારા નમ્ર અને વિશ્વાસુ મિત્રને તેનો યોગ્ય હિસ્સો આપવાનો, ન કરે (સહી) મહાત્માજી ને પ્રસંગ આવે, તો પેલા સુરતી વાણીઆ કહે છે તેમ કહેશો નહિ કે, ‘ અયલા તું કાણુ ? હું તો તને કાંઈ ઓલખતો ઓલખતો નથી ! ’

જપમાલા શિરોમણિની સેવામાં

શ્રી વિશેશર પાસે સંકર ભગવાનના સેવક જપ-
માલા શિરોમણિ મોદકપ્રસાદજીની સેવામાં. ઘણા
દહાડા થીયા મન થયા કરતું હતું કે તમને કાગર
લયખા કરું, પણ અહીં નાહ્યા છોકરાઓ બહુ ફાયટા છે તે
ત્રણ પછહાનું પત્તુ બી લાવી ની' આપતા એટલે કેમ કરી
લખું જે? પણ, ભાઈને કહું કે, તમારું હેતુ વિસરાતું નથી એ
બહુજો ને કાગર ની' લખાશે તેથી જોડું લગાડતા નએ.

બીજું, કાલે અહિંના મુખિયાજીની મંદીરમાં ગયેલો તા
આપડાં ઓરખીતાં ધયડાં માજી જીવીમાસી, મંથરાફોષ,
ચંચરમામી, ગાહીકોર, હિરાકોર વગેરે ૨૧ જણાં ઉતાં. એ
લોકો કંઈ ભક્તિ કરે ભક્તિ! હું તો, ભાઈને કહું કે, ખરો
મોક્ષ તો એજ પામ્માના. આપડે તો થગતરાં. માયામાં ફસાઈ
ગયલા છીએ. તોબી ઇશ્વર આપણી દયા લાવીને તારી લાખસે
એ ચોક્કસ.

*

બીજું, ભાઈને કહું જે કાલે મંદીરમાં આ ધયડી ડોસીઓ
ફૂટી હતી જે આજ કાલ જવાનીયા લોકો ધરમ જરમ
મણતા ની'મજે. એક જવેરભાઈ ફરીને પરદેસી માણહ
આવેલો છે. એ તો કહે જે તમારા લડિના મંદીર તોડી લાખો
ને કંઈકટલા રસ્તે ધરખાર વિનાના થઈ પડેલા છે તેમને હાર
કુંપડા બાંધી આલો. તે હું મારા મરલાભાઈ દાદાએ પસીનો
પાડીને પછહા ભેગા કરેલા છે તે આજે પારકું માણહ કહે
તેમ લુંટાવી દેવાને હું જે / એવા તો બહુ આવવા કરે. અહીં

કંઈ એવા લોકો માટે પઈલા આપે તો, વઢવાડ થાય જો, પછી તો ડાંડ જેવા કોઈ કામજ ની' કરે. ને હઉ હાડકાના આખખા થઈ થાય જો.

ને ગરીબ ગરબાને મુઠી ધાન જોઈએ તો કાં આપણને નાંખતાં નથી આવડતું જે ? પણ આ તો કહે જો: તમે બધું હરખે ભાગે વહેંચી લો, જીવીમાસીએ તો લહેકાથી કહી લાયખું કે, 'અયલા ભઈ, પઈલા અમારા, માલ અમારો: ને તું હરખે ભાગે વહેંચી લાખવાનું કહે એ હું કામનું ?'

*

પણ એ તો માને જ ની.' અને, ભાઈને કહું જો, આપણી ખડકીના ને પેલા દરિયા પાહેના ફળીયાના પોરીયાઓને બી કીણે ચઢાયવા તે હવે આખું ગામ કહેતું છે કે, બસ આવો મરજી ધરમ કામનો નથી. ને પાંચ ફાઈઓ ને બે ચાર માશી-બાઓ પાહે જે પેટારા બેટારા છે ને દોડીઆ પડેલા છે એ લો વહેંચી ખાવાના.

આ તો બધાં પોરીઆં બી, ભાઈને કહું કે, અમારો હુરીયો કરતાં છે ને અમને મારી પાડે એવા ભો લાગતો છે: તેથી તમોને આ કાગર લયખો છે તે જાણજો.

કાલે ચંચરકાકી કેતા ઉતા જે આ પોયરાઓને આપડે થાખડતા ઉતા તે હવે હામા થીઆ. ને હવે ઘયડે ઘડપણને આપણી પાહેનું લૂંટી લેવા માંગે છે.

કાલે લાંજે જવેરભાઈને દૂધ-પઉંવા ખાવા આપવા ઉતા, પણ એ તો કહે જો, મારો કઝો ખરો, તે, હું ભાઈને કહું કે કીને કાગર લખી સદ્લા દેજો કે નાની ઉમ્મરમાં આ ઉચાળા ભરતો છે તે પાછળથી હાથે પરતાવાનો ને પોયરાઓને આડે

રસ્તે દોરવે છે તે હઠિના પેટમાં લાલ લાગેલી છે માટે તમે
જરૂર જરૂર કાગર લખજો.

તમે જેમકુસળ હસો. મેં હો હવડાં તો અપ્પાસ કરવા
માંયડા છે ને જાં લગી ધરમનું બરાબર ડેકાણું ની પડે તાં
લગી બપ જપવા બેઠેલો છું.

લી. નશ્વુભાઈના બમલોળાનાથ

વિવિધ વાનીઓ

દેશ દેશની રસોઈ ચાખવી હોય તેને માટે પેરીસમાં
થોડા વખત પછી સુંદર તક છે. આંતરરાષ્ટ્રીય ભો-
જનનો લભ્ય સમારંભ ત્યાં થવાનો છે. ફ્રાંસની
વિમાની સર્વીસ જે જે દેશમાં જઈ શકે છે તે તે દેશની ભોજન
સામગ્રી ભેગી કરી તેનું પ્રદર્શન કરવાનું છે. અલબત્ત, પ્રદર્શન
સામાન્ય રીતે બેવા માટે હોય છે પણ અહીં તો આ પ્રદર્શન
આરોગવા માટે થશે.

*

યુરોપનાં આકર્ષણો

ત્યાં આવશે-પેરીસનું હોર ડે વુર, ને દ્રાક્ષ, ઇટાલીની મીઠાઈ
અને મકરોની-ને મોસંબી, કેનેડાના ઘઉંના રોટલા, હેમ ને
બેકન, હોલાંડનું શાક ને સ્કોટલાંડનું દહીં-ને ચીઝ: અને વિવિધ
દેશની અનેક વાનીઓ ત્યાં રજૂ થશે.

*

હિન્દને અન્યાય

હિન્દને અન્યાય થાય છે, અનેક સ્થળે : હું એમ પ્રશ્ન કરું જ્યાં આંતરરાષ્ટ્રીય ભોજન સમારંભ હોય ત્યાં પણ આપણી વાનગીઓનું પ્રદર્શન કેમ ન હોય? અહીં તો સ્થળે સ્થળે વાનગીઓની વિવિધતા છે અને તે જનાવનારાજ નહિ પણ આરોગ્યનારા નિષ્ણાતો પણ છે. તમને નથી લાગતું કે હિન્દના ખાસ ખાણ પદાર્થોનું પ્રદર્શન કરાય તો પણ તે આકર્ષક અને ભવ્ય બની શકે ?

*

ગુજરાતની વાનગીઓ

જુઓ, મુંબઈ એના માહીમના હલવા માટે, અને કશા પણ સંજીન કારણ વિના પૌઆ માટે—મશહૂર છે. વસાઈનાં કેળાં ને અમલસાડ—ધમડાછા રસની કેરી માટે જાણીતાં છે. રત્નાગિરી હાપુસની કેરીનું કેન્દ્રસ્થાન છે અને પૂના પાન માટે, ને નાગપુર સંતરા માટે ઓળખાય છે. સુરત ખરશી, ઘારી અને મમરાના ભુસા માટે જાણીતું છે. ભરૂચનો ગુંદરપાક ગુણકારી છે અને વડોદરા ચેવડા અને જમરૂખ માટે વિખ્યાત છે. અમદાવાદમાં મરકી નામની મીઠાઈ બને છે એવી બીજે ક્યાં થાય છે?

*

અને કાઠિયાવાડમાં

વીરમગામની લાઇનદોરી વટાવી ગયા પછી, મોરબી એના ગાંઠીયા માટે અને રાજકોટ એનાં ભજ્યાં માટે વાવટો ફરકાવે છે. પોરબંદર ખાજલી અને હલવા માટે પ્રખ્યાત છે. વાંકાનેરની ચ્હા વિખ્યાત છે ને થાનના પેંડા એવા બત્યાં મોં કરાવે છે કે વાત જ નહિ. મેદરડાની કેરીનો સ્વાદ જીભમાં

રહી બચ છે ને ગિરનારની રાયણ કોઇ પણ ફળની થાળીમાં શોભી ઉઠે છે. બરડાના ધીના લાકુ બનાવ્યા હોય તો ગ્રામણી બીજું ધી માંગતા નથી અને એ બધા પછી, ચોરવાડનાં પાન મ્હેમાં મ્હેકી ઉઠે છે.

*

અને બીજા પ્રાંતોમાં

કચ્છની સુકવણી અને કરાંબીનો હલવો પ્રદર્શનમાં શોભી ઉઠે. માલવણનાં કાળુ, ખંભાતની સુતરફેણી, મથુરાના પેંડા, કલકત્તાના રસગુલ્લા, મદ્રાસની છાશ અને ઇડલી : એની તોલે કોણ આવે ? જગન્નાથપુરીનો ઠોર અને પટણાની ખાટી ખાધાં હોય તો જીવનભર યાદ રહે. દીલ્લીના ચોખાનો ભાત બણીતો છે અને મછલીપટ્ટના માલપુવા મોંમાં પાણી લાવે તેવા હોય છે. બનારસ અને લખનૌ મસાલાદાર પાન માટે બણીતાં છે.

*

એનો પરિચય કેમ નહિ ?

આટલી વિવિધ સુવિખ્યાત સામગ્રીઓવાળો ભર્યો-દેશ અને છતાં આંતરરાષ્ટ્રીય ભોજન સમારંભમાં એતું સ્થાન નહિ ? શા માટે આપણે તમતમતી કઠી ને સ્વાદિષ્ટ વાલની દાળ, મોળાં ને તીખાં, રસાવાળાં ને સંભારવાળાં શાકની વિવિધતા, ને અથાણાં ને રાયતાંઓના પ્રકાર અને ખાટી, તીખી ચટણીઓના સદ્‌ગુણનો પરિચય આંતરરાષ્ટ્રીય જનતાને ન આપી શકીએ ?

*

અટણી કેમ બને ?

તમે પ્રશ્નો : ઉપર જણાવેલી બધી વસ્તુઓ એક માણસ

જનાવી શકે? એ તો કાણ જાણે; હું તો માત્ર ચટણી જનાવી
જાણું છું ને તે કેમ જનાવાય તે તમને જણાવું છું.

આદુ ચ મરચાં લસણું ચ લીંબુ,

ધાણાશ્ચ જરૂં મીઠું નાખી દેવું;

પાષાણ મધ્યે પરીમર્દયામિ,

ઇદં પ્રકારે ચટણી કરામિ.

જીવીમાસીનું વીલ

‘**મ**ારી પાળેલી ગાયને મારા મર્યા પછી કોઇ દુઃખ
દેશે મા; એના નિભાવ માટે મારી મતામાંથી
રૂ. ૧૦૦૦ હું જુદા કાઢું છું.’ એ શબ્દો જીવી
માસીએ પોતાના વીલમાં લખાવ્યા હતા.

કમનશ્ચીએ, માયાણુ જીવીમાસીના અવસાન બાદ, તેના
વિરહથી પીડાઇ એ માય પણુ એ ચાર માસમાં મરી ગઇ.
અને એના નિભાવ માટે જુદા રખાયેલા નાણાંમાંથી પાંજરા-
પોળના ણીબ ઢોરોનો નિભાવ થયો.

*

વીલમાં લેટ આપી ગયા

પોતાના પ્યારાં પ્રાણીઓ—જેમની વર્ષોની સોબત અને પ્રેમ
જેમણે અનુભવ્યા હોય તેમણે, એવા પ્રાણીઓને પોતાના મૃત્યુ બાદ
સારી રીતે નિભાવવાની સ્વચનાઓ આપ્તાના હાખલા અનેક છે.

એવા અનેક બહાલા કૃતરાઓ, પ્રેમાળ બિલાડીઓ અને, મમતાળુ સસલાઓ છે જેમણે પોતાના શેઠ શેઠાણી પાસેથી તેમનાં જીવતાં ને મર્યા પછી પણ સારી રાહત મેળવી છે. એક જણે, પોતાના કૃતરાને નાનું ઘર ભેટ આપવાનું વીલમાં લખેલું, બીજા એક બાઇએ પોતાની બિલાડા માટે ચાંદીની મોટી ખુરસી પર મખમલની ગાદી કરવી હતી: અને પોતાના મર્યા બાદ બિલાડીનો એ વૈભવ રહે એની કાળજી રાખવાની સૂચના કરી હતી.

*

સોનાના ઘડિયાળ માટે

પોતાનાં સ્વજનોને અને સંતાનોને, સહોદર સમા પ્રાણી-ઓને આમ ભેટનાં કે નિભાવનાં નાણાં, વીલમાં અપાયાં બંધ્યામાં છે, પણ પોતાની અમુક પ્યારી ચીજોના નિભાવ માટે કે તેને સારી રીતે રાખવા માટે વીલમાં જોગવાઈ થાય એનાં ઉદાહરણ, હમણાં જાણવામાં આવ્યાં છે.

મૃત્યુને બિજાને પડેલો એક અમેરીકન, વીલમાં લખી ગયો છે કે, 'મારું સોનાનું ઘડિયાળ ૩૦ વર્ષથી મારી સોખ-તમાં રહ્યું છે. એને બરાબર સાચવવું, અવારનવાર એ બગડી જાય તો તેને સમરાવવા માટે અમુક જોગવાઈ રાખી છે.'

*

ભેટનો મિત્ર

એસ્ટ્રેલિયાના એક કાબેલ કીકેટિયરે એમ કહ્યું હતું. 'મારા ઘરનું ફરનીચર વેચી દેવું' એણે વીલમાં લખ્યું અને ઉમેર્યું: 'અને એના જે નાણાં આવે તેમાંથી મારા પ્રિય ભેટને સારી રીતે રાખવાનું ખર્ચ કરવું; એને અવારનવાર પૉલીશ કરાવવું ને ચકચ-કીત રાખવું. એ ભેટ મારું પ્રિય મિત્ર છે. એનું જતન કરજો.'

*

બામના નિભાવ માટે

‘મારા જીવનમાં ૧૫ વર્ષો સુધી સખ્ત જહેમત, ખૂબ એકાગ્રતા, એસુમાર ખર્ચ અને ખાસ કાળજી રાખી મેં મારા બંગલા પાછળ વિશાળ બાગ રચ્યો છે ને નિભાવ્યો છે. મારા ચાર સંતાનોમાંથી કોઈને ભાગે એ બાગ હું આપતો નથી, પણ એના નિભાવ માટે હું રૂ. ૧૫૦૦૦ જુદા કાઢું છું, એમાંથી એ નિભાવવો. એને બને તો વધારવો. એ માટે અમુક મિત્રોને હું ટ્રસ્ટીઓ તરિકે નીમું છું. એ બાગ બનાવવામાં મારી માફક જ જહેમત ઉઠાવનાર બાલુ માળીને જીવન પર્યંત નિભાવવો. એના હાડ ચામ કામ ન કરી શકે તો એ એને પગાર પુરતાં નાણાં દેવાં’ આવી વિગતોથી ભરપૂર કલમ, સંયુક્ત પ્રાંતના એક અગ્રીરદારે પાંચ વર્ષ પહેલાં લખી હતી.

—એનો પ્રિય બાગ હજીયે નબી રહ્યો છે.

*

ટેબલની કાળજી માટે

‘જે ટેબલ પર એસીને મેં છેલ્લા ૩૪ વર્ષથી કામ કર્યું છે એ ટેબલથી વિખૂટા પડવું મને રચતું નથી’ એમ કલકત્તાના એક અંગ્રેજ વેપારીએ વીલમાં લખેલું અને ઉમેરેલું કે: ‘માટે મારી ઑફિસરૂમ છે તેવી રીતે જ રાખવી, મકાન માફં પોતાનું છે એટલે એમાં વાંધા નહિ આવે. માફં ટેબલ પણ છે તેજ રીતે ગોઠવેલું રાખવું. એને સાફસુફ કરતો સિપાઇ, જીવે ત્યાં સુધી એ કામ કરશે. ટેબલની કાળજી પૂરેપૂરી રાખવા મારા મંત્રીને મારી વિનંતિ છે. એ માટેની સારી જોગવાઈ હું કરતો બઉં છું.’

દેડકાં પુરાણ

ડરાંઉ...ડરાંઉ...ડરાંઉ...

દેડકાંના આ સંગીતે મને આજે સવારે જગાડ્યા. ગામ કાલે આજો દિવસ રાતભર પડેલા વરસાદે, પરાના અને મારા મકાનની સામેના લીલાછમ ખેતરમાં દેડકાંની વસ્તી એકાએક વધારી દીધી છે. એ દેડકાંઓ જેટલી ઝડપથી વધ્યા છે એટલી ઝડપથી માનવજાત જો વધે, કહો કે હિંદમાંજ એટલી ઝડપથી વસ્તી વધે-તો પરદેશીઓને હડસેલી કાઢવા સહેલા થઈ પડે, થોડાં દેડકાંઓનો અવાજ બાળકોને ગભરાવે છે અને માતાઓને અકબાવે છે તો હજારો ને લાખો માણસ વધી પડે તો તેમના રૂઢનથી પણ પરદેશીઓ ગભરાઈ ન જાય ?

*

બેની દેહરચના એક

દેડકા નાચીઝ પ્રાણી છે એમ માનશો ના. મેડીકલ કોલેજમાં ભણવા જવાનો મને અભખરો થયલો ત્યારે દેડકાને કાપી, તેના જે રીતે અવયવો છુટા પાડી બતાવવામાં આવેલા, તેથી મારા મન પર થયેલી અસર, વર્ષો પછી પણ ભૂલાઈ નથી. વણિક જ્ઞાતિમાં મારા જન્મને કારણે એ સંસ્કાર હતો-અને છે. પણ, કહેવાય છે કે દેડકાના દેહની રચના અને માણસના શરીરની રચના લગભગ એક સરખી છે અને તેથી તબીબી વિજ્ઞાનમાં દેડકાઓનો ઉપયોગ ઘણો સરસ થાય છે.

પણ એ જાણ્યા છતાંયે આટલા વર્ષો પછી પણ મને વિચાર તો એજ આવે છે કે દેડકાના અને આપણા દેહની રચના જો

સરખીજ હોય તો શેરીઓમાં આપણે દેડકા માફક, અને
ખેતરોમાં દેડકાઓ આપણી માફક કેમ ચાલતા નહિ હોય ?

*

એવા માણસ હોય છે, પણ...

દેડકા જેવા માણસ આપણે ઘણી વાર જોઈએ છીએ પણ
માણસ જેવા દેડકા આપણી નજરે જલ્દી ઓછા પડે છે—એવા
દેડકા આપણે જોઈએ તોયે તેને માણસ તરીકે માની તેની સાથે
વાત-કે વ્યવહાર ચલાવવાં અશક્ય છે. તેજ પ્રમાણે કાંઈ
માણસને દેડકા સમજી તેની સાથે એ રીતે વ્યવહાર રાખવામાં
જ દુર્ગુણોમાંના એક-કોઈની વૃદ્ધિનું એને-અને માર પડવાનું
આપણને જોખમ છે.

*

સાચું કહીએ તો

‘ડૂંઢિં ડૂંઢિં’ કરતા માણસ માત્ર ચોમાસામાં જ નહિ,
બારે માસ તમે જોઈ શકો. પણ ‘મિસ્ટર તમે દેડકા જેવા
જાણુઓ છો’ એમ સાચું કહેવાથી એવો માણસ પોતાનું
સ્વરૂપ બદલશે અને પ્રથમ મોટા ડોળાવાળી ભેંસ જેવો
દેખાશે, પછી શિયાળ જેવો જાણુશે અને છેવટે, એના હાથમાં
કાંઈ ચીજ હોય તેથી કે પગેથી આપણને મારવાનો તે પ્રયાસ
કરશે ત્યારે.....પણ, તમે સમજી ગયા; હું નામ નથી પાડતો.

*

ખોરાક તરીકે

આવા નકલી દેડકાઓની વાત જવા દઈએ, અસલી
દેડકાની મૂળ વાત પર પાછા આવીએ.

‘પાચન શક્તિ મંદ હોય તો દેડકા ખાઓ’ એવી એક

પારસી દાકતરે મને એ માસ પર જ આપેલી સલાહથી હું ચોંકી ઉઠ્યો હતો. શ્રીનાથદ્વારાની જાત્રા કરી આવી મારા બાપ દાદાએ પોતાના ને પોતાના વંશવારસોના મનમાં કાયમ માટે ખર્મબાવના સતેજ રહે તે ખાતર શ્રીનાથજીને કટકટલા કાલાવાલા કરેલા ? એટલે મેં પેલા દાકતરને કહ્યું કે ‘એ બની શકે એમ નથી.’

‘ટમે બી શું વાનિયા જેવી વાટ કરે છે’ એમણે કહ્યું. ‘ટાંડલબની ભાજનો પુડ લેવાઈ એનજી આવશે ચું ?’ એમણે જવાબ દીધો.

*

ન્યુ ઓર્લીયન્સમાં

ગમે તેમ; પણ દેડકાનો ખોરાક દેશ-પરદેશમાં પ્રિય થતો જણાય છે. ન્યુ ઓર્લીયન્સમાં તો, ઘઉંના ખેતરો આપણે રાખીએ છીએ તેમ, ફેલ્લા છ માસમાં દેડકાઓનાં ખેતરો રચાયા છે અને માતેલા દેડકાની વસ્તી વધારી તેમને ખોરાક માટે વેચવાનો ધંધો શરૂ થયો છે, એ ખોરાકની માગણી એટલી બધી છે કે તે માટે પહોંચી વળાતું નથી.

કહેવાય છે કે એક માતેલા દેડકા દંપતીની થયેલી પ્રજામાંથી એક વેપારી રૂ. ૧૦,૦૦૦ જેટલું કમાયો.

સારો બરો દેડકા એ રૂપીએ વેચાતો મળે છે.

ત્યાં દેડકાના વેપારની તેજ છે; કાંઈ સાહસિક વેપારી મુંબઈના દેડકાઓ ત્યાં મોકલવાનો પ્રયત્ન કરશે તો, ધંધા મંદીનો યુગ છે છતાં, એ કમાઈ જશે !

અદ્રશ્ય સહી

તમને કદાચ નવાઈ લાગશે પણ આ ખાનામાં ૧૫ અ-
ક્ષરોવાળું વાક્ય લખેલું છે—તડકામાં આ કાગળ લઈ,
ઉભા રહેશો—ને બરાબર જોશો તો તમે એ વાંચી
શકશો. અલબત્ત, તમારી આંખ નબળી હોય તેથી કે બીજા કોઈ
કારણસર તમે એ વાક્યને વાંચી ન શકો તેમાં મારો દોષ નથી.
પણ, પૂરેપૂરા સૂર્યપ્રકાશમાં ઉભા રહી, સ્વરજ સામે આડો
કાગળ ધરીને વાંચવા પ્રયાસ કરશો તો જરૂર તે ઉકલશે.

*

અદ્રશ્ય સહીથી

અદ્રશ્ય હોય એવી સહીથી વાક્યો કે પત્રો લખવાનો
શિરસ્તો આ સૃષ્ટિમાં અબધ્યો નથી. ઘણીજ ખાનગી વેપારી
વાતો કે પ્રેમપત્રો લખવા માટે અદ્રશ્ય સહી વપરાય છે અને
એવા કાગળ પર, અમુક દવા કે પાણી મૂકો તો અક્ષરો ચોંકાયા
ઉકલે છે. એવીજ રીતે અહીં કરવાનો મેં પ્રયાસ કર્યો છે.

*

સહી વિનાનો ટાપુ

કેટલેક ઠેકાણે તો સહી મળતીજ નથી એમ તમને કહું તો
નવાઈ પામશો નહિ. પેસીફીકના એક નાના ટાપુ કુતુનામાં લખવા
માટે સહીજ મળતી નથી. એ ટાપુ એટલો નાનો છે કે ત્યાં
ટપાલ ઑફિસ પણ નથી. ત્યાંનો પાદરી ફ્રાન્સિસ હુમોન્ટ, પરદેશથી
આવતા કાગળો લે છે, ને ટપાલી બનીને ટાપુ પર, જેના
કાગળો હોય તેને તે આપે છે. પણ, એ ટાપુમાંથી કોઈ કાગળો

લખી શકતું નથી કેમકે ત્યાં લખવાની સહી કે પેન્સીલ મળતી નથી.

*

પોતા માટેની સહી

ત્યાં સરકારી કાગળિયાં આવે, પણ તેના પર સહીથી શીરનામાં નહીં હોય તો આ પાદરી તે રદ કરે છે. પાદરી પોતે પોતાના કામ માટે ઘેર સહી બનાવે છે. કાંઈ ઝાડના રસમાં જોડી કાલસાની ભુકી અને કાપરેલ નાંખી તે સહી બનાવે છે; પણ તે સહી એ વેચતો નથી કે તેનું ધર્મદાન પણ કરતો નથી.

*

જ્યાં 'કાઉવડ' નથી ત્યાં

સીનેમાના નટ-નટીઓને અદ્રશ્ય સહીથી લખેલા અનેક પ્રેમ-પત્રો મળે છે; ચીનના પેટલાક રાજપુરો-ખાસ કરીને વુ-પે-કુ અને ચાંગ-સો-લીનને, તેમના સાથીઓ તરફથી, અદ્રશ્ય સહીથી લખેલા મહત્વના પત્રો મળતા. પશ્ચિમની દુનિયામાં અમેરીકામાં અને જાપાનમાં 'કાઉવડ' એટલા પ્રચલિત થયા છે કે ખાનગી સંદેશાઓ, 'કાઉવડ' ના તારથી મોકલાય છે. પણ, ટીબેટ ને સીઆમ, ચીન, મંચુકુ અને આલ્બર્ટીઆ વગેરે સ્થળે અદ્રશ્ય સહીથી લખેલા સંદેશપત્રો પાઠવવાની ટેવ હજી પ્રચલિત છે.

*

નટીનો અતુલ્ય

'એક માણસ જ આવાડીયે મને એ પત્રો લખતો; બન્ને અદ્રશ્ય સહીથી લખેલાં હતાં એમ ઓરીઆ સ્વાન્સને થોડા વર્ષ પર જાણ્યું હતું એ ઉમેયું હતું કે: 'શરૂઆતમાં તો કોરા કાગળે માણસોને એમ મને થતું પણ પછી

એક દિવસે સવારે ટેલીફોન આવ્યો: 'કારા કાગળો હું ટપાલમાં મોકલું છું, ફલાણી દવા એના ઉપર ચોપડશે તો અક્ષરો ઉકલશે' અને પોતાનું નામ દીધા વિના, એ માણસે ટેલીફોન પડતો મૂક્યો.

'...હું પત્ર વાંચવા માટે નહિ પણ કુવૃદ્ધતાથી, એ કાગળો લઈ વાંચવા બેઠી: ભારોભાર પ્રેમથી ભરેલા એ પત્રો વાંચતાં મને આનંદ થયો.

'પાછળથી, મારા અનેક મિત્રોમાંના એક તરીકે મેં એની સાથે દોસ્તી બાંધી.'

*

સૌથી વધુ પત્રો કોને મળે છે ?

સુવિખ્યાત સીનેમા નટીઓને સૌથી વધુ પત્રો મળે છે એમ કહેવાય છે. ગ્રેટા ગાર્બોને દરરોજ ૮૦૦ કાગળો મળે છે, એનાથીએ વધારે પત્રો એમેરીકાના પ્રમુખ હુવેનને મળે છે. એને રોજ ૬,૫૦૦ કાગળો મળે છે. એ રોજ રોજ, એના મંત્રીઓ વાંચે છે ને તેમાંથી જોનો નિવેડો લાવવાનો હોય તેનો નિવેડો લાવે છે.

—મોટા ભાગના પત્રો કચરાની ટોપલીમાં બચે છે.

સમાજવાદીની સાથે

‘અ’ પછે સમાજના નીચલા થરનાં જીવન જોવા જઈએ’ એમ કહી એક ઉગતો સમાજવાદી, અમને, મને અને પેટલાદના મરઘાભાઈને કાટમાંથી ગઈ સાંજે પરેલ લઈ ગયા.

‘આપણે ટૅકસીમાં જઈએ’ એમ જ્યારે મેં સૂચના કરેલી ત્યારે તેણે કહ્યું: ‘નહિ, એ તો ‘બુર્જવા’ લોકોનું વાલન છે.’

‘ચ્યમ, એમો આપડાથી ન બેદાય?’ મરઘાભાઈએ પૂછ્યું ને મેં નાક પર આંગળી મૂકી.

‘પણ બસમાં જઈએ કે ટ્રામમાં જઈએ?’

‘નહિ, નહિ; એમાં પેટી-બુર્જવા બેસે.’

‘ભઈશાબ, એમો પેટી જેવું ચ્યો છે? બારડી છે, ને બક્ષમો તો ઉંચી ગાદીવારા ભોકડા છે’ મરઘાભાઈએ દલીલ કરી.

*

—પણ, પેટલાદના ગામડામાં જેમ એને એ પાંચ માઈલ, ચાલવું પડે તેમ તેને મુંબઈમાં પણ હેંડવું પડ્યું, ચાલવાની હંમેશાં અવગણના કરતો હું પણ તેઓ સાથે ચાલીને થરેલ પહોંચ્યો.

*

દક્ષિણી બ્રાહ્મણાચે...

‘ભૂખ લાગી છે’ એમ મરઘાભાઈએ કહ્યું, અને અમે હિન્દુ હોટલમાં જવાનો વિચાર કર્યો, ‘દક્ષિણી બ્રાહ્મણાચે ‘વિશ્રાંતિ ગૃહ’ એવા કાળા બળા બાંહેલા, લાલ પીળા રંગથી લખાયેલા (ને પાછળથી રંગ ઉખડી જતાં કાબરચીતરા લાગતા) અક્ષરો-વાળાં પાટિયાંને બેઠાં અમે એક ગંદા મકાનને ભોંયતળીએ આવેલા, ઉપહારગૃહમાં તળાતાં ભજ્યાંનો સુવાસ લેતા અંદર પેઠા.

*

શિરા કા ભજી

‘કાંય પાહિજે? શિરા કા ભજી?’ કાટેલા, પરસેવાથી ગંધાતા કાળા પડતા જતા પ્હેરણુ ને ધોતિયાથી સજ્જ થયેલા સાત વર્ષના છોકરાએ પૂછ્યું.

‘બપ્પશાળ, શિરોજ લાવ’ મરઘાભાષાએ કહ્યું. સમાજવાદી મિત્રે બજાર્યા મંગાવ્યાં અને મેં માત્ર એક મંગાવી સંતોષ માન્યો.

‘આ છોકરાને, પેલો સામો ગલ્લાપર ઊંટલો માણસ એકરપ્લોષ્ટ કરતો જણાય છે’ સમાજવાદીએ કહ્યું. ‘એણે સોનાનાં બટન પહેરેલાં છે; છોકરાને પહેરવા પુરતાં કપડા નથી. ઓહ, ધીસ કેપીટાલીઝમ!’ મહાન નિશ્વાસ નાંખી એણે એક પુરી કરી ખીસામાંથી રોનકદાર સીગારેટ કેસ કાઢી સીગારેટ પીવા માંડી...

‘હેંડો, તારે મનેય, બપ્પશાળ, બીડી આલો,’ કહી મરઘાભાષાએ સીગારેટ માંગી, દમ લઈ ધુમાડા કાઢવા માંડ્યા. એ ધુમાડાએ તળાતાં બજાર્યાની ગંધ પર ઘડીભર વિજય મેળવ્યો.

‘વોટ કુ યુ થીંક ?’ સમાજવાદીએ કહ્યું : ‘એબાઉટ ધ...રેચેડ કન્ડીશન ઓફ ધીઝ બોયઝ ?’ પણ, હું જવાબ આપું તે પહેલાં મરઘાભાષા બોલી ઉઠ્યા : ‘સાહેબ, વોટ-બોટની વાતો ચ્યમ કરો છો, ને કન્ડીશન ચેવી ?’ ને તેમણે ઉમેર્યું : ‘મને મુંડવો છે ચ્યમ ! મારી પાંહે કોષ્ટિક માટે વોટ બેઝએ છે ? અહીં હેંડતા લાયા, ને સીગારેટનું હુંડું આલો ‘વોટ દો’ની વાત મેલો છો !’

*

અને કોટના લત્તામાં

મરઘાભાષાને સમજાવી પટાવી વિદાય કરી, બસમાં બેસી અને કોટમાં આવ્યા.

‘હવે અહિં તો, જુર્જવા-પેટી જુર્જવાની વાત નથી ને ? આપણે કાંઈ સારો એક નારતો કરી લઈએ.’ મેં કહ્યું ને પેલા મિત્રે જવાબ દીધો ‘યસ, યસ, મને બી લખ લાગી છે, ને આઈ મીન, અહિં તો બધા ઇકવલ જ

છીએ; પણ, પરેલમાં લેબર ક્લાસ છે એટલે, ધેર, યુ સી, વી મસ્ટ બીહેલ્થ લાઇક લેબરસ'; વી મસ્ટ ઇટ વોટ ધે ઇટ.'

અને પછી, એક સુધડ, કંઈક શાંત પણ સારા રેસ્ટોરાંમાં અમે બેઠા.

*

‘ ડીક્ટેશન ’ અને ‘ મેનીફેસ્ટો ’

આ ‘વેઇટર્સ’નું ઓર્ગેનીઝેશન કરવું બેઠએ,’ તેમણે કહ્યું: ‘આઇ વીલ ડીસ્કસ ધ સ્કીમ વીથ અવર કોમરેડ્ઝ’અને જીવોને, હોટલ પ્રોપ્રાઇટર્સ’ તેમને એકસંલોઇટ કરે છે એ વિષે બાષણો ગોઠવવાં બેઠએ.’

‘પણ હોટલ પ્રોપ્રાઇટર્સને યુનિસીપાલિટી, તેમજ સરકાર તરફથી ત્રાસ છે તેનું શું?’

‘ઓહ, ધે આર ઓલ્સો એકસંલોઇટ્ડ ? ધેન, યુ સી, તેમનું પણ ઓર્ગેનીઝેશન કરવું બેઠએ.’

‘ત્યારે કેવી રીતે શરૂઆત કરશો?’

‘બીગીનીંગમાં તો યુ સી, મેનીફેસ્ટો બહાર પાડશું.’

‘પણ એ વેઇટરોને પૂછ્યા વિના?’

‘ઓહ, નો? તેમની કન્સેન્ટ મળી જશે.’

—તે પછી, એ મેનીફેસ્ટોના મુસદ્દાની ચર્ચા કરવા વિદાય થયા. હું આ લખવા માટે વિચાર કરતો બહાર નીકળ્યો.

મઝાનાં કુરકુરિયાં

‘જો’ નાનાં મઝાનાં કુરકુરિયાં પાળવાં છે—પણ એ એવાં બેઠએ કે જેનો બોટો ન મળે’ એ શબ્દો મારા એક મિત્રે ઉચ્ચાર્યા અને અમે શ્વાનોની શોધમાં આખું નગર ખૂંદી વળ્યા. શ્વાનોની પણ એક મોટી દુનિયા છે. ભતભતના, વિવિધ રંગના અને વિવિધ સ્વભાવના શ્વાનો આવે છે. પણ મારા મિત્રને તો સસલાં જેવાં સરસ, બાળક જેવાં રમતીયાળ અને રમુજી સ્વભાવનાં નાનાં કુરકુરિયાં બેઠતાં હતાં.

આખરે એવાં કુરકુરિયાં બેઠ્યાં. મુંઝમું એક સ્કોટીશ મહિલા પાસે એ હતાં.

‘આ કુરકુરિયાં મેળવવાં દુર્લભ છે; તમને એ બાગ્યેજ મળે,’ તે બાઈએ કહ્યું અને પછી, મૂળ ચીનાઈ શ્વાનનાં એ વશંબે વિષે તેણે રસિક વાત કહી.

*

ચીનની એક દંતકથા

આ કુરકુરિયાંની જાતની ઉત્પત્તિનો આ મતિદાસ રસિક અને રોમાંચક છે. ચીનમાં તેમને વિષે જે દંતકથા પ્રચલિત છે તે નીચે મુજબ:—

ઘણાં-ઘણાં વર્ષો પહેલાં, એક સિંહ એક વાંદરીના પ્રેમમાં પડ્યો પણ વાંદરી તેની સાથે લગ્ન કરવા ના પાડે. ‘તું’ તો સિંહ છે; આપણી બેની નાતજાત જુદી છે. આપણો પ્રેમ ભલે સાચો હોય, વળી તું મોટો કદાવર બિકાળ જનાવર; તારા ને

મારા હાથ સાથેજ અસંભવિત છે.' વાંદરીએ કહ્યું. સિંહ મુઝાયો. હતાશ પ્રેમી જેવી વેદના તેણે અનુભવી.

છેવટે, તે ભગવાન બુદ્ધ પાસે ગયો. નમ્ર પ્રાર્થના કરી, બુદ્ધને તેણે વિનંતિ કરી : 'મારો એ બાળા ઉપર ઉત્કટ પ્રેમ છે; પણ મારા કદાવર બાંધાને લપ્પને, મારી જુદી જાતને અંગે એ મને પરજીવાની ના પાડે છે. ભગવાન ! આપ વચ્ચે પડો : મારી મનોકામના સિદ્ધ કરો !' અને તે સિંહ બુદ્ધને ચરણે ઢળી પડ્યો.

*

આખરે લગ્ન થયાં

'વત્સ ! તારો પ્રેમ જો આટલો ઉત્કટ હોય તો, તેને પરણી શકાય તે માટે તારું શરીર નાનું અને તે તને ગમશે ?' બુદ્ધે પૂછ્યું.

'જો તે થાઓ' સિંહે કહ્યું : 'મારી પ્રેમીકાને મેળવવા કામ પણ ભોગ દેવા હું તૈયાર છું.'

પછી, ભગવાન બુદ્ધની કૃપાથી, સિંહનું શરીર નાનું થયું, તેની વિકાળતા પણ ગઈ-તે અને વાંદરી પરણ્યા, સુખથી રહ્યાં અને તેમને મોટો પરિવાર પણ થયો.

※

શાહી કુટુંબમાં જ રહ્યાં

પરિવાર એટલે એક જાતનાં જ્ઞાનની સૃષ્ટિ. તેમના વાગ સિંહના વાળ જેવા રૂપાળા છે; તેમનાં મુખ સ્યામ કપિના મોં જેવાં છે. તે દેખાવે સુંદર અને સ્વભાવે સરસ હોય છે. ચીનના એક રાજકુમારે તેમને જોયા ત્યારથી એ બધાં જ્ઞાનો-પેલા સિંહ અને વાંદરાના વંશજો રાજમહેલમાં આવ્યાં. તેમને ભારે

દમામધુર્વક ઘણાં લાડ-પ્રેમથી રાખવામાં આવ્યાં. તેમને ભોજન માટે સોના રૂપાનાં જાત્ર આવતાં, મુવા બેસવા માટે મખમલના ગાલીચા મળતા. હરવા ફરવા માટે મનોહર ઉપવનો રખાતાં.

અને ચીનના રાજાએ ફરમાન કાઢ્યું: ‘આ જાતના શ્વાન કોઈએ રાખવા નહિ; એ શ્વાનો માત્ર શાહીકુટુંબીઓ માટેજ છે. જે પણ કોઈ ખાનગી વ્યક્તિ પાસે એવો શ્વાન હોવાની માહિતી મળશે તે વ્યક્તિને દેહાંતકાંડની સજા થશે.’

*

રાજ્યકાંતિ થઇ એટલે

પણ તાજેતરમાં-૩૫-૪૦ વર્ષ પહેલાં-ચીનમાં રાજ્યકાંતિ થઇ ત્યારે, ચીનના રાજકુટુંબમાંથી અનેકની કતલ થઇ; પોતાની કતલ થશે એ જાણી એક એ રાજકુમારોએ પોતાના પ્યારા ફતરાઓની જીવનદોરી પણ કાપી નાંખી. એ વફાદાર પ્રાણી-ઓએ પણ પોતાના માલિકની સાથે મરવું પસંદ કર્યું.

તેમ છતાં, એક રાજકુમારી ચીનમાંથી નાસી છુટી: પોતાની સાથે મહેલમાંથી ત્રણ ચાર ફતરા લેતી ગઇ. તેણે યુરોપમાં પરિભ્રમણ કર્યું અને છેવટે સ્કોટલેન્ડના એક ગામડામાં પોતાના આ પ્યારા દોસ્તો સાથે જીવનનાં વર્ષો વીતાવ્યાં, તેની પાસેથી એક શ્વાનપ્રેમીએ એ શ્વાન ખરીદી લીધા અને તેમને ઉછેર્યાં.

—એમને જે પરિવાર થયો તેમાંથી થોડાં ઘણાં ફ્રનિયાના જુદા જુદા દેશમાં ગયાં છે; પણ તેઓ, ઝાઝા નથી.

માનવ સમાજનો દુશ્મન : માંકડ

માંકડ કરડવાથી મ્યુનિસિપાલિટીની સભામાં ગભરાટની લાગણી ફેલાયાનો બનાવ લાહોરમાં બન્યો છે. ઘણી વાર, મ્યુનિસિપાલિટીઓમાં કે સરકારી કચેરીઓમાં, બહાર પુસ્તકાલયો કે સાર્વજનિક દવાખાનાઓમાં, અદાલતોમાં કે આગગાડીઓમાં માંકડો છૂટથી હરેફરે છે; અને પોતાને કચડવા આવનારના દેહવૃક્ષને કરડવાનો નમ્ર પ્રયાસ કરી જુએ છે.

*

પોલીસ કોર્ટમાં

લગભગ દશેક વર્ષ પૂરે મુંબઈની એક પોલીસ કોર્ટમાં એવોજ બનાવ બનેલો. મોટી 'સંસ્થા' સામે કેસ માંડવામાં બાણીતા થયલા એક સદગૃહસ્થે, કેસની સુનાવણી દરમ્યાન એચીંતા ઉભા થઈ કહ્યું : 'સાહેબ, આજની સુનાવણી વેળા મારાથી પુરતું ખ્યાન આપી શકાતું નથી!'

'કેમ?' માછરૂંટ્ટે પૂછ્યું અને જવાબમાં પેલા ભાઈએ કહ્યું : 'પુરશીમાં માંકડ છે. એક પછી એક એમ ત્રણ વાર મેં પુરશી બદલી, પણ કોઈ પણ પુરશીને માંકડ છોડતા નથી.'

—અને, માંકડને કાંઈ ઓછો હલપારીનો હુકમ ફરમાવાય છે? એટલે કોર્ટના સીપાઈને માછરૂંટ્ટે જણાવ્યું : 'પુરશીઓ મહિનામાં એક વાર ફીનાઈલથી ગરમ પાણીથી ધોવાય એ ખ્યાન રાખજો.'

—એ વાતને તો દશ વર્ષ વીતી ગયાં છે : મને આશા છે

કે, ઉપલી સુચના હજીએ અમલમાં મુકાતી હશે.

*

એડવોકેટનો અનુભવ

કોર્ટમાં સૌથી વધારે માંકડ સ્મોલ કોર્ટની પુરશીઓમાં હોય છે એમ બહુકારો જણાવે છે. થોડા જ મહિનાઓ પર એક ઉગતો એડવોકેટ ત્યાં કેસ ચલાવતો હતો ત્યારે ન્યાયાધીશ સમક્ષ દલીલ કરતાં તે ઓચિંતો અટકી ગયો અને ન્યાયાધીશે પૂછ્યું: 'કેમ અટકી ગયા ?'

‘માફ કરજો, સાહેબ ! પણ, એક માંકડ પુરશીમાંથી, મારા કોર્ટમાં પાછળથી પેટો, ત્યાંથી ખમીસને ચોંટી બાંધમાંથી ફરી પાછો, મને ચટકા ભરીને બહાર નીકળવા માટે પ્રયાસ કરે છે.’

‘ક્યાં તો, તમે માંકડને બહાર નીકળવા દો; અથવા તો દલીલો કરો. પણ, બે વસ્તુ એકી સાથે નહિ બને !’ ન્યાયાધીશે કહ્યું અને એડવોકેટ માંકડ ખંખેરવા બહાર ગયો.

*

ઘેર લઇ જઇએ ત્યારે

નાટ્ય સીનેમાની પુરશીઓમાં કે આગગાડી અને ટ્રામમાં વારંવાર માંકડ કરડે છે એ સૌ જાણે છે. પરંતુ, તે વિષેની ફરિયાદ પર સત્તાવાળાઓ નહિ જેવું લક્ષ દે છે એટલે, મારા જેવાઓ તો હવે એ વિષે ફરિયાદ કરવાનું પણ છોડી દીધું છે. પણ આપણી મુંઝવણ ત્યાંથી ટળતી નથી. કોર્ટમાં કે વાહનોમાં એકા પછી અને વજો પર માંકડ લાગ્યા પછી એ માંકડ ઘેર આવે છે, અને પોતાની કામની વસ્તી વધારવાનો તેઓ આપણે હિસાબે ને જોખમે આપણે ઘેર પ્રયાસ કરે છે ત્યારે ખરેખર ‘માંકડ બતિ મુર્દાબાદ’ ની ભાવના આપણે સેવીએ તો શું જોડું ?

*

મકાનમાલિકનો વાંધો

પોતાના ઘરમાં માંકડો વધારી દેવા માટે એક ભાડુત સામે મુંબઈનો એક ઘર માલિક મારે મોઢે ફરિયાદ કરતો આવ્યો હતો. એ વિષે એ ભાડુત સામે ફરિયાદ માંડી શકાય કે નહિ એની સલાહ માંગતો હતો. એને મેં જે સલાહ દીધી તે બહેરમાં મૂકી શકાય એવી નથી. ખાકી, મારે કહેવું બેઠએ કે, બપોલમાં એવા ભાડુત સામે કામ ચલાવી શકાય છે—ઘેર માંકડો લાવે તો મકાનમાલિક તેને દંડાવી શકે છે.

*

નીચલી કોર્ટમાં હત્યો પણુ-

તાજેતરમાં જ ટોકીઓની વડી અદાલતે એ સંબંધી ચુકાદો આપ્યો છે. ત્યાં ગરમ ઝરણાવાળા સ્ટેલગાહના સ્થળે સાસુનોભુકે મુરાટા નામના મકાન માલિકે એક જણને પોતાનું ઘર ભાડે આપ્યું હતું. જ્યારે ભાડુતે પોતાનું ઘર ખાલી કર્યું ત્યારે ઘરમાં ખૂબ માંકડો હતા; આથી મકાન માલિકે, પોતા પાસે રૂ. ૩૦ જેટલી, ભાડુતની ડીપોઝીટ રહેલી રકમ પાછી આપી નહિ. 'ઘરમાંથી માંકડો કાઢવા મને એટલો ખર્ચ થશે.' એમ કહી એણે તે રાખી લીધી. ભાડુતે એ માટે ફરિયાદ કરી : નીચલી કોર્ટમાં ભાડુત હત્યો પણુ અપીલ થતાં વડી અદાલતમાં તે હાર્યો. મકાન માલિકનું પગલું વ્યાજબી હતું એમ ઠરાવવામાં આવ્યું.

વીમાના એજન્ટો

વીમાનો ધંધો રસદાયક છે અને છેલ્લા એક દોઢ દાયકામાં તે એટલો વિકાસ પામ્યો છે કે, આજે દેર દેર નહિ તો ચાલે ચાલે કે માળાએ માળાએ, ચકલે ચકલે ને બજારોમાં થોકબંધ વીમા એજન્ટો માલમ પડે છે. આ વીમા એજન્ટોમાંના ઘણા વીમો ઉતારનારને જ પોતાના કમિશનમાંથી કમિશન આપે છે એટલે વીમો ઉતારનાર રહેલા-ઈથી વીમો ઉતરાવે છે. આમ ધંધો વધે છે પણ વીમા એજન્ટોની પ્રતિષ્ઠા ઓછી થાય છે.

એવા એજન્ટો પર નિયમન ચૂકવા અને વીમાના ધંધાની ઘણી જોડ ખાંપણ દૂર કરવા વડી ધારાસભા સમક્ષના વીમા-બીલ પર ચર્ચા શરૂ થનાર છે.

એ ચર્ચા મંભીર પ્રકારની થશે, પણ વીમા-ધંધામાં જે રમુજ તત્વો રહેલાં છે તેનો ઉલ્લેખ તેમાં ભાગ્યેજ થશે તેથી એ ધંધાને લગતા કેટલાક સાચા પણ આશ્ચર્યજનક બનાવો અહીં રજૂ કરું છું.

*

મિત્ર ઉત્તરો આપે છે

એક જણે જીંદગીનો વીમો ઉતરાવ્યો હતો એના વિધેની માહિતી તેના એક મિત્ર પાસે વીમા કંપનીએ માગી. જે સવાલો પૂછ્યા હતા અને તેના જે જવાબો મળ્યા તે નીચે મુજબ:

સ-તમે એને કયારથી ઓળખો છો ?

જ-હું જન્મ્યો તે પછી બે વર્ષો થયાં.

સ-એની સામાન્ય ટેવો શું છે ?

જ- ઉનાળામાં પહેરણ અને ધાતીયું પહેરી દુકાને ભેસે છે પણ શિયાળામાં ૧૦ વર્ષનો જૂનો બડો ઉનનો કોટ પહેરી ભેસે છે.

સ-એનો ધંધો શો ?

જ- પારકાની ખુશામત કરી પોતાનાં ગજવાં ભરવાનો.

સ-એને કોઈ દિવસ તાવ આવ્યો હતો ?

જ-હા, એક દહાડો ભેલીફ આવ્યો હતો ત્યારે ટાઢિયો તાવ આવ્યો હતો, ટેમ્પરેચર નેવું પર ગઈ હતી બાર કલાક તાવ ઉતર્યો હતો.

*

દીલનું દર્દ

અને વધુ એક પ્રશ્ન એવો હતો, કે એને કોઈ દિવસ દીલનું દર્દ હતું ?

જ-હા, પણ તનમનીશંકર ગોરે વસંતપંચમીને દિવસે તે મટાઢી દીધું.

સ-એનો સ્વભાવ કેવો છે ?

જ-ચક્રમ

સ-એની એપ્લિકેશન કોઈ વાર નામંજૂર થઈ હતી ?

જ-હા, એક વાર એ ગોરા વેપારીની પેઢીમાં નોકરી રહેવા ગયો ત્યારે.

સ-એની વય તમે શું ધારો છો ?

જ-ગદ્દાપચ્ચીશીમાંથી એ પસાર થઈ ગયો છે.

*

ચીફ્ટોને વીમો.

પોતાની એક હજાર ચીફ્ટોનું, પાણીના ભેજ અને અગ્નિથી રક્ષણ મેળવવા એક લંડન નિવાસીએ વીમો ઉતારાવ્યો હતો. તે સ્ટીમર પર પ્રવાસે જતો હતો અને સફરના દિવસો જેટલું જ ભેખમ વીમા કંપનીએ લીધું હતું. ત્રણ માસે સફર પૂરી થઇ ત્યારે, વીમો ઉતરાવનાર ઓફિસમાં આવ્યો ને તેણે કહ્યું. ‘ચીફ્ટો બળી ગઇ: વીમાનાં નાણાં આપો!’

*

બહુ ભેધને બાળવા માટે

‘સ્ટીમર પર નથી બળી કેમકે સ્ટીમર સલામત છે; બીજો સામાન પણ સલામત છે’ તેને જવાબ મળ્યો.

‘અરે, મારા સાહેબ, એ બધી ચીફ્ટો મેં સળગાવી-ને પીધી. ચીફ્ટો બળી બચ તો તમારે વિમાનાં નાણાં આપવાં એવી શરત છે.’

-સેક્રેટરી વિચારમાં પડી ગયો, તેણે તેને બીજો દિવસે આવવાનું કહ્યું. બીજો દિવસે એ આવ્યો ત્યારે વીમા કંપનીના સોલ્ડીયરીટરે તેને જણાવ્યું: ‘તારો દાવો તું જતો નહિ કરે તો કંપનીએ જે માલનો વિમો ઉતાર્યો હતો તેમાં બહુ ભેધને દિવાસળી ચાંપવાના-ને તે માલ બાળી નાખવાના આરોપસર તારી સામે મુકદ્દમો મંડાશે.’

જમીન બેસી જશે

તમને કાંઈ એમ કહે કે તમે ઉભા છો તે ધરતી કે તમારું મકાન જ્યાં છે તે જમીન ધીમે ધીમે નીચે જાય છે અને થોડા વર્ષો પછી એ જમીન સાવ બેસી જશે ત્યારે તમને કેવી લાગણી થાય ?

ગઈ કાલે એવું બન્યું. એક વિદ્વાન જુસ્તરશાસ્ત્રીની મેં મુલાકાત લીધી હતી, તેમણે મને જણાવ્યું કે, 'તમને નવાઈ લાગશે, પણ મુંબઈની ધરતી નીચે બેસતી જાય છે, કાળે કરી એ સાવ બેસી જશે અને સાગરનું પાણી બધે ફરી વળશે.'

*

એ હજાર વર્ષ પછી ?

પ્રેક્ષા તો હું ગભરાયો; કદાચ આખું મુંબાઈ પાણીમાં ગરક થઈ જાય તો ? પણ પછી મેં એમની સાથે ચર્ચા કરી ત્યારે તેમણે કહ્યું : 'આપણને ગભરાવા જેવું કાંઈ નથી : બહુજ ધીમી ગતિએ અહીંની જમીન બેસે છે એવો મારો અભિપ્રાય છે. પણ એ હજાર વર્ષ પછી તો મુંબઈ બેટ આખો નીચે બેસી જશે એ વિષે શંકા નથી.'

એ હજાર વર્ષ : ત્યારે તો આપણે-મારે ને તમારે શી ચિંતા છે ?-

આપણા સંતાનો, ને તેમના સંતાનો, ને તેમના સંતાનો... કોઈના વખતમાં એ નથી બનવાનું. જ્યારે મુંબઈ બેસી ગયું હશે ત્યારે લગ્નનામાં જંગલ થયું હશે, ને ન્યુયોર્કમાં રણ બન્યું

હશે, કચ્છ-લુન્ના સો માળના મિનાર ખંધાયા હશે, ને પીપલોદ મોટું વીમાની મથક બની ગયું હશે...

*

અયોધ્યામાં અને દ્વારકામાં

પણ પછી, આ લુસ્તરસાક્ષીએ દેશદેશની જમીન વર્ષો પહેલાં કેવી હતી, ને કેવી ઉંચી નીચી થઇ; જળ હતું ત્યાં સ્થળ, અને સ્થળ હતું ત્યાં જળ થયું એની વિગતવાર સમાલોચના કરી (દરમ્યાનમાં મેં એક ભૂખ ખેંચી કાઢી) અને હિન્દમાથે જંગલ હતું ત્યાં સરોવરો થયાં તેની વાત કરી.

તેઓ એમ માને છે કે અયોધ્યામાં રામ હતા ત્યારે, અને દ્વારકામાં શ્રી કૃષ્ણ હતા ત્યારે—એ બંને રાજનગરોમાં જમીન નીચી હતી: લાખખોની વસ્તી હતી એથી ત્યાંની જમીન ઊંચી જતી હતી.

*

ઢીલીનું 'દિલ્હી'

મને લાગે છે કે, હસ્તિનાપુરનું સામાન્ય હતું ત્યારે ત્યાંની જમીન પણ નીચી ઊંચી જતી હશે, તેમ વળી મોગલ યુગમાં એજ ભૂમિ પર દેહલીની જમીન પણ નીચી ગઇ હશે: કારણ કે એ બંને યુગમાં ત્યાંની ભૂમિ પર લાખખોની પ્રજા રહેતી હતી; એ બંને યુગમાં ત્યાં પાટનગર હતું એટલેજ એમ બન્યું હશે. ત્યાંની જમીન એ કારણે પોચી થઇ ગઇ અને તેથી થાક છે ને, ખીલો ઠોકવા જતાં જમીન 'ઢીલી' લાગી તેથી એનું નામ 'ઢીલી' એમ પડ્યું ને પાછળથી રૂપાંતર પામી 'દિલ્હી' બન્યું!

*

અહીં પણ લાખો છે તેથી

તેજ પ્રમાણે વીસ લાખની વસ્તીવાળી આ મુંબઇનગરીની જમીન પણ સાચેસાચ બેસવા માંડે એ બનવાબેગ છે, કેમ કે વીસ લાખની ભૂમિનો ભાર તે કાણ સહેશે ?

બુસ્તરશાસ્ત્રી માને છે કે, મુંબાઇની જમીન બેસવા માંડી છે ને તે પણ છેલ્લી પચ્ચીશીથી: એટલે એ જમીન સાવ બેસી જશે એમાં શંકા નથી પણ એમને એમ થાય છે કે, મુંબઇમાં તો થોડા સેંકડો માછીમારો હતા ત્યાં સુધી તો ભૂમિ ખરાબર રહી, આપણે મુંબાઇની નજીકથી એટલે કે સાણિ, મહારાષ્ટ્ર, ગુજરાત, કચ્છ, કાઠિયાવાડના દોઢા અહિં આવ્યા તોયે ભૂમિ નક્કર રહી. હવે જ કેમ તે નીચી બેસતી બય છે ?

*

ત્યાં જમીન ઉંચી થાય છે ?

ઘણો વિચાર કરી એ બુસ્તરશાસ્ત્રીને મેં જણાવ્યું છે કે, મદ્રાસમાંથી મુંબઇમાં પૂજા ભરતી થઇ છે એટલે અહીં જમીન નીચી થતી બય છે એ બનવા બેગ છે: માટે તપાસ કરો કે, મદ્રાસ બાળુ જમીન ઉંચી થતી બય છે ખરી ?

કીકાભાઈનું કરીશ

‘તમે તો મારા જૂના મિત્ર છો, તમારે ને મારે કેવો સારો સંબંધ? આજે મારી નોક બળવા.’ કહી ધારાસભા માટેના એક ઉમેદવાર મારા એક મુરબી પાસે ગયા, અને જણાવ્યું: ‘તમે બુદ્ધિશાળી છો એટલે વિચાર કરજો; ધારાસભામાં વર્ષોથી હું બેઠો છું, બને એટલી સેવા કરી છે. મારું ને તમારું નામ ઉજાવ્યું છે. તમે કહેશો તે ધારાસભામાં જઈને કરવા તૈયાર છું, પણ તમે મને મત આપજો.’

*

મને વર્ષો પહેલાં બુદ્ધિ હતી

આ ઉમેદવાર બોલતે અટકે એમ ન હતા; સામા માણસને ખભે હાથ અડાડી તેમણે આગળ ચલાવ્યું: ‘જુઓ, આ કોંગ્રેસવાળાઓને પાછળથી અડકવું આવી કે ધારાસભામાં જવું બેઠકો. મને વર્ષો પહેલાં એ બુદ્ધિ હતી ને તેથી તમારા સૌની શુભેચ્છાથી હું ધારાસભામાં ગયો હતો, હવે આજે જ્યારે મારું મૂળ જમી ગયું છે ત્યારે આ કોંગ્રેસવાળા તે ઉબેડી નાખવા તૈયાર થયા છે. માટે એ દિવસ આવી અહીં ભાષણ કરી જાય તેમનું તમે સાંભળશો નહિ. આપણો જૂનો સંબંધ યાદ કરો સમજ્યા...?’

*

‘કીકાભાઈનું કાંઈ કરીશ’

અને વળી બોલ્યા ‘હા, તમને એમ લાગશે કે, હું સ્વાર્થ આગળ કરે છું, ના રે ભાઈ, ના! હું તો તમને ખાસ મળવાજ

આવ્યો છું, મારા મનમાં કે, બહુ મહિનાઓથી મળ્યા નથી તે ખબર અંતર પૂછી આવું હા, મને ખબર પડી કે તમારા કીકાભાઈ બી. એ. માં આ વર્ષે નાપાસ થયા. આ યુનીવર્સિટીવાળાઓનું છેજ એવું: જુઓને હું ધારાસભામાં જઈને યુનીવર્સિટીવાળાઓને કેવા ઉધડા લઉં છું તે...હા, પણ તેમાં કીકાભાઈનું શું વળે એમ? અરે, જુવોને આપણે પેલા અમલદાર જોડે સારો પરિચય થવાનો છે. આ વર્ષે તો મારે સારું ઇસ્કાળ માટે પણ તેઓ બલામણ કરવાના છે એમ સાંભળ્યું છે. એમને વળી બે શબ્દ કહીશ તો કીકાભાઈનું થઈ રહેશે. પાસ તો નહિ કરાવાય; પણ મારાભાઈ, એને માટે સારી નોકરી માટે એ વળી કાંઈકને કહેશે...હા, પણ એ તો એમની સાથે પરિચય વધે ત્યારે અને તે હું ધારાસભામાં જઈ તોજ થઈ શકે.”

*

કોર્ટમાં જતાડીશ

‘મેં સાંભળ્યું’તું કે તમારી ન્યાતમાં પેલા મુંજ જોડે તમને સજજડ તકરાર થઈ છે. છાપામાં પણ વાંચ્યું’તું કે કોર્ટ વરઘોડો જશે. ગભરાતા નહિ. જવા દો! કોર્ટમાં તમે મારા મિત્ર...ને તમારા ધારાશાસ્ત્રી તરીકે રોકજો; તમે સાચા હો કે ખોટા હો. પણ એ એવી દલીલખાજી કરશે કે તમે ચોક્કસ જીતવાના...પણ એ ફી વધારે માંગશે એમ લાગે છે?...ના, ભાઈ ના, એ તો હું અને એ બન્ને ગઈ ધારાસભામાં સાથે સર્યો હતો: એમની એક બે બાબતમાં, મેં એમની જોડે મત આપેલો—એવાં બે ચાર એમનાં કામ કરી દીધેલાં એટલે આપણા કેસમાં મોટી ફી શું—કાંઈ ફી—નહિ લે. પણ જુઓને એ બધા આ ધારાસભાના પ્રતાપ: એ તો હું ત્યાં રહું તો આવું કામ થયા કરે, પેલા કોંગ્રેસવાળા તમને શું કરી આપવાના?

*

દુકાળ છે તો શું કરશું ?

‘તમારા ગામમાં દુકાળ પડેલો છે, લોકોને આ વર્ષે ખાવા અન્ન નથી એમ કહ્યો છે. ત્યારે તો મારે જમણા ભારથી કહેવું બેઠકો કે અમને ધારાસભામાં મોકલો: જુઓ, કાંગ્રેસવાળા તો કહેશે કે, ગભરાઓ નહિ: આપણા હાથમાં તંત્ર આવશે, સ્વરાજ આવશે ત્યારે દુકાળમાં રાહત મળ્યાજ કરશે, પણ હું તો સરકાર દરબારમાં જમ્યા કરીશ, એમને ત્યાં માનના મેળા-વડામાં હમ્મકિયા કરીશ ને વાત કરીશ કે આ ગામમાં દુકાળ છે તે કંઈક થવું બેઠકો.’

૪

કમિટી નિમાવડાવીશ

અને જેવી ધારાસભાની બેઠક મળે કે’ની કે તરતજ પહેલો સવાલ પૂછીશ કે આ ગામમાં દુકાળ પડ્યો છે તે વાત સાચી છે ? સાચી હોય તો સરકારે શા પગલાં ભર્યા ? ભર્યા હોય તો તે પગલાં પુરતાં છે ? વગેરે...

અને જુઓને એ દુકાળની સ્થિતિ તપાસવા એક કમિટી નિમાવડાવીશ: એ કમિટીમાં પાછો હું જ દષ્ટિ એટલે તમને રાહત મળ્યા વિના નહિં રહે.

પણ એ બધું ક્યારે બને ? હું ધારાસભામાં બઉં તો. મારે તમે મારે મારે જ કામ કરો, મને મત આપો અને અપાવો.

કામરૂ દેશની કામિની

કામરૂ દેશમાં કામિનીઓનું રાજ્ય ચાલે છે. ત્યાંની સ્ત્રીઓ પુરૂષોને દિવસે પ્રાણીના રૂપમાં રાખે છે, અને રાતે તેને માનવ બનાવી દે છે એવી દંતકથા છે. મંત્રવિદ્યાથી રૂપપરિવર્તન થાય છે એટલે તેનું રહસ્ય સમાપ્ત નથી. હીરાલાલ નામનો બંગાળી એ મંત્રવિદ્યા શિખવા ત્યાં ગયો, સાધુ થયો અને પાછો પોતાના મુલકમાં આવતો હતો એટલે મગરનું રૂપ પામ્યો: તેણે મગર તરીકે અશુદ્ધ ખોરાક ખાધો એટલે તે મગરમચ્છ થયો. આ રૂપમાં તે ગંગાજીમાં જઈ ન્હાયો હોત તો પાછો માનવી થાત, પણ તે પહેલાં તેની જીવનદોરી ખુટી અને તે ગોળીબારનો ભોગ થયો.

*

વિદ્યા શિખાય છે પણ

કામરૂદેશમાં મંત્રવિદ્યાથી હેરાન પરેશાન થયેલો આ એક જ આદમી નથી, જે ત્યાં જાય છે, તે બધાને ત્યાંના યોગીઓ, સાધુઓ કે સ્ત્રીઓ તેમને મંત્રવિદ્યા શિખવે છે. પણ તેનો ઉપયોગ તેઓ બીજા દેશમાં જઈ ન કરે એવી પુરતી તકેદારી રાખે છે, એટલે એ વિદ્યા શિખવામાં જેટલી સરળતા છે, તેટલી જ તે ભ્રમભરક છે. જુઓને આ હિરાલાલનો દાખલો- તે શિખવા ગયો, શિખ્યો ને સાધુ થયો પણ મહાત્મા થવાને બદલે મગર થઈ કમોતે મુકો.

*

ચત્કાર કયો, અને પછી

‘હું ત્યાં ગયો તમારે રૂપરૂપની રંભા સમી ત્યાંની એક કામિનીએ મારું બારે સ્વાગત કર્યું’ એમ સુરત જીલ્લાના એક

ગામડામાં એકાંતવાસમાં રહતા એક ચીંથરેહાલ બુઝર્ગે મને થોડા વર્ષ પર કહ્યું હતું અને ઉમેર્યું હતું કે : ‘મને તો એમજ થયું કે, હું સ્વર્ગમાં છું. જ્યાં જોઉં ત્યાં પરીઓજ દેખાય! પુરૂષ એકેય નહિ. રાત પડી-કૌમુદીનો પ્રકાશ રેલાયો : મનોહર ઉપવનમાં સુત્રાસિત પુષ્પોના જીલતા હિંગોળા પર કામિનીએ મને આનંદ પ્રમોદમાં તલ્લીન કર્યો પણ પરોદ થયું—અને હું ઘેનમાં હતો ત્યારે ઓર્ચીતો પોપટના રૂપમાં ફેરવાયો.

*

ફરીથી મારે ત્યાં જન્મ નથી

‘હું’ મુંઝાયો—અકળાયો. જોણે મને પ્રિયતમ તરીકે રાખ્યો એ સુન્દરીને મેં કહ્યું : ‘મને માનવ બનાવ’ પણ એ સાંભળેજ શાની? એણે મને એવોજ રાખ્યો. સન્ધ્યા થઇ અને તેણે મારા પર પાણી છાંટ્યું અને મને માનવ બનાવ્યો. સુગન્ધીત અંગોળ, મેઘા મીઠાઇનું ભોજન અને ભોગ વિલાસ : એનું એ ઉપવન, એનો એ હિંગોળો : પણ દિવસે પોપટ, રાતે પુરૂષ—એમ પરંપરા ચાલ્યા કરી.

એકદા, રાતે હું સટક્યો, અને એક સાધુની દયા ભાવનાથી હું ત્યાંથી નાસી છૂટ્યો ફરીથી મારે કાષ્ઠવાર ત્યાં જન્મ નથી.’

*

વાંદરો થઇ રહ્યો

આવા ઉદાહરણ ઘણાં છે—અનેકને મોઢે સંભળાય છે. એક માણસ વાંદરો બની, વર્ષો લગી ત્યાં રહ્યો હતો, તે માનવરૂપ બજ પામ્યો, અને વાંદરાના રૂપમાં તિબેટની તળેટીમાં જન્મ રહ્યો. માનવમાં હોય તેવા અનેક લક્ષણ તેનામાં હતા, એટલે

ત્યાના માનવીઓને નવાઇ લાગી. એ વાદરાએ પોતાની એ પાછલી બિંદગી પ્રભુભક્તિમાં વીતાવી.

બીજા એકનો અનુભવ એથી વિચિત્ર છે. ત્યાંની એક સ્ત્રીએ તેને ઘરમાં પતિ તરીકે રાખ્યો. તે રાતભર તેની સુશ્રુષા કરતી. મનોહર સ્મિત અને આકર્ષક સંગીતથી તેને આનંદ કરાવતી પણ દિવસે એને બિલાડાના રૂપમાં ફેરવતી. એક રાતે એણે એને કહ્યું: ‘મને દિવસે આમ કેમ રાખે છે? તારો પ્રેમ સાચો હોય તો ચાલ-આપણે બે આપણા દેશમાં જઈએ!’

‘ના, એ નહિ બને. હું ત્યાં આવું તો બિલાડી બની જઈ!’ સ્ત્રીએ કહ્યું ‘અને હવે તો તમને ય નહીં છોડું.’

પણ કોઈ સદ્ભાગી પળે એય ત્યાંથી નાસી છૂટ્યો. આજે એ માણસ કાશ્મીરમાં ભટકતો ફરે છે. કદીક આ તરફ આવે છે.

*

ક્યાં હશે એ દેશ?

અજબ અનુભવ છે-આ પ્રાણીરૂપમાં બદલાઈ જવાનો. જે ત્યાં જઈ શકતા નથી એવા સાહસવીરો ત્યાં જવા લલચાય છે: કોઈ વિલાસ વૈભવ ભોગવવા અંજો છે, કોઈ મંત્રવિદ્યાની પ્રાપ્તિના આશયથી જાય છે, પણ જે જાય છે તે જીવનભર પસ્તાય છે. ક્યાં તો તે ત્યાં કાયમ માટે સપડાઈ જાય છે: અથવા આવે છે તો હેરાન થઈને આવે છે.

એ દેશ ક્યાં હશે? એવરેસ્ટ અને નંદાદેવી પર જનારાઓ ત્યાં જઈ એની શોધખોળ કરી આવવાનું સાહસ કરશે ખરા?

કયાંથી ફૂટી નીકળ્યા ?

‘તમે તો અવસાન પામ્યા હતા અને કયાંથી ફૂટી નીકળ્યા ?’ એમ રવિવારે મારે એક જણને પૂછવું પડ્યું ત્યારે એ પ્રશ્ન પૂછતાં મને, ને એ સાંભળતાં પેલાને, એકસરખું જ આશ્ચર્ય થયું. વાત એમ હતી કે, એ છએક માસ પર મરી ગયો છે એવી વાત ખૂબ પ્રચાર પામેલી પણ એના ખુલાસા પ્રમાણે એ મરી નહોતો ગયો; જંગલમાં એકાંતવાસ માટે ગયો હતો. ઘણીવાર માણસોને આવા પ્રસંગોનો અનુભવ થાય છે. કેટલીક વાર આપણા મરણની બહેરાત કરવાની આપણા કરતાં ખીબાઓને વધારે ઉતાવળ હોય છે. તેમ કેટલીકવાર, ખીબાઓ આપણા મૃત્યુ વિષે જેમ જને તેમ જલદીથી સાંભળે એવી પણ કેટલાંકની ભાવના હોય છે.

*

સસરાને મુજબવા

પોતે મરણ પામ્યો છે એવી બહેરાત, કેટલાક વર્ષ પર પૂનાના ‘કેસરી’ પત્રમાં એક જણે છપાવી મારી હતી, એ માણસ સુશિક્ષિત હતો, ગ્રેજ્યુએટ હતો. પોતાના સસરા સાથે તેને ઝઘડો થયેલો. ‘જમાઈ મરણ પામ્યો છે, એમ બધી એને આઘાત થાય’ એવી ભાવનાથી જ એણે એવી બહેર ખબર છપાવેલી.

*

મુશ્કેલીમાંથી બચવા

મારે આર્થિક વિપત્તિમાં આવી પડતાં, એક માણસે એક અખબારને પોતાના મૃત્યુની બહેરાત, કાગળ લખીને પોતાના

મિત્રને નામે મોકલી. અખબારમાં એ બહેરાત છપાઇ. પછી એ બાઇસાહેબે બંને જાપાની જોડીસમાં આવી જાપાના મેનેજરને દાટી લીડાવી: ‘હું તો અહીં જીવતો છું અને મારા અવસાનની ખબર તમે જાપી તેથી મને ઘણું તુકશાન થયું છે-તમારી સામે દાવો માંડીશ,’ સદબાજ્યે, એ જાપાના સંપાદકે મૂળ કાગળ સાચવી રાખેલો તે તેને બતાવ્યો, આ માણસનાજ એ હસ્તાક્ષર હતા, અને એના મિત્રની ખોટી સહીથી એ કાગળ લખાયો હતો એટલે પોકળ પુટી ગયું.’ એણે દાવો માંડવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો.

*

માતા પાસે ગયો ત્યારે

પોતાના લેણદારો માથું ખાતા બંધ થાય તે માટે તેણે મૃત્યુની ખબર છપાવેલી, એ અર્થ તો સરી ગયો એમ માની શહેરમાં હવે પોતે દેખા ન દે તો સારું, એવો વિચાર કરી તે વતનમાં-ગામડામાં પોતાની માને મળવા ગયો; એના મનમાં હવે ત્યાં જ રહીશ. શહેરના જાપામાં આવેલા મરણ સમાચારની એ ડોસ્તીને શી ખબર હોય ! પરંતુ અખબારોના વાચકોએ ડોસ્તીમાને તે વિષે ખબર કરી જ દીધેલી : એટલે એ તો હૈયાફાટ રેાતી હતી. ‘જૂવાન બેધ દી...ક...રો મરી ગયો રે...’ કરીને એ તો પોક મૂકતી. આથી જ્યારે એની પાસે આ જૂવાન એક સાંજે ઓચીંતો ગયો ત્યારે તે ગભરાઇને જુઓ પાડવા લાગી.

*

જૂત આપ્યું છે

‘મને કોઇ બચાવો ! મારા છોકરાતું આ જૂત મને સતાવે છે,’ કહી બેઠાકળી ડોસ્તી આમથી તેમ દોડવા લાગી અને

ગભરાવા માંડી.

‘બા, હું ભૂત નથી. જરી બે તો ખરી: હું તારો દીકરો’
પણ ડોસી માનેજ શાની ?

‘મારા મૃત્યુની વાત કોઈ વેરીએ ઠપાવી મારી છે’ એવું
કહ્યું ત્યારે ડોસી કંઈક શાંત પડી.

*

રામનામનો કીમિયો

પણ ડોસીના મનમાંથી બ્રહેમ ગયો નહિ. નક્કી આ
ભૂતજ છે એમ તો તેને લાગ્યું. તેને વિચાર આવ્યો કે ભૂત
કોઈ દિવસે રામનામ બોલે નહિ. લાવને જીવ, આની કસોટી
કરી બેઠું.

‘તું રામ-નામ જપ્યા કરે, તો બાણું કે તું ભૂત નથી’
ડોસી બોલી.

—અને એક ખુણામાં એસી તેણે રામનામ જપ્યા કર્યું
ત્યારે ડોસીને ખાતરી થઈ કે એ ભૂત નથી.

હવે એ માણસ, ખોટી ખબર ફેલાવવાથી થતા ગેરફાયદા
વિષે એ ગામડામાં રોજ સાંજે પ્રવચન કરે છે.

વિકસતુ વિજ્ઞાન

થોડા દિવસો પર એક વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીએ પુરવાર કર્યું છે કે, નાનાં મોટાં જીવડાંએ બોલી શકે છે અને એક બીજા સાથે સારી પેઠે વાતો કરી શકે છે. બધાં પ્રાણીઓ પરસ્પર વાતો કરી શકે એવી એકેય રાષ્ટ્રભાષા તેમનામાં પ્રચલિત નથી, જુદી જુદી કામની જુદી જુદી ભાષા હોય છે. એ મધમાખ કેવી રીતે વાત કરી શકે છે તે આ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીએ સાંભળી છે. અલબત્ત, તેમની ભાષાની જાણ એ વિદ્વાનને ન હોવાથી તેનો અર્થ એ કાઢી શક્યા નથી. નહિ તો તેનો ગુજરાતી તરજુમો-પણ એક પુરાવા તરીકે-આપ નામવરોના કરકમલમાં રજૂ કરત.

*

પ્રણયગોઠડી સાંભળી

એ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી ડૉ. આર. ટી. બેટી થોડા વખત પર એક એકાંત ઓરડામાં ટેલીફોન પર એક માખ લાવ્યો તેણે એ માખને વાત કરવા દીધી-થોડીવારે બીજા ઓરડામાં એક માખીને રાખવામાં આવી. માખની વાત સાંભળી તે રાજ થઈ, અને તેણે પણ વાત કરવા માંડી. તેમની પ્રણયગોઠડી આ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીએ સાંભળવાની અણુઘટતી છૂટ લીધી ! પ્રાણીઓ બિચારા લાચાર છે, નહિ તો આ વિજ્ઞાનવાદીએ આવી લીધેલી છૂટ માટે સલાહરીને તેની સામે તિરસ્કારનો ઠરાવ પસાર કરત.

માયાળુ કીડી-મંકોરો

પણ, હું તો એક પગલું પણ આગળ વધી આ વિષે વિચાર કરવા માગુ છું. મને એમ લાગે છે કે, માખી જેવા

નાના પ્રાણીઓ પોતાના ભત-ભાઈઓ-કે ખુદેનો સાથે વાત કરવા માગે છે એમ નથી પણ તેઓ ખીખીઓ સાથે-માન-વીઓ સાથે પણ ભળવા માગે છે. સુખ દુઃખ કહેવા, સંભળવા માગે છે અને જ્યારે તેઓ તેમાં નિષ્ફળ નિવડે છે ત્યારે તેઓ ભારે ગુસ્સે થાય છે. દાખલા તરીકે, કીડી કે મંકાડો આપણી સાથે વાત કરવા આવે છે. પગ પર હાથ પર કે બરડા પર ઊંચે છે તોયે આપણે તેની દરકાર કરતા નથી: તેને આવકાર દેતા નથી. ઉલટું જો નજરે પડે તો આપણે તેને હઠધૂત કરી નાખીએ છીએ અથવા કાઢી મૂકીએ છીએ.

*

અપમાનનો બદલો

વારંવાર માનવીઓ તરફની આવી વર્તણૂંકથી કીડી મંકાડા કે માંકડા મચ્છર ચીંઠાઈ બચ છે-ને એવો વિચાર કરી પાછા આવે છે કે, ‘આ વખતે આવકાર આપે તો ઠીક: નહિ તો થયેલા અપમાનનો બદલો લઇશ!’ પણ આપણે તો તેના વિચારને બળુતાયે હોતા નથી એટલે જ્યારે એ આવે છે અને આપણે તેને આવકાર આપતા નથી ત્યારે તે તરત જ આપણને કરડે છે; પણ તે ચોક્કસ એવો ગળુગણુટ કરે છે કે, ‘લેતો જ માઈ’ અપમાન કર્યું’ તેનો બદલો લે.’

*

માનવીની કુરતા

આ સંબંધમાં મચ્છર બહુ યુક્તિ વાપરે છે. તે રાત્રે અંધારામાં ચટકા ભરે છે: પરાવાસીઓ એ વિષે ખાત્રીપૂર્વક વિગતો રજૂ કરી કરી શકશે. મચ્છરનો હેતુ શુભ હોય છે. પરાઓમાં તેઓ વંશપરંપરાથી જન્મે છે. સાચી વાત એ છે કે,

તેઓ જ અહિંના મૂળ વતનીઓ છે. માણસોએ એ પ્રદેશ પર ચઢાઈ કરી : જેમ હબ્સીનિયા પર ઇટાલીયનો આધિપત્ય ભોગવે છે તેમ હવે પરાંઓમાં મચ્છરો પર માણસો આધિપત્ય ભોગવવાનો નિર્ર્થક યત્ન કરે છે.

*

નાક પર આવી બેસે છે...

માણસને તો, મચ્છરો 'હરીજન' જેવા લાગે છે. તેમનાથી અભડાતા હોય તેમ તેઓ તેને હંમેશા દૂર કરે છે. મચ્છરોને કેદમાં પુરાવાતું અશક્ય છે એ તેઓ જાણે છે એટલે ખડીકણુ બની મચ્છરદાનીમાં બંધાઈ પુરાય છે. તેમ છતાં મચ્છર બહુ માયાળુ હોય છે; કમનશીબે તેને એવી ભ્રમણા રહી ગઈ છે કે, માણસ મોંથી નહિ પણ નાકથી વાત કરે છે એટલે આખા દિવસના કામકાજમાંથી પરવારી માણસ રાતે સ્વે ત્યારે સુખદુઃખની ગોઠડી જરૂર કરશે એમ માનીને જ- માણસના નાક પર આવી મચ્છર બેસે છે. પણ ઉપકારનો અપકારથી બદલો વાળનાર માણસ તેને હાંકી કાઢવા હાથ ઉઠાવે છે; મચ્છર તો ચાલી બચે છે પણ માણસને ફરત બદલો દે છે-તેનો હાથ તેના પોતાના જ નાક પર પછડાય છે.

અધિપતિનો પ્રભાવ

કોઈ અખબારનો અધિપતિ જિમાર પડે કે મરણ પામે, તેનાં પોતાનાં લક્ષ્મ થાય કે તેના પુત્રનાં લક્ષ્મ થાય, તેને ત્યાં મેળાવડા મિજલસ થાય કે તે પરદેશ પરવરે એની જાહેરાત તેના પોતાના જ પત્રમાં થાય એવું અનેકવાર બન્યું છે પણ તેને ત્યાં સંતાન પ્રાપ્તિ થાય તેની જાહેરાત પણ થાય એ કંઈક નવાઈભર્યું લાગે છે. થોડા વર્ષ પર મુંબઈના એક અંગ્રેજી અખબારના સંચાલકે, પોતાને ત્યાં થયેલા પુત્રી જન્મની જાહેરાત, પોતાના જ પત્રમાં કરેલી, કંઈક એવી જ પ્રસિદ્ધિ એક હિંદી દૈનિક અખબારમાં આકર્ષક સ્વરૂપમાં મેં હમણાં જ જોઈ.

*

કન્યારતનની પ્રાપ્તિ

‘હાર્દીક વધાઈ’ એવા મથાળા હેઠળ, ‘હિન્દુસ્તાન’ દૈનિકમાં એવી બાતમી આવી છે કે : સ્થાનિક ‘નવયુગ’ ના માળ સંપાદક અને ‘હિન્દુસ્તાન’ના સહકારી સંપાદક શ્રીયુત અબનીન્દ્રજી વિદ્યાલંકારને કન્યારતનની પ્રાપ્તિ થઈ છે એ માટે એમને હાર્દીક વધાઈ હો.’

કન્યારતનની પ્રાપ્તિ એ જો ઘણો જ મહત્વનો, અને અખબારના વાંચકોને જણાવ્યા વિના ન જ ચાલે એવો પ્રસંગ હોય તો તે ખીનાની પ્રસિદ્ધિ જરૂર થવી ઘટે; પણ, બીજાં સર્ગાવ્હાલાં કે મિત્રોને કાગળ લખી આ માહિતી આપવાને બદલે-એટલી મહેનત બચાવવા માટે અખબારોનો ઉપયોગ

થયો હોય તો તેમ કરનાર પત્રકારની બુદ્ધિ માટે માન ઉપજ્યા વિના નહિ રહે.

*

હમની પ્રસિદ્ધિ

મશહુર વ્યક્તિઓના ને તેમનાં પ્રિયજનના મહત્વના જીવન પ્રસંગોની નોંધ પત્રકારો લે છે. તેમનાં ચિત્રો પણ પ્રકટ કરે છે, તો પછી તેમને ત્યાં થતાં જન્મમરણ, સીંમતવિધિ કે સ્હેલગાહ, વિવાહ કે વરસીની નોંધ આકર્ષક સ્વરૂપમાં તેઓ કેમ પ્રકટ ના કરે ? મને યાદ છે કે, મુંબઈના એક દૈનિક પત્રના તંત્રીખાતામાંથી, ત્રણેક વર્ષના ગાળામાં, પાંચેક જણા પરણ્યા. જેમ એક એક જણ પરણતો ગયો તેમ તેમ તેની પોતાની પત્ની સાથેની છબી એ અખબારમાં પ્રકટ થઈ.

*

પિતા ગયા—અને તથી...

પોતાના પિતાના અવસાનની જાહેરાત એક પત્રકારે તાજે-તરમાં કરી હતી, પણ અઢારેક વર્ષ પર ગુજરાતના એક અઠવાડીકે એ વિષેની જે જાહેરાત કરેલી તેવી જાહેરાત હજી થઈ જાણી નથી. તે અધિપતિએ એવું લખેલું કે ‘અમારા પૂજ્ય પિતાશ્રી ગયા. દમની દશ વર્ષની વ્યાધિ ગયા શુક્રવારે જીવલેણ નીવડી ને તે ગયા. અમને નાનપણથી ઉછેરવામાં અને પેપરની જાણતમાં અમને ઉત્તેજન આપવામાં તેમનો હિસ્સો જબરજસ્ત હતો. અમારું એ છત્ર જવાથી અમારા દુઃખમાં જે રનેહીઓએ સહાનુભૂતિ દર્શાવી છે તેમનો અમે આભાર માનીએ છીએ.

*

સારં થયું કે તમે.....

‘વાચકો; હિંદુ સંસારમાં મૃત્યુ પાછળ ક્રિયા થાય છે તે મુજબ અમારા પિતાના મૃત્યુ પાછળ પણ ક્રિયા કરવાની છે, આવતા મંગળવારે એમની પાછળ નાતવરો થશે. એ કાર્યને પહેંચી વળવામાં ખર્ચ થશે. માટે, કેટલાક અઠવાડિ-
આઓ સુધી, અચોક્કસ મુદત લગી, આ પત્ર પ્રકટ થશે નહિ.’
વગેરે.

—કહે છે કે, એક વાંચકે વળતી ટપાલે એ પત્રના સંચાલકને દિલાસો આપનારો પત્ર લખેલો અને જણાવેલું કે: ‘તમારું પત્ર હાલ નિયમિત પ્રકટ નહિ થાય તો વાંધો નહિ. લવાજમનાં બાકીનાં નાણાં પાછાં મોકલજો. અમને સંતોષની વાત માત્ર એટલી જ છે કે, તમારા બાપના બારમા માટે સંકટ નિવારણનો ફાળો તમે છાપાદ્વારા ઉઘરાવ્યો નથી.’

*

એક અંક બંધ કેમ રહ્યો ?

એક જૂનું પણ ખડખડપાંચમ અઠવાડિક આવી બાબતમાં એક ડગલું આગળ વધ્યું હતું. તેના મુખ્ય સ્થાપકની સહીથી એ અઠવાડિકમાં ‘અમારા વાચકોને’ એમ જણાવવામાં આવેલું કે: ‘આ પત્રના હોંશીલા કાબેલ અને અનુભવી અધીપતિ મી..... જેમનાં લગ્ન ગયા વૈશાખ માસમાં બણીતા શરાફ શેઠ.....નાં પુત્રી અ. સૌ..... સાથે થયાં હતાં, તેમને ત્યાં... દિવસે સિમન્તનો અવસર હોવાથી, એ અનિવાર્ય સંજોગને કારણે, આવતો અંક પ્રકટ થઈ શકશે નહિ.’

કુરસદ નથી

મેં કરજો, મને વાત કરવાની કે, જમવાની પણ કુરસદ નથી. મારે લખ્યેજ જવું બેઠ્યું. 'ખીટનના એક બણીતા લેખકે પોતાને મળવા આવનાર એક ચત્રકારને તાજેતરમાં મુલાકાત આપવાની ના પડતાં ઉપરના ઉદગાર કાઢ્યા હતા અને વધુમાં જણાવ્યું હતું કે "મારા પ્રકાશકે મારી નવી નવલકથા માટે ત્રણ માસથી જંગી બહેરાતો કરી છે. હવે ચાર દિવસમાં એ પુસ્તક તેને પુરું કરી ન દઉં તો મારું વચન ભ્રમ, કરાર વટે; પ્રતિજ્ઞા ભ્રમ."

—અને વાત ખરી છે. ખીટનમાં વાંચનનો શોખ હવે કોટલો બધો વધી ગયો છે કે, જેમ સવારે નિકળેલું અખબાર ખાર વાગે જૂતું લેખાય છે તેમ આ મહિને નિકળેલું પુસ્તક આવતે મહિને જૂનામાં ખપી ભ્રમ છે.

*

ઝડપભેર લખવું પડે છે

પણ, ત્યારે પુસ્તકો લખવાને, સારાં પુસ્તકો લખવાને લેખકોને ફટલો બધો શ્રમ પડતો હશે? તેમાં ચે, બણીતા લેખકોને મશીનની પેઠે ફટલી બધી ઝડપ રાખવી પડતી હશે?

ઐઝમર વોલેસ દર ઝડવાડિયે નવલકથા લખી નાખતો અને દેમાર પુસ્તકો પ્રકટ કરાવી સાહિત્યની સૃષ્ટિને અચંબો

પમાડતો. એમ કહેવાય છે કે જ્યારે પુસ્તક તાકીદે તૈયાર કરવાનું હોય ત્યારે દરરોજ સરેરાશ ૩૬,૦૦૦ શબ્દો તે લખતો. તે માટે રોજ ૧૫ કલાક તેને કામ કરવું પડતું. સામાન્ય રીતે એ રોજના ૧૦,૦૦૦ શબ્દો લખાય તો તેને સંતોષ થતો.

*

ઓશી'તો લેખક થયો

એનાથી જરા જુદી તરાહમાં સુવિખ્યાત થયેલા 'હેટર્સ' કેસલ' ના લેખક ડૉ. કોનીનની ઈચ્છા પુસ્તક લખવાની હતી જ નહિ, પણ જ્યારે તેને ફરજિયાત ત્રણ કેસ માટે બહારગામ જવું પડ્યું ત્યારે તેણે 'હેટર્સ' કેસલ' લખી અને તેનાં છેવટનાં પ્રકરણ તો ખૂબ ઝડપભેર, રોજના ૫,૦૦૦ શબ્દોને હિસાબે લખ્યાં. એક પ્રકાશકે એ પુસ્તક બેયું ને ઝડપી લીધું. એ પુસ્તકની એક લાખ નકલ બ્રિટનમાં અને અમેરિકામાં ખપી ગઈ. ૭ લાખમાં તેનો તરજુમો થયો; તેની ફીલ્મ નીકળી અને નાટકમાં પણ તેનું રૂપાંતર થયું.

*

એનેટને મઝા પડતી ?

આપણને એમ લાગે કે, પુસ્તકો વેચનારાઓને ત્યાં, કે તેમના કેટલોગોમાં, છાપાઓમાં થતી બહેરાતોમાં કે પોસ્ટરો પર લેખકોનાં નામ બહેર થાય છે, તેમની છબીઓ છપાય છે એટલે લેખકોને પોતાનાં કાર્યમાં મઝા પડતી હશે, એવું કંઈ ખાસ નથી. આર્નોલ્ડ એનેટ જેવા ઘણાજ પ્રખ્યાત લેખકે એકવાર કહ્યું હતું કે, "લખવામાં ખાસ મઝા નથી પડતી;

એકવાર લખાઈ ગયા પછી મઝા પડે છે.” કાનરેડે પણ સેસીલ રોબટ્સને એક વેળા એમ કહેલું કે, લખવાની મઝા મેં કદી માણી નથી. મોરીસ હુલેટે પણ એકાંતુ જાહેર કરી દીધું હતું કે, ‘રોડ ઇન ટસ્કાની’ લખતાં તો મારો દમ નીકળી ગયો.

*

ખૂબ લખનારા

આર્નોલ્ડ એનેટનો જ દાખલો હો. એક વર્ષમાં એણે એક નાટક લખ્યું, એક ચાલુ વાર્તાના ચાર મોટા હપ્તા લખ્યા, ૨૨૪ ટૂંકી વાર્તા કે લેખો લખ્યા. વળી એ વર્ષમાં તેણે આઠેક મોટી વાર્તા લખી જે પ્રગટ ન થઈ અને એક મોટી નવલકથાની સંપૂર્ણ રૂપરેખા દોરી.

અનેક બાણીતા પુસ્તકોના લેખક સર ફ્રીલીપ્સ ગીબ્સે ‘સ્ટ્રીટ ઓફ એડવેન્ચર’ નામની ઘણીજ વખણાયેલી ચોપડી જેમાં દોઢ લાખ શબ્દો છે તે એક માસમાં લખી હતી; અને એને બાબુએ મૂકી દે એવો દાખલો અમેરિકન લેખક હેમ્લ્ટન ટેલ બોટનો છે. માઇકલ કોલીન્સની ૬૭,૦૦૦ શબ્દોથી ભરેલી જીવનકથા તેણે એક અઠવાડિયામાં પૂરી કરી હતી.

*

બર્નાર્ડ શો ટ્રામમાં લખતો

જ્યોર્જ બર્નાર્ડ શો ઘણીયવાર ટ્રામ ગાડીમાં બેસીને લખતો. તેણે પણ લેખક તરીકે ઘણી સખ્ત મહેનત કરી છે. તેને જ્યારે પૂજવામાં આવ્યું કે લેખક તરીકે તમે સફળ થયા

તેનું કારણ શું? ત્યારે તેણે પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે નીચે
 મુજબ નિશ્ચિત જવાબ આપ્યા હતા: 'હું માંસ કે માછલી
 વિનાનો ખોરાક ખાઉં છું, તમાકુ કે દારૂ પીતો નથી, દિવસના
 ૧૬ કલાક કામ કરું છું, અને જરીએ ઊંઘતો નથી.'

☆ સમાપ્ત ☆

આ સંગ્રહમાં લેખકે સ્થળે સ્થળે પોતાના વ્યક્તિત્વ, સ્વભાવ આદિનું સુંદર દર્શન કરાવ્યું છે.

લેખક મારામારીના શોખીન છે અને કાંઈ જોડે બોલાચાલી થતાં તેને મેથા-પાક જમાડવાનો આગ્રહ પણ કરે એવા છે તે એમના કહેવા પરથી જ જણાઈ આવે છે.

મુંબઈના સોલિસિટરોનો એમને ઘણો સારો પરિચય હશે એમ લાગે છે. શેર બજાર ને સટ્ટાનો એમને સારો અનુભવ હશે.

આમ તેઓ વિવિધ વિષયોના જ્ઞાતા છે, પરંતુ સૌથી અધિક તે એમનો ‘ચરતી લાલા સહેલાણી’ ને ઝાંઝે એવો લહેરી સ્વભાવ ને ગમે તેથી વસ્તુમાંથી પણ રમજનું તત્વ એથી કાઢવાની શક્તિ દેખાઈ આવે છે. વિવિધ વિષયો ને પ્રસંગોમાં રહેલું રમજનું તત્વ પારખી, તેને વાચક એનો રસાનુભવ કરી શકે એવી રીતે રજૂ કરવાની શક્તિ શ્રી૦ સુતરીઆમાં રહેલી છે. રમજ સમજવાની ને નીપજાવવાની બંને પ્રકારની મશ્વરદત્ત શક્તિ એમને વરેલી છે.

—જયોતિન્દ્ર હ. દવે

બા, બાપા અને બાળકો સાથે બેસી વાંચીને આનંદ માણી શકે તેવું નવું સાહિત્ય

	કિંમત	વી. પી.
મનનકૃતીરના હાન્યરનો	૩-૦	૦-૮
શ્રી૦ મસ્તકકીરના બડબડાટ હસાવે તેવાં ૨૩ હાન્યરનો.		
પંડિતજીની હારથ પ્રભા	૨-૦	૦-૮
શ્રી૦ નાગરદાસ પટેલે રજૂ કરેલાં પંડિતજીનાં પરાક્રમે.		
વીસમીગદીનાં પાંચશાસ્ત્ર	૦-૮	૦-૮
શ્રી૦ સુમતિ પટેલની અનબવસિદ્ધ રસોડાની વિવિધ વાનીઓ.		
વનુ મનિ :	૨-૦	૦-૮
શ્રી૦ નાગરદાસ પટેલની પ્રેમ, સાદસ ને ભક્તિનું નવલકથા.		
માના જીવ :	૨-૦	૦-૮
શ્રી૦ સીતારામ શર્માની માતજીવનની રસઝરતી નવલકથા.		
હીરાની માળ :	૨-૦	૦-૮
શ્રી૦ ચંદુલાલ પટેલની ભાવપૂર્ણ રસિક નવલકથાઓ.		
દેશ ભક્ત : ૧ :	૨-૦	૦-૮
શ્રી૦ કપિલા દાદારે રજૂ કરેલી શ્રી૦ પર્લે બકની દેશ ભક્તિથી ભરપૂર અત્યંત રસિક નવલકથા.		
મુન્નાકરોનો માર્ગ દર્શક :	૨-૦	૦-૮
શ્રી૦ નવલકાન્ત ભાવસારે રજૂ કરેલી ૩૫ ઉપરાત ચિત્રોવાળી પુણ્યઉપયોગી માહિતી		

એન. એમ. હકુરની કંપની

બુકસેલર્સ, પબ્લીશર્સ, ૧૮૦ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ

